Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Kultuuriteaduste instituut

Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Eliise Vahero

NAERU JA NUTU MOTIIV FJODOR DOSTOJEVSKI "KURITÖÖS JA KARISTUSES" NING ANTON HANSEN TAMMSAARE "TÕES JA ÕIGUSES" (I OSA)

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Lea Pild (PhD)

Tartu 2024

SISUKORD

SISSEJUHATUS **3**
1. NUTMINE JA NAERMINE LÄBI ÕIGEUSKLIKU TÕLGENDUSE **8**
1.1. Pisarate müsteerium: nutmine ja õigeusklik mõte 8
1.1.1. Seoseid nutmise ning õigeusu vahel 8
1.1.2. Pisarad kui metakeel 12
1.1.3. Patukahetsuse kibedad pisarad 12
1.1.4. Magusad pisarad ja nutmise muutlik olemus 13
1.2. Seosed nutmise ja naermise vahel 15
1.2.1.“Aeg nutta ja aeg naerda” 15
1.2.2. Küsimus pisarate spontaansusest 18
1.2.2.1. Nutunaised naeravad Kristuse üle 19
1.3. Peatüki kokkuvõte 20
2. MARMELADOVI VÄLJA NAERDUD TÕDE JA TAEVASED PISARAD **22**
2.1. Joobumus ja rist: kristlikud motiivid Marmeladovi tegelaskujus 22
2.2. Kõrtsipalvus: Marmeladovi pihtimus pisaratest 26
2.3. Nutmine pärast Marmeladovi surma 44
2.4. Peatüki kokkuvõte 47
3. KRÕÕDA NUKRAD SILMAD JA ÕNDSALIK NAERATUS **48**
3.2. "Mis meist kahest nüüd küll suab” – nutmine pärast Krõõda surma 55
3.3. Läbinägev naer ja õndsalik naeratus 64
3.4. Peatüki kokkuvõte 68
3.5. Nutu ja naeru motiivide võrdlus 72
KOKKUVÕTE **76**
KIRJANDUS **80**
Tabel 1. Nutu motiivi seosed teiste motiividega 84
Tabel 2. Nutmise sümboolika 85
Tabel 3. Naeru motiivi seosed teiste motiividega 86
Tabel 4. Naermise sümboolika 86
Tabel 5. Naermine “Kuritöös ja karistuses” 87
Tabel 6. Nutmine “Kuritöös ja karistuses” 90
Tabel 7. Naermine ja naeratamine “Tões ja õiguses” 93
Tabel 8. Krõõda nutmine “Tões ja õiguses“ 94
Tabel 9. Nutmine Krõõda pärast “Tões ja õiguses“ 96
Summary. Motif of laughter and crying in Fyodor Dostoevsky's Crime and Punishment and Anton Hansen Tammsaare´s Truth and Justice (part I) **99**

SISSEJUHATUS

Siinse bakalaureusetöö teemaks on naeru ja nutu motiivid Fjodor Dostojevski "Kuritöös ja karistuses" ning Anton Hansen Tammsaare "Tões ja õiguses" (I osa). **"Kuritöö ja karistus"**[1] on tuntuimaid tekste nii Fjodor Dostojevski loomingus kui ka maailmakirjanduses. Teosest, mis on ühtaegu nii psühholoogiline kui ideoloogiline, realistlik kui teatraalne, kriminaalne kui müstiline, sai alguse Dostojevski küps loomeperiood (Frank 2020: 100; Lotman 2019: 53). Anton Hansen Tammsaare **"Tõde ja õigus"** on vaieldamatult eesti kirjanduse tüvitekst. See on nii talupoja elu epopöa kui filosoofilis-psühholoogiline teos inimese võitlusest maa, Jumala, ühiskonna, iseenda ja oma eluõnnega (Annus 2001: 279). Bakalaureusetööga seondub kolmaski kanooniline teos, mis on ühtaegu nii Dostojevski ja Tammsaare loomingu oluline alltekst kui ka loetuim raamat "Kuritöös ja karistuses" ning "Tõe ja õiguse" esimeses osas – **Piibel.** Kuitahes tuntud need kolm klassikalist teost polekski, seisavad igale kultuuritarbijale isklikult veelgi lähemal **naermine ja nutmine.**

Kui pilk nende nimede ja teemade peal hetkeks peatuks, siis millised oleksid esimesed seosed, mis tekivad? Kui kindlaid või just ebalevaid jooni nende märksõnade vahele tõmmata saaks? Dostojevski, Tammsaare, "Kuritöö ja karistus" ning "Tõde ja õigus" ühendadataks ilmselt kiiresti, sest kirjanikke ning nende teoseid on mitmelpool võrreldud (nt Mihkel Mutt, Ilmar Vene, Eerik Teder). Dostojevskit peetakse Tammsaare üheks tähtsaimaks kirjanduslikuks eeskujuks. Tugeva ühenduslüli kirjanike ja teoste vahele loob juba ainuüksi see, et "Kuritöö ja karistuse" on 1923. aastal eesti keelde tõlkinud just Tammsaare. **Tammsaare tõlget** on kasutatud ka selles töös. Dostojevski kontakt õigeusu ning Piibliga on samuti üldtuntud. Ehkki Tammsaare Piibli metafoorika uurimine jäeti nõukogude ajal kahe silma vahele, on sedagi nüüdseks juba käsitletud (Vaino 2011: 12). Piiblile viitavad juba Tammsaare teoste pealkirjadki, nt "Juudit" ja "Põrgupõhja Uus Vanapagan". Kindla sirge nutu ja romaanide vahele tõmbaks igaüks, kes on "Kuritööd ja karistust" ja "Tõde ja õigust" lugenud, sest kannatust, ja ilmselt siis pisaraidki, on neis küllaga. Naeru ja teoste vahele kirjutataks ehk küsimärk: kas keegi üldse naeris seal? Ilmselt seostatakse Piiblitki enam nutu kui naeruga, sest religiooni ja naeru kokkupuutepunkt võib jääda kaugeks. Ehkki nende suurte tuntute vahele saab hetkega palju seoseid luua, jääb siiski punkt, kus kõigi

[1] Siin ja edaspidi autori rõhutused.

märksõnade teed ristuvad, tundmatuks. Sellele tundmatule suurte tuntute vahel proovibki bakalaureusetöö valgust heita.

Soovisin uurida ja kõrvutada just Dostojevski ja Tammsaare teoseid, sest mõlemad kirjanikud kujutavad oma loomingus ülitäpselt inimese hinge. Arvo Pärt räägib muusika üliõpilastele, et "Für Alinat" luues andis ta igale helile, rohukõrrele, lille staatuse (24 preludes 2002). Ka Dostojevski ja Tammsaare armastavad igat oma tegelast nii, et kingivad nende üksikutele tundmustele ja mõtetele, rohukõrtele, lille staatuse. Eriline koht on igal pisaral ja naeruturtsatusel, igal meeleheite, valu, härduse, rõõmu välejndusel. Dostojevski ja Tammsaare tegelaste puhul on paeluv ka kirglikkus: oma ideede ja unistustega, kui utoopilised, irratsionaalsed ja julmad need polekski, minnakse päris lõpuni välja. Näiteks kirjeldab uurija Porfiri Petrovitš Raskolnikovi loomust nii: "On seegi hea, et te ainult selle vanaeide tapsite. Aga oleksite mõne muu teooria välja mõelnud, siis võibolla oleksite sada miljonit korda inetuma teo teinud!" (Dostojevski 1987: 436). Kreekakeelsed sõnad *penthos* (lein) ja *pathos* (kirg) tulevad mõlemad verbist kannatama (Chryssavgis 1988: 9–10). See on sümboolne: Dostojevski ja Tammsaare tegelaste kirglikkus kutsub tihti esile kannatuse ja leina, mis on omakorda lähedased nutmisele. Lisaks tegelaste äärmuslikkusele on uskumatult keerulised olukorrad, kuhu Dostojevski ja Tammsaare nad asetavad. Kui seesmine äärmuslikkus kohtub kuristiku serva meenutava olukorraga on täiesti loomulik, et tegelased kogevad intensiivselt emotsionaalseid äärmusi: nuttu ja naeru. Kui mõni situatsioon on väga müstiline ja keeruline või täiesti absurdne öeldakse ikka: "Kas nutta või naerda?" Näib, nagu saaks segadust tekitavale olukorrale reageerida vaid emma-kummaga neist. Dostojevski ja Tammsaare kirglikud tegelased jõuavad kiiresti naerust nuttu, vahel ka nutust naeru. Tegelaste olemus seisab naeru ja nutuga lähestikku. Naer ja nutt peaksid seega toimima nii tegelaste kui tegelassuhete avajana.

Juba esimestel lähematel kokkupuudetel "Kuritöö ja karistusega" jäi silma, et teoses kujutatud Peterburg on väga naerurohke. Ent see naer ei tundunud olevat seotud rõõmu- ja õnnetundega. Vastupidi, naerul näis olevat kuri, isegi saatanlik loomus. Tänaval naerdakse Raskolnikovi ja Katerina Ivanovna ning tema laste, st kaitsetute kannatajate üle. "Tões ja õiguses" ütleb Juss poomisköiest kinni hoides Marile lause, mis mõjub painajalikult: "Mina olen sinu naerus, mina olen kõigi naerus" (Tammsaare 1974: 103). Surma püüdepaelaks on naer. Siingi ei ole naer

positiivsete emotsioonidega seotud. Naerumotiivi tundus loogiline uurida koos nutuga. Alguses oli keeruline leida teoreetilist raami, mis analüüsile sisuliselt kaasa aitaks. Paralingvistiline teooria, mis oli algne idee, ei tundunud sobivat naeru saatanliku ja pisarate jumaliku olemuse kirjeldamiseks. Selliste teemadega haakub pigem Piibel ja kirstlik õpetus, mis on “Kuritöös ja karistuses” esil ning ka “Tões ja õiguses” üks oluline teema. Kuna Dostojevski vastandab õigeusu teistele konfessioonidele, pidi lähtuma just sellest. Pisarate temaatika on õigeusus oluline. Seda võib aimata ainuüksi nähes ortodoksi palvehelmeid, mida õigeusklikud tihtipeale endaga kaasas kannavad. Palvehelmeste küljes olev harjas on mõeldud palve lugemise ajal tekkinud pisarate kuivatamiseks (Comboschini). Tammsaare, kes kasutas palju Piibli metafoorikat, on siiski kiriku osas kriitiline. Tema loomingut pole seega mõtet läbi mingi kindla konfessiooni analüüsida. Õigeusu tõlgenduste kõrval kasutan teooriaosas üldisi Piibli metafoore, mis tulevad loodetavasti kasuks Tammsaare teose käsitlusele.

"Kuritöö ja karistus" ning "Tõde ja õigus" on mahukad teosed ning seepärast polnud võimalik uurida kõiki naeru ja nutu motiive, mis romaanides esinevad. Kitsendasin uurimismaterjali, valides välja ühe tegelase mõlemast romaanist, kelle ümber koonduvaid nutu- ja naerujuhtumeid analüüsida. Need tegelased on Sonja isa Marmeladov "Kuritööst ja karistusest" ning Krõõt "Tõest ja õigusest". Tegelaste valik võib tunduda ootamatu. Marmeladov on mees, Krõõt naine, Marmeladov on joodik, Krõõt ei võta Pearu antud pudelist sõõmugi. Marmeladovi näevad osad tegelastest koomilised, samas kui Krõõta tajutakse nukra, isegi traagilisena. Erinevusi on veel mitmeid. Siiski on Marmeladovi ja Krõõda vahel olulisi sarnasusi. Nad on esimesed tegelased, kes romaanides hukuvad, kuid nende mõju edaspidistele sündmustele on suur. Nad mõlemad kehastavad kristlikku ideed ligimesearmastusest. Töös analüüsin Marmeladovi ja Krõõda nutmist ning naermist, kuid ka neid nutu- ja naerujuhtumeid, mida nad tegelaskõnes mainivad. Lisaks sellele käsitlen sedagi, kuidas teised tegelased Krõõda ja Marmeladovi peale naeru või nutuga reageerivad. See, et analüüsi all on enam kui kahe tegelase naer ja nutt, aitab ehk romaani nutu- ja naerumotiivist laiema arusaama saada. Enamus töös analüüsitud juhtumitest on esitatud tabelitena töö lõpus, peatüki “Lisad” all. Seal on eraldi tabel nutu ja naeru kohta “Kuritöös ja karistuses” ning “Tões ja õiguses”. Dostojevski tabelites on lisaks eesti keelele ka venekeelsed näitelaused originaalist. Selles töös kasutan komparatiivset meetodit. Ent õigeusu ja Piibliga soenduv peatükk

muudab töö mõnevõrra ka kontekstuaalseks käsitluseks, loob tööle vajaliku kultuurilis-religioosse tausta.

Töö esimeses peatükis "Nutmine ja naermine läbi õigeuskliku tõlgenduse" teen ülevaate õigeusu ning nutu ja naeru vahelistest seostest. Oletan, et naeru ja nuttu on vähe läbi kristliku traditsiooni uuritud, sest palju selleteemalisi süstemaatilisi töid ma ei leidnud. Sedamööda on veelgi vähem allikaid, mis keskenduvad just õigeusu ja naeru, nutu vahelistele seostele. Nutmisesse puutuva osa põhilised allikad on kaks artiklit kogumikust *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination* (2005). Mõlemad neist keskenduvad just pisarate tähendusele õigeusu õpetuses. Artiklite autorid Kimberley Christine Patton ja Kallistos Ware ei kasutata pisarate temaatikat analüüsides läbivaid ja konkreetseid mõisteid. Pigem proovivad nad läbi rohkete õigeusu pühakute tsitaatide anda tunnetust õigeusu vaatest nutmisele. Teistmoodi olekski keeruline materjalile läheneda, sest pühakud ei tõlgenda nutmist ühtemoodi. Kuna tegemist ei ole läbiuuritud valdkonnaga on samuti üsna loogiline, et väljakujunenud mõisteid on vähe. Selles peatükis ei proovi ma naeru ja nuttu defineerida, sest selline käsitlus ajaks fookuse liiga laiaks. Neid teoreetikuid ja mõtlejaid, kes on naerust ja nutust midagi arvanud, on haldamatu hulk. Proovin leida vastuse küsimusele, kuidas tõlgendab nutmist ja naermist õigeusk ning Piibel. Otseloomulikult on seegi küsimus liiga lai, et sellele oleks võimalik töö raames ammendavat vastust anda.

Teine peatükk "Marmeladovi välja naerdud tõde ja taevased pisarad" keskendub Marmeladoviga seonduvate nutu- ja naerujuhtumite analüüsile. Paralingvistilisi märke, sealhulgas nuttu ja naeru on Dostojevski teostes võrdlemisi vähe uuritud. Eesti teadlastest on paralingvistilist keelt käsitlenud Irina Belobrovtseva oma artiklis *Мимика и жест у Достоевского.* Paralingvistilist keelt "Kuritöös ja karistuses" analüüsis oma magistritöös ka Jelena Radina. Dostojevski romaani nutu- ja naerumotiive käsitlevas peatükis kasutasin lisaks Belobrovtseva artiklile erinevate Dostojevski uurijate töid, nt Joseph Franki loengut "Kuritöö ja karistuse" kohta. Kolmandas peatükis, pealkirjaga "Krõõda nukrad silmad ja õndsalik naeratus" on analüüsi all Krõõda ja ka mõne teise vargamäelase nutu- ja naerujuhtumid. Teise peatüki lõpus on ka "Kuritöö ja karistuse" ning "Tõde ja õiguse" naeru- ja nutujuhtumite võrdlus. Teadustööd, mis keskenduks naeru motiividele Tammsaare teostes, ma ei leidnud. Analüüsile aitas siiski kaasa nt Friedrich Scholzi artikkel, kus ta naeru motiivi mainib. Nutmisele on pühendatud lühike, kuid sisutihe käsitlus: Rein

Veidemanni “Tammsaare äng”. Nutmist mainib ka Jan Kaus oma ettekandes “Kuidas õigus võidab tõe: näited Dostojevski ja Tammsaare toel”.

Sooviksin, et analüüsiosa vastaks järgmistele küsimustele.

1.Millised piibellikud ideed avalduvad tegelaste (Marmeladov ja Krõõt) karakteris? Kuivõrd avab kristlik metafoorika tegelase positsiooni ning tähtsust romaanitervikus?
2. Mida naer ja nutt romaanides sümboliseerivad? Milline on naeru ja nutu tähendus romaanides?
2.1Kuivõrd aitavad nutt ja naer avada tegelaste olemust ning tegelassuhteid?
3. Mille poolest Dostojevski ja Tammsaare romaanide ning õigeusu ja Piibli naeru ja nutu kujutamine sarnanevad, mille poolest erinevad?

Kesksemad uurimisküsimused on teine ja kolmas. Selle töö katuseesmärk on, nagu uurimisküsimustest järeldada võib, avada naeru ja nutu sümboolikat, tähtsust ning tähendust romaanides.

1. NUTMINE JA NAERMINE LÄBI ÕIGEUSKLIKU TÕLGENDUSE

1.1. Pisarate müsteerium: nutmine ja õigeusklik mõte

Tammsaare soovis tõlkida Dostojevski romaani **"Kurjad vaimud"** (tema tõlkes "Sortsid"), kuid trükivalgust nägi, ja seda palju hiljem, vaid eessõna, mille ta romaanile kirjutas. Essees **"Sissejuhatuseks" (1924)** põhjendab Tammsaare Dostojevski poeetika "kunstilist krobedust" nii: "Nagu **palav ja kõrvetav laava** hoovas tema hingevool olemuse **sügavamatest allikatest** peaaegu **vormita ainena,** alles nagu pärastpoole, jahtudes ja hangudes, mingisugust **ebamäärast, nurgelist, nigerikku kuju omandades**" (Tammsaare 2011: 270). Kui proovida sõnastada "nutmise grammatikat", võiks öelda midagi üpris sarnast. Pisaradki saavad alguse inimese hinge "sügavamatest allikatest", millest voolavad välja samuti ainena, mis nii palju erinevaid vorme võttes ongi pea et vormitu: veena. Nutmise tulemuski on kaootiline: äranutetud silmad, valutav pea ja selle kõige keskel siiski kergendustunne, lausa katarsise sarnane elamus. Ühes pisaratega jahtub maha ka inimese hing, sest "kõrvetav laava" tema sees leiab väljendusvormi. Nutmises, nagu ka Dostojevski ja Tammsaare enda loomingus, peitub oma **müstiline, irratsionaalne** element, sest pole võimalik anda ammendavat vastust, miks pisarad tekivad ja mis on nende tagajärg: kes ja kuidas nende peale reageerib. Proovides pisarate olemust sõnastada, võib see omandada "ebamäärase, nurgelise" kuju.

1.1.1. Seoseid nutmise ning õigeusu vahel

Siinai kloostrijuht **Püha Johannes Klimakus** (525–600) kirjutab oma vaimses käsiraamatus **"Redel"**[2]: "Küsimus pisaratest…on **ähmane teema** ja seda on **keeruline analüüsida**"[3] (Klimakus 1864: 808B viidatud Ware 2005: 242 kaudu). Klimakuse täheldus jääb kristlikus idas teema mõtestamisel keskseks. Pisarate analüüsi raskendab Klimakuse sõnul see, et nutmisel on palju erinevaid tahke. Pisarad võib valada nii Jumal kui ka inimene, kes puutub kokku hea ja kurjaga. Nutta võib edevusest, kuid pisaraid võib valada siiralt, armastusest ja paljudel muudel põhjustel. (Samas) Pisarate olemuse **mõistatuslikkus**, **tabamatus** ning **jumalikkus** väljendub selles, et kui inimene oma tundeid enam sõnadesse valada ei oska, hakkab ta just nutma. Nutmises peitub mingi

[2] Inglise keeles: The Ladder of Divine Ascent; originaal: Κλῖμαξ; Scala või Climax Paradisi
[3] Autori tõlge. "The question of tears . . . is an obscure matter and hard to analyze" (Ware 2005: 242).

sõnadeülene jõud, mis annab võimaluse väljendada kõige sügavamaid ja intiimsemaid emotsioone. Pisarad on müstilised ka seetõttu, et need on korraga nii füüsilised kui vaimsed – paiknevad **keha ja hinge ristumiskohas.** (Ware 2005: 242)

Õigeusku kirjeldatakse samuti tihtipeale **müstilisena**. Kui astuda sisse mistahes ortodoksi pühakotta, võib tajuda salapärasemat atmosfääri kui teistes kirikutes: hämarus, ikoonid, viirukisuits, pühakute säilmete ees kummardajad, kes risti ette löövad ja ootavad ime läbi terveks saamist. Inglise piiskop ja õigeusu teoloog **Kallistos Ware** kirjeldab õigeusklike jaoks kanooniliseks saanud teoses **"Õigeusu tee"** Jumalat just müsteeriumina. Kuna inimene on tehtud Jumala, mitte Jumal inimese näo järgi, ei ole Looja loodu mõistusega läbi katsutav (Ware 2001: 10, 12). Seda illustreerib ka kirikuruum: kui läänekristluses on altar avatud, siis idakristluses on see suletud. Altarit eraldab kaunis ikonostaas, mille kujundus on kindla korra järgi üles ehitatud. Vahesein lahutab maist sakramentaalsest. (Kirikuelu 2020) Inimene kui maine on seega Jumalast kui pühast eraldatud. Kuid sellele vaatamata, et Jumal ei ole inimesele läbi ja lõhki mõistetav, on ta siiski ligidal: "Mida kaugemale rändaja oma vaimulikul teel jõuab, seda selgemini tunnetab ta kaht vastandlikku tõsiasja: **igavene** on **kättesaamatu**, kuid ometi **lähedane"** (Ware 2001: 9). Usklik õpib Jumalat tundma isikliku suhte läbi, mis muudab Looja talle lähedaseks. Ta järgneb Jumalale "tuttavast tundmatusse, valgusest pimedusse". Selle käigus jõuab kristlane aga ühes Sokratesega tõdemuseni, et ta mõistab tõest ülivähe**.** (samas: 12) Kui mõelda **pisarate** peale, siis needki on ühtaegu inimesele nii lähedased kui kauged. Lähedaseks muudab need kehalisus, kaugeks hingelisus. Pisarate olemust võib siis pidada poolenisti inimlikuks, poolenisti jumalikuks. Kreekakeelne sõna *mystêrion* (müsteerium) seondub verbiga *myein*, mis tähendab "silmi või suud sulgema" (samas: 13). Samamoodi toimub vahel nutteski: inimene sulgeb oma suu ja silmad (läbi pisarate pole palju näha).

Õigeusklikele on tähtis oma **autentsuse säilitamine** (Hiob 2021: 129). Ortodokse kiriku üks eripäradest on see, et selle traditsiooni juured on varases kristluses. Hoitakse kinni esimeste sajandite **Rooma riigi usulisest korrast.** (Kirikuelu 2020) Isikupära taotledes on õigeusklikud tagasi tõrjunud lääne poolt tulevad mõjud: renessansi, reformatsiooni ja valgustuse (Hiob 2021:129)**.** Nutmiselgi on ilmselgeid seoseid autentsusega: nutmist teeselda on pea et võimatu.

Ehkki inimene võib proovida sõnadega oma tundeid varjata, jäävad pisarad siiski seesmisele tõele truuks. Ortodoksliku usu keskmeski on **enam tunne, kaemus kui mõistus:**

> On olemas mõistus, kus **mõtlemine algab kaemisega** ja suundub vaimse kogemuse poole. On olemas ka **kristlik mõistus** ja see on midagi tõeliselt aulist**,** kuid selle sünnipaik on nimelt **kristlik süda**. Seega: esmalt armastada, siis koos armastusega ja armastusest kaeda, seejärel tahtepäraselt ja vastavalt tegutseda ning alles siis armastatu, kogetu ja läbielatu üle mõistuslikult mõelda. (Iljin 1944 viidatud Hiob 2021: 130 kaudu)

Öeldakse "enne mõtle, siis ütle" (st tegutse). Õigeusklikel on mõtte asemel aga tunne: "enne tunne, siis tegutse". Nora ja Arvo Pärt suhtlesid kümme aastat tihedalt arhimandriidi ja Essexi Ristija Johannese kloostri asutaja **isa Sofroniga.** Nora Pärt räägib oma loengus, et üheks suurimaks vooruseks pidas isa Sofroni **"sügavat südant"** (Pärt 2020). See väljend pärineb Psalmidest. Südame sügavust pole võimalik defineerida, kuid see on midagi, mille poole õigeusu õpetuse järgi iga inimene püüdlema peaks. Nora Pärt seostab Arvo Pärdi usulist teed loominguliste otsingutega. Enne kriisiaega loodud moderne muusika "koponeerimismootor" oli mõistus, tintinnabuli stiili algimpulsid tulid aga südamest. (Arvo Pärt. Päevikud. 2020.) Nutetakse samuti tunde (nt valu), mitte aga mõistusliku otsuse pärast. Õigeusklikud on kirglikud ja isegi äärmuslikud oma usuga seonduvates küsimustes. Eriti tugevalt tuleb see ilmsiks vene õigeusus, sest ka vene temperamendile peetakse omaseks tulisust.[4] (Hiob 2021: 129, 122) Nutmine on samuti tihedas kontaktis tunnetega – see on emotsionaalne äärmus. Niisiis on õigeusul ja nutmisel mitmeid ühiseid jooni.

Ilmselt on pisarate müstiline olemus üheks põhjuseks, miks nutmine on tänapäeva pigem mõistuspärasusele orienteeritud ühiskonnas **tabu.** Religiooniuurija **Kimberley Christine Patton** osutab oma artiklis, milles analüüsib pisarate tähendust idakristluses, et "pisarad võivad end Esimeses maailmas "koduselt tunda" vaid teatrilaval või kohtusaali teatraalses atmosfääris"[5] (Patton 2005: 257). Ehkki Pattoni artikli ilmumisest on juba pea dekaad möödunud, tundub, et meiegi tänapäeva ühiskonnas leidub sarnaseid tendentse. Aeg on muidugi paljut muutnud: emotsionaalsus pole nüüd kindlasti enam nii intensiivselt põlu all. Patton meenutab, et lapsepõlves

[4]"Kliimaga sarnaneb venelaste kirglik temperament, millesse kuulub vabadusearmastus ja kaos, mille taga aga avatakse harmooniat ja otsitakse kirgastumist, kõikudes maistes tingimustes vastandite – **hea ja kurja, sümpaatia ja antipaatia, usu ja uskmatuse, armastuse ja vihkamise** – vahel" (Ilijn 1944: 21, 23jj, 42, 69j viidatud Hiob 2021: 122 kaudu ja Hiob 2021: 122).

[5]Autori tõlge. "(...) tears remain "at home" in the First World only on stage or in the courtroom theatries" (Patton 2005: 257).

keelitati teda tihtipeale käsuga: “Ära nuta!” Ühiskonna hoiakut nutmise suhtes iseloomustabki hästi see imperatiiv**,** mida ikka poes või tänaval kuulda võib. Nii nagu tunneb vanem kohustust last keelata siis, kui ta rikub kokkuleppelisi viisakusreegleid (nt räägib valjusti raamatukogus või kinos), tunneb ta ka kohustust last õpetada oma emotsioone valitsema. Vanem tahab last ette valmistada selleks, mis on ühiskondlik ideaal: emotsioonide kontrollimine. Inimesed ei soovi alluda hirmutavale tunnete maailmale. (samas) Tundub, et tema, kes ta oma emotsioone valitseda ei suuda, sildistatakse nõrgaks: “mehed ju ei nuta”. Kuid pisarad on siiski väline märk sisemisest kõikehõlmavast üksinduse-, salgamise- ja frustratsioonitundest. Ja kasutades käsku “Ära nuta!” öeldakse otsekui, et nutja reaalsus on vale ja ta ei peaks sellele reageerima. (Patton 2005: 257)

Kuna õigeusul ja nutmisel on nii palju mõttelisi või peaks ütlema, tunnetuslikke, seoseid, siis pole ka ime, et pisarad ja nutmine on ortodokside jaoks tähenduslikumad kui teiste kristlike konfessioonide esindajate jaoks (Patton 2005: 257). Õigeusklik mõte nutmisest erineb nendest tänapäeva ühiskonna arusaamadest, mis äsja välja toodud said. Paljuski ortodokslik mõte lausa vastandub neile. Õigeusk ei tõlgenda nutmist **ebamehelikkuse tunnusena**. See tähendab, et õigeusklikus kontekstis ei seostata nutmist rohkem naiste kui meestega. (Ware 2005: 245) Ilmselt ei saa seda teha ükski teinegi Piiblit autoriteetseks pidav usk, sest pühakirja lühim salm sõnab: **“Jeesus nuttis”** (Jh 11:35). Dostojevskigi toonitab Kristuse puhul mehisust: “See sümbol on väga lihtne, siin ta on: uskuda, et pole midagi kaunimat, sügavamat, sümpaatsemat, mõttekamat, **mehisemat** ja täiuslikumat kui Kristus (...)” (Dostojevski 1981: 25). Kui mees, kes on ühtaegu nii täiuslik kui mehine, nuttis, siis miks peaks see olema keelatud teistele. Nutmine ei ole õigeusus kindlasti **nõrkuse tunnus.** Patukahetsemisel on nutmine märk **inimese südame pehmenemisest** Jumala ees. Pisarad on **tugeva usu ja lootuse tunnus,** sest Jumal ei kingi pisaraid neile, kes pole andeks andmiseks valmis. (Patton 2005: 264) Nutmine ei ole kindlasti õigeusus tabu. Vastupidi, mõned ortodoksi pühakud on pidanud murekohaks just seda, kui usklik ei nuta. Munk ja kõrbeisa **Poemen Suur** ütleb, et nutmine on ainus viis, kuidas vabaneda pattudest ja olla vooruslik (Poemen 1975: 353A viidatud Ware 2005: 245 kaudu). Nii radikaalset arvamust ei jaga muidugi mitte kõik õigeusu autoriteedid. Õigeusklikud ei tunne piinlikkust **avalikult nuttes:** pisaraid valatakse palju nii matustel kui jumalateenistustel. Inglise piiskop ja õigeusu kiriku teoloog **Kallistos Ware** toob oma artiklis näite ühest Venemaalt pärit sõbrast, kes läks kord jumalateenistusele anglikaani kirikusse. Ülistusmuusika puudutas teda ja ta hakkas nutma, mille peale mõned kirikuliikmed talt

pärast küsisid, kas kõik on ikka korras. Ware´i sõbras tekitas see segadust, sest tema jaoks oli palvetamise ajal nutmine täiesti tavapärane. (Ware 2005: 245)

1.1.2. Pisarad kui metakeel

Õigeusklikku pisarate müsteeriumit lahti harutades kasutab Patton mitmel pool oma artiklis **lapse metafoori.** Tema järeldus on see, et nii nagu reageerib lapse nutmisele vanem, vastab uskliku nutmisele Jumal. Just see vanema (Jumala) ja lapse (uskliku) vaheline suhe on see, mis kujundab nutmisest **iseseisva keele.** Kui laps ei oska rääkida on just nutmine viis enda väljendamiseks. Nutmine ei ole ainuüksi vahend, mida lapsed kasutavad, kui nad veel kõnelda ei oska, vaid pigem **metakeel,** mis annab edasi tunnete sellist autentsust, mida sõnad ei suuda. (Pattom 2005: 255, 266, 268, 270) Nutmist kui metakeelt võib võrrelda **keeltes kõnelemise anniga.** Keeltes kõnelemine ehk glossolaalia on intensiivse usulise kogemuse ajal tekkiv kõne, mis meenutab lausungeid ja sõnu, ent on seejuures siiski arusaamatu (Britannica). Keeltes kõnelemine on üks palvetamise viise (Zacharias 2008).

1.1.3. Patukahetsuse kibedad pisarad

Piiblis on nutmine tihtipeale seotud rikutud jumalasuhtega ja uskliku valuga oma patu pärast (Rienecker, Maier 2011: 452). Jumala ja inimese vahelise suhe saab taastuda läbi patukahetsuse. Ortodoksi traditsioonis tähendab patukahetsus uskliku "õnnistatud leina" (*the blessed mourning*) Jumalast kaugenemise pärast. Meeleparanduse käigus pöördub inimene Jumala poole ning tema süda või meelsus muutub täielikult. Tähendamissõna kadunud pojast võtab hästi kokku patukahetsuse faasid, millesse õigeusklikud usuvad: kahetsus, patu põlgamine, kurjast lahtiütlemine, ülestunnistamine ning leppimine Jumala ja ligimesega. Meeleparandust kutsutakse õigeusus "teine ristimine" (Pisarev 2010: 468) Patukahetsus, nagu ütleb õigeusu teoloog John Chryssavgis, ei ole üks hetk või faas uskliku elus, vaid "meelelaad, milles värvub kogu inimese elu" (Chryssavgis 1988: 9).

Paljud õigeusu pühakud seostavad nutmist patukahetsusega. Nutmist meeleparandamisel peeti eriti oluliseks mungakloostrites, kuid sealt imbus see ideaal ka ülejäänud kristlaskonda. John

Chryssavgis märgib, et pisarad on meeleparanduse *sine qua non*. Niisiis pole pisarad pelgalt kahetsuse või kurbusega kaasas käiv nähtus, vaid nutmine avab ukse lepituse saamiseks Jumalaga. Teisisõnu, ei piisa pelgalt kahetsustundest, vaid peavad olema ka pisarad. Mõned õigeusu pühakud on läinud oma vaadetes äärmustesse ja väitnud, et nutmiseta ei saa tõeliselt meelt parandada. Näiteks ütleb püha Siimeon Uus Jumalasõnaõpetaja, et kui ära võtta pisarad, ei saa olla pattude andeks andmist ja kui pole pattudest vabanemist, siis ei pääse keegi. (Pattom 2005: 261)

1.1.4. Magusad pisarad ja nutmise muutlik olemus

Niisiis võivad pisarad õigeusklikus traditsioonis seonduda patukahetsuse, leina ning kurbusega (Ware 2005: 246). Kuid mitte ainult: "Ehk võib olla kahte tüüpi nuttu: üheltpoolt need pisarad, mille põhjustab kõige inetu äratundmine meis endis, ja teiseltpoolt pisarad, milles väljendub igatsus taevaliku ilu järele; ühelt poolt kurbuse pisarad **Armastatu eemalolemistes, ja teiseltpoolt rõõmupisarad Tema ligiolust?"**[6] (samas). Oma pagendusepäevil sigu söötes nuttis kadunud poeg kindlasti kurbusest, kuid ta nuttis ka siis, kui isa ta koju naastes avasüli vastu võttis. Kuid siis valas ta juba rõõmupisaraid. (Ware 2005: 246)

Klimakus jagab pisarad sarnasel viisil kaheks: **"kibedad" (patukahetsuse pisarad)** ja **"magusad"**. Siiski ei saa nende vahele selget piiri tõmmata, sest kibedatest pisaratest võivad märkamatult saada magusad. Valust tekkinud pisarad ei pruugi valusateks jääda ja hirmupisaratest võivad sündida nt tänupisarad. (Ware 2005: 247) Kui mõelda nutmise olemuse peale, siis see ongi loodud valu leevendama, **inimese hingeseisundit muutma.** Nutmine viib ka uskliku ühest seisundist (patt, surm) teise (lunastus, elu). Kuid nagu näha ei muuda pisarad vaid nutjat ennast. Pisarad on juba **loomuse poolest muutlikud:** see tunne, algimpulss, millest pisarad lähtuvad, võib teiseneda.

[6]Autori tõlge. "May there perhaps be two kinds of weeping: on the one side, tears caused by the recognition of our own ugliness, and on the other, tears of yearning for the divine beauty; on the one side, tears of sadness at the absence of the Beloved, and on the other, tears of rejoicing at His presence?" (Ware 2005: 246)

Ware sõnab oma artikli alguses: "Need (pisarad) on kaugelt enam keerulised ja polüvalentsed kui naer (...)" [7](Ware 2005: 242). Naeruga on tõesti teisiti: lõbusast naerust ei saa nt kurb naer. Samuti on raske ette kujutada, et õelast naerust kasvaks välja rõõmus ja heasüdamlik naer. Naeru tähendust muudab pigem kontekst. Kõige lihtsam on seda illustreerida filmimaastikul laialt kasutatava võtte abil: negatiivse tegelase võidutsev naer filmi kulminatsiooni eel. Samal ajal, kui see tegelane naerab, toimub tema selja taga hulk sündmusi, mis täielikult olukorda, konteksti muudavad. Filmivaataja jaoks on naeru tähendus juba teine, ehkki naerja naer on täpselt seesama. Ta naerab ikka võidu pärast, ehkki võidust on saanud juba kaotus. Kui tegelane saab teada, et olukord on muutunud, vahetab ta tavaliselt emotsionaalset registrit, mitte ei naera edasi. Nutmine, seevastu, võimaldab kontekstiga kaasaminemist. Klimakus kõneleb negatiivsete emotsioonidega seonduvate pisarate muutumisest positiivseteks, kuid vastupidine näib samuti võimalik olevat. Sellega seoses meenub näide teatrilavadelt. Christine ütleb Ooperifantoomile: "Pisarad, mis võisin valada su julma saatuse pärast/võõraks on jäänud ja pöördunud vihapisarateks" (Down Once More). [8] Kui Christine kuulis Ooperifantoomi kurvast minevikust ja ülekohtust, mis talle osaks langenud on, nuttis ta kurbusest. Nüüd esitab Fantoom Christine´ile aga ultimaatumi: kas ta jääb Ooperifantoomiga, et oma armsama, Raouli elu päästa või saab vabaks noormehe elu hinnaga. Kui Christine mõistab Fantoomi õelust, saavad haletsuse pisaratest vihapisarad.

Pisarate olemus on aga veelgi komplitseeritum: tihtipeale on pisarad juba loomu poolest **samaaegselt nii nukrad kui rõõmsad** (Ware 2005: 247). Selle illustreerimiseks kasutab Klimakus meekärje analoogiat: "Mõtiskledes kahetsuse tõelise olemuse üle, olen hämmingus, kuidas see, mida me nimetame leinaks ja kurbuseks, on segunenud sisemise rõõmu ja rahuloluga nagu mesi kärjes" (Klimakus 1864: 812A viidatud Ware 2005: 247 kaudu). [9] Just leinast tulenev nutt on see, millega Klimakuse mõtet hea näitlikustada on. Lein on õigeusklike jaoks väga oluline. Nagu öeldud: isegi patukahetsus on "õnnistatud lein". Poemen nägi kord üht naist haua juures kibedasti nutmas. Selle peale ütles ta, et kõik selle maailma naudingud ei päästa naise hinge leinast. Ja lisas

[7] Autori tõlge. "They are complex and polyvalent, far more so than laughter" (Ware 2005: 242).
[8] "Ooperifantoomi" libretost: "The tears I might have shed for your dark fate/ Grow cold, and turn to tears of hate!" (Down Once More). Andrew Lloyd Webberi "The Phantom of the Opera" ("Ooperifantoom") esietendus 1986. aastal Londoni West Endis. Muusikali sõnade autor on Richard Stilgoe.
[9] Autori tõlge. "As I ponder on the true nature of compunction, I find myself amazed by the way in which what we call mourning and sorrow are mingled with inner joy and gladness like honey in a comb" (Klimakus 1864: 812A viidatud Ware 2005: 247 kaudu).

veel, et iga munk peaks enda sees **leina alal hoidma** (Poemen 1975, 65: 328D–329A viidatud Ware 2005: 243 kaudu). Ühelt poolt peab Poemen siin ilmselt silmas leina Kristuse pärast: iga usklik peaks leinama, sest "peaksid alati olema Jumalas, ja siiski oled temast kaugel"[10] (Evagrius 79: 1183C viidatud Ware 2005: 243–244 kaudu). Lein nagu ka nutmine on ekstreemne seisund ja ilmselt usub Poemen, et see aitab mungal hoida paremat kontakti oma vaimuga. Ja kui munk on paremas kontaktis oma vaimuga, siis on ta enam valvel, valmis Kristuse naasmiseks. Leinast tulenevate pisarate kohta kehtib Ware´i eelpool öeldu eriti: pisarad võivad silma tulla kellegi eemalolust, aga samas ka tänulikkusest kellegi lähedalolu pärast. Kui inimene leinab, siis ta ei pruugigi teada, kas ta nutab tänulikkusest või kurbusest või kurbusest, millest sai tänulikkus. Kui kärg on nagu lein ja kurbus, siis seal sees on mesi: rõõm. Selline magus nutmine on suurem kui terve maailma naudingud kokku. Illustreerimaks vastandite põimumist loob Klimakus kreekakeelse liitsõna charmolypi, st "rõõmukurbus". "Redelis" kirjutab ta sarnasest kontseptsioonist kui "rõõmu loovast kurbusest". (Klimakus 1864: 804B, 801C viidatud Ware 2005: 247 kaudu)

1.2. Seosed nutmise ja naermise vahel

1.2.1."Aeg nutta ja aeg naerda"

Seepärast, et pisarad kätkevad endas vastukäivaid emotsioone, on inimene, Klimakuse sõnade järgi, "justkui lapse sarnane, **kes nutab,** kuid ometi **läbi pisarate naeratab**"[11] (Klimakus 1864: 813B viidatud Ware 2005: 247 kaudu). Oma essees "Naerjast nutusel ajal" (1917) lahkab Tammsaare Anatole France´i (1844–1924) teoseid, eriti naeru aspekti neis. Essee esimeses lauses ühendab ta naeru ja nutu väga sarnasel viisil nagu Klimakus seda teeb: "Olete ehk lähemalt tähele pannud, kuidas lapsed nutavad ja kuidas nad naeravad? Eks tee nende suunurgad mõlemal **korral peaaegu ühesuguseid liigutusi**. Ja eks kisu **südamlik naer niisamuti pisaraid silmast nagu nuttki**" (Tammsaare 2011: 305). Klimakus ja Tammsaare kasutavad lapse kujundit ilmselt sellepärast, et laps on siiruse sümbol. Kuna laps on loomu poolest autentne, on vahetud ka tema naer ja nutt. Klimakus ja Tammsaare leiavad, et inimese hinges kõlavad ühtaegu nii nutt kui naer.

[10]Autori tõlge. (...) you should always be in God, and yet you are still far from him (Evagrius 79: 1183C viidatud Ware 2005: 243–244 kaudu).
[11]Autori tõlge. "(...) like a child who cries, yet smiles in the midst of her tears" (Klimakus 1864: 813B viidatud Ware 2005: 247 kaudu).

Klimakus ja Tammsaare ei avasta siinkohal midagi uut. Naer ja nutt põimuvad Piibliski (Ware 2005: 247). 126. psalmis öeldakse: "Kes **silmaveega** külvavad, lõikavad **hõiskamisega**" (Psalm 126: 5). Luuka evangeeliumis sõnab aga Jeesus: "Õndsad olete teie, kes te **nüüd** nälgite, sest teie saate küllaga! Õndsad olete teie, kes te **nüüd nutate**, sest teie saate **naerda**!" (Luuka 6: 21). Need kirjakohad vastandavad oleviku kurbust tuleviku rõõmule. Tulevik võib tähendada nn maapealset elu, kuid samuti elu pärast surma.

Nutmise seob ajaga ka õigeusu teoloog John Chryssavgis (1988: 10): "Ent pisarad, mis kaasnevad meeleparandusega, on ühtlasi selle kulminatsioon ja **pöördepunkt kojujõudmisel – tagasijõudmise tõotus** ja selle rõõmu esimene vili. Igatsus pagulusest naasmise järele on ühteaegu tulevase hiilguse ootus. Pisarad on piir **oleviku ja tuleviku vahel**".[12]Oma mõtte illustreerimiseks toob Chryssavgis näite prantsuse muinasjutust "Le chevalier au Barizel". Selles pidi rüütel täitma veega tünni ning ta reisib maailmas ringi, et ülesandega hakkama saada. Vesi lekkis aga alati läbi tünni. Nähes, et tema töö ei kanna vilja, hakkab ta nutma ning vaid ühest ta pisarast piisab tünni täitmiseks. Pisarad kõnelevad lubadusest, et patud on lunastatud, lootused täitunud. (Samas) Nutt kergitab justkui seda ikonostaasi õigeusus pühakojas. Huvitav on see, et ka sakramentaalne (Jumal) tuleb inimese juurde läbi pisarate. Üheks näiteks sellest on ikoonid. Ikonograafia on ortodoksias tähtis. Usutakse, et ikoonid on seotud palveväega: selles on iga palvetaja kogemus. (Hiob 2021:134). Üheks imeks, mida õigeusklikud usuvad on pisarate või mürri ilmumine ikoonidele. (Shevzon 2011: 388)

Naermise ja nutmise seob ajaga ka Koguja, kes ütleb, et on aeg nutta ja aeg naerda. Nutmine ja naermine paigutub ta teiste analoogsete paaride hulka: "(...)aeg sündida ja aeg surra, aeg istutada ja aeg istutatut kitkuda; aeg tappa ja aeg terveks teha, aeg maha kiskuda ja aeg üles ehitada; aeg nutta ja aeg naerda; aeg leinata ja aeg tantsida"(Kg 3: 2–4). Oma loetelu alustab Koguja sünni ja surma võrdlusega, mis loob tonaalsuse kogu ülejäänud loetelule: nii kindel kui on sünd ja surm on seegi, et nutule järgneb naer ja leinale tants. Ilmselt on see üks aluseid õigeusu nutmise õpetusele.

[12]Autori tõlge. "But tears – a concomitant and a culmination of repentance – are also a turning point in homecoming, a pledge of return, and a firstfruit of its joy. The longing for return from exile is also an anticipation of the glory to come. Tears demonstrate the frontier between the present and the future" (Chryssavgis 1988: 10).

Heaks näiteks on see, mida Poemen Püha Arseniuse elu kohta täheldas. Kõrbeisad rääkisid, et kui Arsenius töötas, oli tal alati rinnal rätik, sest pisarad muudkui tilkusid tal silmist. Ta nuttis nii palju, et ta ripsmed langesid välja. Eriti intensiivselt nuttis ta enne oma surma. (Ware 2005: 243) Kui isa Poemen Arseniuse surmast kuulis, lausus ta läbi pisarate: "Õnnistatud oled sina, isa Arsenius, kes sa enda eest siin maailmas nutsid. Tema, kes ta selles elus enda eest ei nuta, nutab järgmises ilmas igavesti. Nii et nutmise vältimine on võimatu: kas nutetakse siin maailmas vabatahtlikult või sunniviisiliselt järgmises"[13] (Arsenius: 105C–108A viidatud Ware 2005: 243 kaudu). Poemengi loob seaduspära: kes siin maailmas ei nuta, peab nutma järgmises. Ta ei jäta ruumi mingile kompromissile.

Jeesuse sõnadest võib järeldada, et tema riigis saavad õiged usklikud naerda. Jumalaga kohtudes lõikab inimene seda, mis ta on nuttes külvanud. Pisarate kohta öeldakse aga, et need kuivatatakse ära: "Tema pühib ära iga pisara nende silmist ning **surma** ei ole enam ega **leinamist** ega **kisendamist,** ning **valu** ei ole enam, sest endine on möödunud." (Ilm 21:4). Siin seostatakse pisarad eelkõige negatiivsega. Omal kohal on seega Ware´i küsimus: kas taevas ei ole kohta rõõmupisaratele, mis on magusad? (Ware 2005: 249). Ehk kuivatatakse ära vaid valuga seonduvad kibedad pisarad, kuid usklikud nutavad Kristusega kohtudes siiski magusaid pisaraid, mis on seotud kojunaasmise rõõmuga? Kui Jumala riigis pole enam selliseid kategooriaid nagu elu ja surm, siis muudavad oma tähtsust ja tähendust kõik teisedki vastanduvad paarid Koguja loetelus, nagu nt vaikimine ja rääkimine; armastamine ja vihkamine, sõda ja rahu (Kg 3: 7–8). Sellega seoses meenuvad Ernest Dowsoni read[14]: "Ei ole kauaks **naeru, nuttu**, i**ha,/viha ja armastus**t –/vaevalt küll veame kaasas nende **kiha/teispool ust**./ Ei ole kauaks roose ja viinamarju;/hägusast unenäost tee/kord kerkib esile, siis une varju/tee sulgub see." (Dowson 2018: 224) Dowsoni luuletusest tuleb välja, et pärast surma kaob ka naer. Kuid nii selles luuletuses kui Piibliski tähistab naer suuremaid kategooriaid. Dowsoni luuletuses võib naer sümboliseerida maiseid rõõme ja just seda, et "endine on möödunud". Kui Koguja ütleb, et igal asjal on oma aeg, siis Dowson lisab, et

[13] Autori tõlge. "Blessed are you, Abba Arsenios, for you wept for yourself in this world!" And Poemen added, "He who does not weep for himself in this life will weep eternally in the next. So it is impossible not to weep, either here voluntarily, or else there when compelled by torments." (Arsenius : 105C–108A viidatud Ware 2005: 243 kaudu).
[14] Luuletuse pealkiri on "Vitae summa brevis spem nos vetat incohare longam", eesti keeles "Ei ole kauaks naeru, nuttu, iha". See on kirjutatud 1896. aastal.

kõik siin elus möödub imekiiresti. Ja kõik tugevad emotsionaalsed äärmused, kui palju need inimesele selles hetkes ei tähenda, kaovad. Kui inimene astub eluväravast välja, jääb vaid vaikus. Värava ees vaatab ta tagasi oma teele ja hindab oma elu ümber, nagu kunstnik, kes astub maalist paar sammu eemale. Seal värava ees pole ta veel järgmises paigas ega eelmiseski. Sellises vahealas ei pruugigi tõesti sõna otseses mõtte olla ühtki tunnet.

Nutmine ja naermine ei põimu omavahel aga vaid suurtes ja igavikulistes kategooriates. Juba mainitud Athose Püha Sofroni oli Nora Pärdi sõnutsi ühtaegu nii lõbus kui ka tõsine inimene. Isa Sofronilt ja tema munkadelt küsiti kord, miks nad nii palju naeravad. Nad vastasid: "Naerame, sest öösel üksinda me nutame." Ida kiriku pärimuse suur tõde peitub selles, et selleks, et naerda, tuleb nutta. (Pärt 2020).

Kuid ka naerust nutmisesse astumine on võimalik. See pole aga enam positiivne samm: "Häda teile, kes te nüüd olete täissöönud, sest teie näete veel nälga! Häda teile, kes te nüüd **naerate**, sest teie saate **leinata ja nutta**!" (Lk 6:25). Siingi tähistavad naer ja nutt suuremaid kategooriaid. Selles maailmas naermine tähendab järgmises nutmist, sest kui "keegi armastab maailma, siis ei ole temas Isa armastust" (1Jh 2:15). Naermine tähendab siin nõusolekut ilmaliku maailma reeglitega. Nii et nutmist võib mõista kui ilmalikkuse eitamist.

1.2.2. Küsimus pisarate spontaansusest

Õigeusu mungad olid teadlikud raskustest, mis kaasnevad nutmisega, mis on võlts, kunstlik. Nad arvasid, et pisarad ei tohiks olla esile kutsutud, vaid voolama loomulikult, spontaanselt. (Ware 2005: 244) Evangrios õpetas aga: enne palvetamist sunni ennast nutma. Tema jünger Cassian, kes muidu tema õpetusi järgis, ei jäänud aga sellega nõusse. Ta ütleb, et seesugune nutmine ei pruugi olla täiesti mõttetu, ent küpsemad usklikud ei peaks pisaraid niimoodi endast välja pigistama. Pisarad peaksid olema spontaansed. Abba Isaiah jagas Cassiani arvamust. Ükskord külastas teda kaks munka, kellest üks nuttis ööd ja päevad. Ta ei suutnud isegi süüa. Tema kaaslane leidis, et midagi on tema nutmisega valesti. Abba Isaiah arvas, et tegemis on millegi deemonlikuga. Sest kõik ülemäärane on deemonlik. (Cassian 1886: 276 viidatud Ware 2005: 244 kaudu) Pisarate spontaansust toetab ka Pachomios, kes ütles, et kõik inimesed pole loomu poolest pisaravalajad.

Ent sellest hoolimata võivad nad nutta eneses– valada seesmisi pisaraid (Pachomios 1912: 164 viidatud Ware 245 kaudu).

1.2.2.1. Nutunaised naeravad Kristuse üle

Selle valguses on huvitav, et on piiblitegelasi, kes on elukutselised nutjad: nutunaised. Markuse evangeeliumi Jairuse tütre ülesäratamise loos toimub Kristuse ja itkejate vahel konflikt. Jairus viskub Jeesuse jalge ette maha ja palub, et Kristus tema tütre, kes on hinge vaakumas, tervendaks. Kristus teeb aga teepeal teisegi inimese terveks ja viivitab haige juurde jõudmisega. Sünagoogiülema lähedased tulevad ja ütlevad Jeesusele, et tal pole enam mõtet tüdrukut ravima minna, sest tüdruk on surnud. Kristus aga julgustab sünagoogiülemat ja läheb ikkagi tüdruku juurde. Edasi arenesid sündumsed nii:

> Ja nad tulid sünagoogi ülema kotta ning ta nägi käratsemist ja **nutjaid** ja **valjult itkejaid** ja sisse astudes ütles ta neile: "**Mis te käratsete ja nutate?** Laps ei ole surnud, vaid magab!" Ja nad **naersid** tema üle. Jeesus aga ajas kõik välja, võttis kaasa lapse isa ja ema ja oma kaaslased ning läks sinna, kus oli laps. Ja võttes kinni lapse käest, ütles talle: "Talita kuum!" See on tõlkes: "Tüdruk, ma ütlen sulle, ärka üles!" (Mk 5: 38–41)

Nutunaised palgati surnu juurde leinama. Nutulaulud, mida itkejad laulsid olid enam-vähem kindla vormiga: kindlate vormelite ja kehaliigutustega. (Rienecker, Maier 2011: 277) Itketi vahel päevi, vahel aga ka nädalaid. Leinamises toimus teatav gradatsioon: ““Kaeblemiselt mindi tegelikust nutulaulust üle valjudele karjetele ja kibedast taganutmisest üle kaebehüüetele, nagu: “(Oh häda), mu vend!”, “Oh (häda), isand!” “(samas).

Kui Kristus palub itkejatel lein lõpetada, hakkavad nad tema üle **naerma**, mille peale ajab Kristus nad välja. Jeesus ajas inimesed välja ka kui nad templis asju müüsid: see oli tema meelest Jumala pühaduse rikkumine. Kas pole mitte teeseldud nutminegi pühaduseteotus. Eriti kui mõelda, kui tähtsad on need õigeusklikus kirikus. Nutunaised naeravad Kristuse üle, sest nad ei usu tema sõnu. Naer on siin eitus

1.3. Peatüki kokkuvõte

Nutmist, õigeusku ning Dostojevski ja Tammsaare loomingut seob müstiline ja irratsionaalne olemus. Nutmisel ja õigeusul on veel mitmeid ühisjooni:äärmuslik loomus, algupärale truuks jäämine ning tugev kontakt tunnetega. See võib olla üheks põhjuseks, miks on õigeusu pärimuses enam pisaratele keskendutud kui teistes kristlike konfessioonide õpetuses. Õigeusu nutmisõpetus läheb vastuollu ühiskondlike normidega. Õigeusklike jaoks on nutmine osa **igapäevasest:** palvetamisest, jumalateenistustest, meeleparandusest. See pole midagi eriskummalist. Ühiskond ei aktsepteeri aga emotsionaalset tundlikkust. Avalikult nutmine pole tavapärane, vaid ebaharilik. "Mehed ei nuta" sõnab ühiskond, õigeusk vastab aga omaltpoolt: "Õiged usklikud nutavad". See konflikt võib alguse saada sellest, et õigeusus on oluline "sügav süda", ühiskonnas tihtipeale terav mõistus.

Nutmine ei ole õigeusklike arvates nõrkuse, vaid tugevuse tunnus**.** Seda kinnitab ka Piibel: Kristus pidas ideaalse meeleparanduse eeskujuks nutvat Maarjat ning valas ise Laatsaruse haua juures pisaraid. Õigeusk annab inimesele vabaduse nutta. Siiski on mõned ortodoksi pühakud läinud nutmise küsimuses ekstreemsustesse ja kammitsenud usklikke karmide reeglitega. Osad õigeusu pühamehed, nt Poemen Suur, on arvanud, et õige usklik peab nutma, sest kui pole pisaraid, pole pattudest vabanemist ega vooruslikkust. Pisarate spontaansust hindab Pachomios, kes arvab, et usklikud, kes pole loomu poolest pisaravalajad, võivad nutta ka enda sees. Kristus vihastas nutunaiste peale, kes tema üle naersid. Nutmise kui palgatöö tegijad ei leidnud Jumala Poja silmis heakskiitu. Staarets Siluani õpilane Isa Sofroni võttis samuti inimeste erinevaid loomusi arvesse. Ta ei soovinud, et tema mungad või kloostri külastajad teeskleksid.

Õigeusu traditsioonis seostub nutmine patukahetsusega, kurbusega Jumalast eraldatuse pärast, ent ka rõõmuga tema ligiolust ja lunastustööst, Jumala ilust. Pisarates väljendub Jumala tõotus inimkonnale. Nutmine seostub ka imedega. Üks ime õigeusu pärimuses on nutvad ikoonid.

Pisarad on poolenisti inimlikud (kehalisus), poolenisti jumalikud (hingelisus). Nutmine on õigeusus enam metakeel kui paralingvistiline märk. Jumal kuuleb inimeste nuttu ning mõistab seda: see on keel lapse (uskliku) ja isa (Jumala) vahel. Seda võiks võrrelda keeltes kõnelemisega,

ms on ka kristlikus traditsioonis otsekui omaette keel. Nutmisel on mitmekülgne loomus, mis võimaldab väljendada erinevaid tunderegistreid. Klimakus kirjutab kurvast nutust, millest võivad välja kasvada rõõmupisarad. Ta viitab, et pisarad saavad olla samaaegselt nii rõõmsad kui kurvad. Naerul on teistsugune loomus. Naer ei ole ühteaegu nii kurb kui rõõmus. See pole ka nii dünaamiline kui nutmine,

Naer ja nutt, mis on teineteise vastandid, on Piiblis ja õigeusu traditsioonis tihedalt omavahel seotud. Piiblisalmid illustreerivad, et need, kes nutavad, saavad naerda ja vastupidi. Õigeusus on eriti tähtis esimene. Nuttu ja naeru seondub Piibli järgi ka aeg. Naeru ja nutu pitseerib seaduseks Koguja sõnad selle kohta, et igal asjal on oma aeg. Naer tähendab Piiblis maiste rõõmude jaatamist ning nutt seega nende eitamist.

2. MARMELADOVI VÄLJA NAERDUD TÕDE JA TAEVASED PISARAD

2.1. Joobumus ja rist: kristlikud motiivid Marmeladovi tegelaskujus

Algselt asus Dostojevski kirjutama romaani nimega **"Purjutajad"**. Selle teose peategelaseks pidi saama rohe-kollase näoga joomar, endine titulaarnõunik Marmeladov. Romaani idee oli osutada juba 150 aastat väldanud kõlbelisele laastumisele Venemaal. Dostojevski pakkus "Purjutajaid" mitmele ajakirjale, kuid keegi ei soovinud romaani avaldada. Kuna Dostojevski oli suurtes võlgades, ei võinud ta aega raisata ja alustas uue romaani, **"Pihtimuse",** kirjutamist. "Pihtimuses" jätkas Dostojevski sarnast kirjutamisstiili, nagu ta oli viljelenud teostes "Märkmed surnud majast" (1860–1862) ning "Ülestähendusi põranda alt" (1864). Sellest pidi saama Raskolnikovi pihtimus, justkui päevik, mille kirjutamist alustab ta viis päeva pärast kuritegu. Neist kahest, "Purjutajatest" ja "Pihtimusest", pani Dostojevski lõpuks kokku romaani, mida peetakse proloogiks kirjaniku kõigile järgnevatele suurteostele – "Kuritöö ja karistuse" (1865–1866). (Torop 1987: 523, 525–527)

Romaani üks "alapealkirjadest", "Purjutajad", vihjab sellele, et Dostojevski tegelaste pahe on **joobumus**, mis ei tähenda vaid joomarlust – **alkoholi tarbimist**. Joobumus (Dostojevskil *пьянеть*) on ka **vaimustus- ja eneseunustusseisund**. Dostojevski romaanides on see vaimustus negatiivset laadi. Tegelased satuvad mõnest ideest hasarti ja unustavad seepärast inimlikud tõed. **Marmeladov** esindab neid joobnuid, kes tarbivad alkoholi, **Raskolnikov** aga neid, kes on purjus ideest, st "kurjast vaimust seestunud"**.**[15] Raskolnikov küll kahtleb oma teoorias ja pole niivõrd ideede meelevallas kui mõni teine Dostojevski tegelane, nt Kirillov ja Šatov ("Kurjad vaimud"), kuid teda painab siiski pidev "tume erutus"[16], mis tõukab teda enam ja enam kuritöö poole. Selle erutuse tagajärjel tõuseb Raskolnikovi hinges heitlus. Temas vaidlevad kaks häält: südamehääl,

[15]Selle Luuka evangeeliumist pärit kirjakohaga juhatab Dostojevski sisse oma teose „Kurjad vaimud": „Aga seal oli suur seakari mäel söömas. Ja nad palusid teda, et ta neid lubaks minna nende sisse. Ja ta andis neile loa. Aga kui kurjad vaimud olid inimesest väljunud, läksid nad sigade sisse, ja seakari kukutas enese ülepeakaela kaldalt järve ning uppus. Kui karjatsejad nägid, mis sündis, põgenesid nad ja andsid seda teada linnas ja maal. Siis tuldi välja vaatama, mis oli sündinud, ja mindi ja leiti inimene, kellest kurjad vaimud olid välja läinud, Jeesuse jalge ees istumas, riietatult ja selge aruga. Ja inimesed lõid kartma. Siis jutustasid neile need, kes olid näinud, kuidas seestunu oli terveks saanud. " (Lk 8: 32–36)

[16] „Ta oli oma kuupikkusest **keskendunud nukrusest** ja **tumedast erutusest** nii väsinud, et ta kas või ühegi silmapilgu oleks tahtnud hingata teistsuguses maailmas, ükskõik missugune see ka oleks, ja hoolimata ümbritsevast kasimatusest jäi ta praegu mõnutundel siia kõrtsi" (Dostojevski 1987: 12–13).

mis ütleb, et tapmine pole õige ja mõistuse hääl, mis "kasutu" inimelu võtmises midagi kahjulikku ei leia. Selle vaidluse meelevallas tuigerdab Raskolnikov, aeg-ajalt kellegagi kokku põrgates, Peterburi tänavatel umbes samamoodi nagu purjus Marmeladovgi.

Ta käib oma mõtetes närviliselt üha edasi-tagasi nagu ta õde Dunja,[17] kes terve öö toas ringi kõndides kaalub, kas kalgi Lužiniga abielluda või mitte. Dunja otsustab abielu kasuks, et ennast venna heaolu nimel ohverdada, Raskolnikov mattub aga veelgi sügavamalt ideesse, sest tahab omakorda õde ja ema virelemisest päästa. Raskolnikovi ja Dunja ohvrite sügavam tähendus peitub selles, et nad loodavad vana ennast ära andes uut leida. Dunja usub, et võib enda peale võtta formaalse abielu ikke. Enne Lužinile jah-sõna ütlemist palvetab ta kaua, kogudes jõudu, nagu valmistuks Kolgata teeks.[18] Venna ja ema eest risti kandmine ei saa olema lihtne, sest abielu Lužiniga võtaks temalt ära kogu isikliku õnne. Kuid ta tahab end proovile panna, lootes "ülestõusmisele". Dunja usub, et "kannatust enda peale võttes" leiab ta jõu, mida tal enne ei olnud (Svidrigailoviga ta abielluda ei suutnud). Raskolnikov arvab, et mõrvates avaldub tema "geniaalne" olemus, mida on senini vaka all hoitud. Enam kui oma teooriast on Raskolnikov vaevatud mõttest, et ta suudab olla keegi, kes ta tegelikult ei ole ja võib teha midagi, mida tegelikult ei või. Püüdes olla Napoleon saab temast hobusepeksja Mikolka, tegelane mõrvaeelsest unenäost, keda ta sügavalt põlgab.

Raskolnikov on selles unenäos alles poisike ja näeb pealt, kuidas Mikolka suures joovastuses oma hobust peksab.[19] Enamus kõrtsiinimesi **naeravad** ja elavad peksmisele kaasa, kuid on üks vanamees, kes Mikolkat manitseb, küsides, kas mees on ilma ristita. Mikolka vastab talle aga: "Ära puutu! Minu oma! Mis tahan, seda ka teen" (Dostojevski 1987: 57).[20] Kuna see vastab tõele

---

[17] Raskolnikovi ja Dunja vahelist seost rõhutab Razumihhin, kes ütleb, et Dunja meenutab oma venda „isegi kõiges". Dunja ja Raskolnikov peegeldavad teineteist üsna palju. Toon ühe näite. Raskolnikovile ei meeldi, et Dunja Lužiniga kihludes oma südamehäälele vastu talitab, ehkki ta tunnetab, milline inimene Lužin tegelikult on. Siiski teeb Raskolnikov, ehkki ta seda ise ei mõista, täpselt samamoodi.

[18] „Enne otsustamist ei maganud Dunja kogu öö ja arvates, et mina juba magan, tõusis ta voodist ja käis öö otsa toas edasi-tagasi; viimaks **laskus ta pühapildi ette põlvili** ja palus seal kaua ning härdalt, hommikul aga teatas minule, et on otsusele jõudnud" (lk 38).

[19] Raskolnikov näeb enne mõrva sooritamist unenägu sellest, kuidas ta lapsepõlves isaga kodulinnast välja jalutas. Kõrtsi juurde jõudes näeb seitsmeaastane Raskolnikov hobust, kes liiga raske koorma ja inimeste peksu tõttu hinge heidab. See unenägu hoiatab Raskolnikovi, et koorem, mõrv, mis ta enda kanda kavatseb võtta, on liialt suur.

[20] Edasi on selles peatükis Dostojevski "Kuritööle ja karistusele" viidatud vaid leheküljenumbriga.

ei saagi keegi sekkuda. Mikolka peksab surnuks oma hobuse, Raskolnikov astub üle oma südametunnistuse. “On sul rist kaelas?” küsib ka Sonja Raskolnikovilt, kui too talle oma mõrva on üles tunnistanud. Selle küsimusega viitavad nii Sonja kui vanamees kristlikule mõttele **inimese väärtusest**: inimese hing ei kuulu talle endale, vaid Jumalale, kes on lepingu uuendamiseks enda ja inimese vahel surnud (rist). Dostojevski teoste religioosest kontekstist küll kõrvale hoides jõuab Tammsaare siiski oma essees “Sissejuhatuseks” Raskolnikovi ja Sonja vahelist vestlust (toimub Raskolnikovi esimesel külaskäigul Sonja juurde) analüüsides järelduseni: “Mitte ainult, et teised, ühiskond ei tohi selle autonoomse isiku õigusi rikkuda, ei, ka inimene ise peab **endaga kui ehtsa inimesega** ümber käima, ta ei tohi end alandada jesuiitide põhjusmõtte põhjal: otstarve pühendab abinõud” (Tammsaare 2011a: 285). Tammsaare näeb ka eneseohverdust ühe joobumuse vormina. Dostojevski ei väärtusta enese ohverdamist ideedele, küll aga enda salgamist, ohverdamist teiste inimeste hüvanguks (nii käituvad Sonja ja Dunja). Tammsaare ei pea ainuõigeks aga ka seda, kui mõni inimene ohverdab enda täielikult teiste heaks.

Kogu selles egoismi-altruismi sasipuntras on paradoksaalsel kombel üks **kainemaid** tegelasi purjutaja Marmeladov. Kainust, st karskust, saab mitut moodi defineerida nagu joobumustki. Lisaks kehalisele seisundile (alkoholi mittetarvitamine ja suguline vooruslikkus) saab kainusega kirjeldada ka inimese hingelaadi ja iseloomu. Kuna joobumus (seestumus) on Dostojevski teostes vähemalt osaliselt kristlik mõiste, siis selle vastanduvgi on Piibliga seotud. Sellisel juhul kasutatakse kristlikust traditsioonist tulenevat sõna kasinus (karskuse sünonüüm). Nii et üks viis joobumust ja kainust analüüsida on Piibli tõlgendus. Kasinus tähendab Piiblis “**inimese iseloomu ja tegutsemisajendite puhtust**, vaimu ja hinge selgust, mis avaldub armastuses, truuduses ja tõemeelsuses (...)” (Rienecker, Maier 2011: 290). Lühemalt võib selle kõik koondada südamepuhtuseks.

Üks puhtsüdamliku, kaine, karske, inimese tunnusjooni, mis näitab “inimese iseloomu ja tegutsemisajendite puhtust” on see, et ta **tajub nii reaalsust kui iseend tõepäraselt**. Alkoholijoove toob küll kaasa kontakti ähmastumise reaalsusega[21], kuid sellele vaatamata on

[21]Siinkohal tähendab reaalsus kontakti nii selle maailmaga, mis kihab tegelase ümber, kui ka sellega, mis on väljaspool maiseid piire (kristlik idee).

Marmeladovi side tõelisusega siiski märksa tugevam kui Raskolnikovil. Marmeladov vastandub Raskolnikovile teravalt just selle poolest, et temas peitub **alandlikkust** mõistmaks, kes ta tegelikult on. Ta läheb isegi kaugemale, öeldes "(...) olen loodud lojus". Raskolnikov ei suuda aga isegi mitte sunnitööl ennast puhtsüdamlikult kurjategijaks tunnistada, vaid mõtleb, et kuritöö on "lihtne eksitus", mis "võib igaühega juhtuda". Just see kohati isegi liialdatud siirus annab Marmeladovile juurdepääsu **jumaliku tõeni**. Lev Šestov analüüsib oma essees "Enesestmõistetavuse ületamine" Dostojevski teostele omast filosoofilis-teoloogilist kontseptsiooni, mille keskmes ei ole mitte mõistuspärasus, vaid enesestmõistetavuste ületamine – **paradoksaalsus ja irratsionaalsus**. Selles valguses analüüsib Šestov ka jutustuse "Ülestähendusi põranda alt" minategelast. Põrandaalune inimene loetleb ette kõik oma pahed. Šestov toonitab aga, et lugeja ei tohiks end selle pihtimuse kummalisusest eksitada lasta: "Kuid ärge kiirustage tema üle võidutsema: samalaadseid ülestunnistusi leiate ka suurimate pühameeste raamatutest ja pihtimustest. Kõik nad pidasid end "kõige" – ilmtingimata *kõige* – häbitumateks, nurjatumateks, lihtlabasemateks, nõdremateks ja andevaesemateks olenditeks maailmas" (Šestov 2019: 81). Marmeladov sarnaneb [22]põrandaaluse inimesega, sest temagi pihib kõik oma hingesaladused Raskolnikovile ja teistele kõrtsis olijatele. Marmeladovi ülestunnistused oma elu põrandaalustest lähendavad tedagi pühakutele. Siit tekivad paradoks "joodikust pühak", mis on oma vastuoksustelt iseloomulikud päris paljudele Dostojevski tegelastele.

Selles, et Marmeladovit pühakuna ei tajuta võib näha Dostojevski enesestmõistetavuse ületamise maailma põrkumist kuiva **ratsionaalsusega**, mis püsib kindlalt mõistetavuse piirides. Piibellik paradoks seisneb selles, et Kristus ei tule inimeste sekka nõnda, nagu oodatakse – sõdalasena, kes Iisraeli Rooma võimu käest vabastab. Ta sünnib laudas ja hakkab hoopiski kuulutama armastusest vaenlase vastu. Samuti ei jõua näiteks Mõškin, kelle üheks prototüübiks on Kristus, Peterburi mingis hiilguses. Tänu ilmastikuoludele mitte vastavale riietuse (lai keep) meenutab ta läbikülmunud Don Quijotet. Ka joomar Marmeladov, keda joobunud Raskolnikov esmakordselt kõrtsis kohtab, ei meenuta millegipoolest pühakut. Kuid ehk on just tema "hingekuristikud"[23] need, mis toovad esile suured muutused sündmustikus. Marmeladovilt saab Raskolnikov mõtte, et

[22] Teiselt poolt vastandub Marmeladov põrandaalusele inimesele, sest viimane ei usu Jumalat.
[23] Seda väljendit kasutab Tammsaare oma essees "Sissejuhatuseks".

iga inimene peab kuhugi minema. Ja lõpuks Raskolnikov lähebki – üles tunnistama. Marmeladov on sild Sonja ja Raskolnikovi vahel. Ilma hetketa, mil Raskolnikov kohtab Marmeladovit poleks olnud viimase peatüki lõppu, mil Raskolnikov Peterburi pimedusest ning kitsusest **loomulikku valgusse** ja avarusse astub – taastab üht inimest armastades oma kontakti kogu inimkonnaga. Marmeladov ei ole ise lunastav tegelane, nagu Sonja või Mõškin. Ta pole ise valgus, kuid on tulnud kuulutama valgusest ja just sellest loomulikust valgusest.

2.2. Kõrtsipalvus: Marmeladovi pihtimus pisaratest

Kõrtsis, mis on tulvil sellist viinahaisu, mille sissehingamisestki võib joobuda, köidab Raskolnikovi tähelepanu eruametniku moodi võõras. Tema välimust kirjeldatakse nii:

> See mees oli üle viiekümne, keskmist kasvu ja tugeva kehaehitusega, juustes oli juba halli ning lagipea tublisti paljas, nägu alalisest joomisest tursunud ja kollane, isegi rohekas, ja silmalaud pundunud, mille tagant särasid pisitillukesed nagu praod, kuid **ilmekad** punakad silmad**.** Ent temas oli midagi väga **kummalist**; pilgus hiilgas nagu **rõõmujoovastus**[24] — isegi ehk **mõte** ja **mõistus** —, kuid samal ajal välgatas seal ka nagu **hullumeelsus.** (lk 13)

Marmeladovi silmadest saab välja lugeda tema olemuse, mis kätkeb endas korraga nii rõõmujoovastust, mõtet kui hullumeelsust. Nagu jutustaja isegi ütleb on see kummaline kombinatsioon isiksuseomadustest. Eriti mõtte ja hullumeelsuse vastandus.

Pärast seda, kui Marmeladov on Raskolnikoviga tutvunud, jutustab ta sellele **"**haritud ja joomises harjumatule inimesele" ära kogu oma eluloo. Juba ainuüksi selle peale, et purjutaja järjekordset pihtimust **alustab**, reageeritakse **naeruga**: "Poisid leti taga hakkasid **naeru kihistama"** (lk 15). Esimesed, kes Marmeladovi üle naeravad, on **lapsed** (üks poistest on umbes neljateistkümneaastane,[25] teine noorem)**.** Lapsed on Dostojevski teostes **puhtuse sümbol.** Näiteks "Vendades Karamazovites" ütleb vagamees Zossima laste kohta nii: "Eriti armastage lapsukesi, sest ka nemad on **patuta nagu inglid** ja elavad meie rõõmuks, et teha **puhtaks meie süda** ja olla meile otsekui **meeldetuletus**" (Dostojevski 2015: 390). Zossima viitab seda öeldes ilmselt piibliloole Kristusest ja lastest. Kristus pahandab oma jüngritega, kui nad ei luba lastel temale läheneda ja ütleb: "Laske lapsed minu juurde tulla, ärge keelake neid, sest selliste päralt on **Jumala riik**! Tõesti, ma ütlen teile, kes iganes Jumala riiki vastu ei võta **nagu laps**, ei saa sinna." (Mk 10:

---

[24] Vene keeles *восторженность,* st vaimustumus, vaimustatus, vaimustus (VES 2000).
[25] Svidrigailovi esimeses unenäos (enne enesetappu) on surnud tütarlaps samuti neliteist aastat vana.

13–16) Kristus toob lapsed oma jüngritele eeskujuks nagu Zossima ja rõhutab seejuures, et vaid need, kes sarnanevad lastega, näevad Jumalat. Jumalaga kohtumine on aga seotud just **südamepuhtusega** (Mt 5:8), millele viitab ka Zossima. Laste **tugevat kontakti Jumala riigiga** illustreerib "Kuritöös ja karistuses" see, et lapsed on seotud **palvega**[26]. Raskolnikovi ema kirjeldab kirjas tulevase mõrvari lapsepõlve: "Tuleta meelde, mu armas, kuidas veel lapsepõlves, kui isa alles elas, sa **oma palveid minu põlvedel lällitasid** ja kuidas me siis kõik olime õnnelikud!" (lk 40). Pärast Marmeladovi surma palub Raskolnikov Poljal, Katerina Ivanovna lapsel, enda eest palvetada. Lapsed on ka inimese tegeliku loomuse sümbol. Näiteks juba mainitud Raskolnikovi unenäos, kus hobust surnuks pekstakse, sümboliseerib laps Raskolnikovi tõelist olemust, tema hinge, mis nutab hobuse kannatuse pärast. Raskolnikov teeb mitmeid heategusid, mis teda ennastki üllatavad. Nende tegude impulss tuleneb tema tegelikust olemusest – kalduvusest inimeste kannatustele kaasa elada.

Siin toimub aga vastupidine: naeravad hoopis lapsed. Kui lapsed aga kannatava inimese üle naeravad, on nad oma **moraalse puhtuse minetanud**. Seda "pattulangemise" protsessi illustreerivad hästi Svidrigailovi unenäod, mida ta enne vabasurma minemist näeb. Kirjeldan neist ühte. Svidrigailov näeb võõrastemajas ööbides unes **nutvat** viieaastast last, kes on läbi külmunud ja hirmul, sest on peitu pugenud oma purjus ja välja vihastatud ema eest. Svidrigailov viib lapse oma numbrituppa ja mässib vaiba sisse. Laps uinub koheselt ja Svidrigailov tahab juba toast lahkuda, kuid otsustab enne kontrollida, kas laps ikka magab. Last silmitsedes märkab Svidrigailov tema palgeil **kummalist** puna, mis pole üldse "**harilik lapse näo puna"**, vaid pigem "**palavikupuna"** või "**viinapuna"**. Lapsed viina ei joo, seega ei saa nende näkku tekkida viinapuna. Lapse näopuna tuleneb üheltpoolt füüsilisest haigusest ("palavikupuna"), teiselpoolt on see aga märk hingelisest haigusest, mis sarnaneb ideest joobumisega.

Kõik kummaline, mida Svidrigailov lapse juures märkab, päädib aga sellega, et tüdruk magamist vaid teeskleb ja Svidrigailovi üle naerab: "Kuid nüüd juba ei hoidugi ta enam tagasi; see on juba **naer**, **avalik naer;** selles sootuks **ebalapselikus näos** helgib midagi ülbet ja väljakutsuvat; see on

[26] "Vendades Karamazovites" on palvega seotud Aljoša. Kui poiss oli alles väike, tõstis ema ta ikoonide poole ja palvetas ta eest.

liiderlikkus, see on **kameelia nägu**, prantsuse müüdava kameelia **ülbe nägu**" (lk 484). Kui laps uinub, toimub üleminek süütusest (nutmine) silmakirjalikkusesse (naer). Ja selle silmakirjalikkusega käib kaasas erootilisus, mis on seotud ülbuse ja liiderlikkusega. Lapse vaid hetkeline uinumine illustreerib, kui lühike on paus, kui habras on sein nutu ja naeru vahel. Nagu öeldud rõhutasid Klimakos ja Tammsaare samuti nende kahe vahelist seost. Naer on tee, mille kaudu võib kannatavast nutjast saada kannatuse põhjustaja. Svidrigailov, kes lapse voodisse magama viib, on aga ise lapse muutuses süüdi. Ta ei ole teinud midagi halba sellele lapsele, kuid tema hingel on mitmete teiste noorte naiste valu. Ja alles nüüd mõistab ta tõeliselt, mis ta teinud on. Nüüd kannatab Svidrigailov ise: tema enda kuritöö naerab ta üle.

Ivan Karamazov ütleb vestluses Aljošaga, et lapse surm on suurim põhjus, miks Jumala olemasolus kahelda. Selle all peab Dostojevski ilmselt silmas ka lapse süütuse hukkumist või pigemini ikkagi hukkamist. Sest laste süütuse murdmises on süüdi **keskkond**, mis kätkeb endas Svidrigailoveid ja muid kurjategijaid. Unenäost pärit tüdruku ema peksis ning hirmutas teda. Ka poisid, kes Marmeladovi üle naervad, on oma keskkonna, kõrtsi (kui Peterburi linna[27]), mõjusfääris. Ehkki Svidrigailov on kurjategija, on temagi jaoks midagi püha: ta aitab seda väikest tüdrukut ja ka Katerina Ivanovna lapsi. Svidrigailov, kes on enesetapu äärel, mõistab, et kui laps võib niimoodi muutuda, ei ole Jumalat ning igavik võib tõesti olla selline nagu ta Raskolnikovile kirjeldab: midagi "tahmunud talusauna-taolist". Ja kui juba paradiis on selline, siis mis rääkida veel elust enne seda. Nii nagu on laps **meeldetuletus** ilust ja puhtusest, on ta ka meeldetuletus langenud maailmast. See "avalik naer" paljastab tema jaoks lõplikult selle, et kõik püha siin maailmas on rikutud. Svidrigailovi jaoks saab see meeldetuletus otsustavaks. Peterburi tuuled ja vihm, mis on lapse haigestanud, on Svidrigailovigi lõplikult ära kurnanud. Varsti seisabki ta revolver käes vahitorni valvuri ees. Valvur ütleb, et Svidrigailov lõpetaks naljad. Kuid naer ei käi siin kokku nalja, vaid surmaga.

[27]Dostojevski ajal, 1860ndatel, lokkas linnas joomarlus ja prostitutsioon. Peterburi ajaleht Golos (Hääl) kurtis joomarluse üle: „Joomarlus on viimasel ajal saanud sellise hirmutava ulatuse, et on tahtmatult sundinud mõtlema selle ühiskondliku õnnetuse üle…" (Volkov 2007: 7). Stoljarnõi põiktänavas, kus Dostojevski „Purjutajate" kirjutamise ajal elas, oli registreeritud 16 maja kohta 18 joogikohta (Torop 1987: 526). Kõrtsi võib pidada miniatuurseks Peterburiks, sest see on koht, mis põimib kokku Peterburi kaks põhilist probleemi. Samuti kirjeldatakse kõrtsi ja Peterburi romaanis sarnaselt. Näiteks ei ole Peterburi tänavatel ega kõrtsis õhku („umbne õhk" (lk 6); „oli lämmatav" (lk 13)).

Kui Marmeladov mainib, et tema tütar Sonja töötab prostituudina, **turtsatavad** kõrtsis töötavad poisid taaskord **naerma** ning kõrtsiperemeeski **naeratab.** Seekord on naer intensiivsem, sest toimub üleminek faasilt *naeru kihistama* (*хихикать*) fraasile *naerma turtsatama* (*фыркнуть*). Naermisreaktsiooni tugevdab ka see, et naeruga on liitunud nüüd peremees. Nad ei pruugi siin naerda Sonja elukutse, vaid Marmeladovi jutustamisstiili üle. Selle asemel, et Sonja ametit vaid korra puudutada, rõhutab Maremaldov seda: **"**Kui mu ainuke tütar esimest korda **kollase piletiga** läks, ja ka mina läksin siis… (sest et minu tütar elab **kollase piletiga**…)," lisas ta sulgudes juurde, vaadates seejuures teatava rahutusega noormehele otsa.**"** (lk 16). Ilmselt loeb Marmeladov Raskolnikovi pilgust välja imestuse, sest tõttab teda lohutama: "Sellest pole midagi! See **peade kõngutamine** mind ei kohuta, sest kõigile on kogu lugu teada ja **kõik salajane saab ilmsiks; ja mitte põlguse, vaid alistumisega andun sellele**" (lk 16). Marmeladov on kõrtsis teada-tuntud ilukõneleja ning sellega harjunud, et tema üle naerdakse. Öeldes, et ta naermise peale ei solvu, kaitseb ta osaliselt naerjaid. Teisalt on see fraas, mida Marmeladov naeru kirjeldamiseks kasutab (*peade kõngutamine*) negatiivse varjundiga. Marmeladov ei pea kannatuste üle naermist õigeks ja vastab naerjatele Jumala sõnaga nii nagu Kristus kõrbes kuradile vastas: "Igaüks, kes teeb halba, vihkab valgust ega tule valguse juurde, et ta tegusid ei paljastataks. Aga kes teeb tõtt, see tuleb valguse juurde, et ta teod saaksid avalikuks, sest need on tehtud Jumalas" (Jh 3: 20–21). Marmeladov teab, et naerjate südamehoiak on väär, sest nad teevad nalja kannatuse üle ning usub, et kunagi tuleb see nagunii ilmsiks. Lisaks naerjatele on öeldu seotud ka Raskolnikoviga. See on prohveteering – ei ole kuritegu, millest teada ei saadaks. Muidugi osutab Marmeladov selle kirjakohaga ka endale. Ta räägib avameelselt ära kogu oma eluloo, sest seda, mida Jumal näeb, pole mõtet inimese eestki varjata. Piiblis on samuti öeldud, et kui keegi oma patud tunnistab, annab Jumal need andeks (nt 1Jh 1:9). Sonja palub Raskolnikovil samuti oma patte avalikult tunnistada (suudelda teeristil maad ja öelda, et tema on tapja), et neist vabaneda.

Seda, et Marmeladovi "peade kõngutamine ei kohuta" saab teisegi nurga alt tõlgendada. BJohn Givens analüüsib oma artiklis koomika ja kristoloogia seoseid Dostojevski loomingus, iseäranis "Idioodis". Dostojevski mõtiskleb 1861. aasta ajakirjas "Vremja"(«Время») selle üle, et tõde tuleb paratamatult rääkida läbi nalja ja satiiri: kibeda rohu peab magusaks muutma. Muidu ei võeta seda vastu. (Givens 2011: 98). Kuna Marmeladov soovib, et kuulajad **võtaksid omaks tema tõe**, lubab ta neil enda üle naerda. Romaanis "Idioot" iseloomustatakse Mõškinit sõnaga *смешной*. Sel sõnal

on mitu tähendust: naljakas, veider, naeruväärne, koomiline, pentsik (VES 2000). Mõskinil on mitmeid sarnasusi tegelasega jutustusest "Imeliku inimese unenägu" («*Сон смешного человека»*). Imelikul või naljaka inimese ning Mõškini karakterit analüüsides jõuab Givens tõdemuseni:

> Naeruväärsus on Dostojevski teostes sageli **alandlikkuse lakmustest** ning alandlikkus on vene Kristuse olemus. Naeruväärsus on samuti omadus, mida Imelik Inimene algselt jälestas, ent mis sai lõpuks ta **elamise viisiks**, ainsaks teeks, kuidas juhtida inimesi Kristuse utoopiliste käskude suure tõeni"[28](Givens 2011: 100).

Nii nagu teevad valiku naeruväärseks jääda Naljakas Inimene ja Mõskin, teeb ka Marmeladov. See aitab mõista rõõmujoovastust Marmeladovi silmades. Marmeladov teab, et ehkki ta on teiste naerualune on see tema võimalus kõnelda tõest. Marmeladovi rõõmu põhjendavad ka **Püha Markus Askeedi** sõnad:

> Kui inimene ei pühenda ennast tervenisti ristile **alandlikkuse ja enesealandamise vaimus,** kui ta ei heida maha ja ei luba kõigil ennast **jalge alla trampida** ja põlata, kui ta ei kannata ülekohut, põlgust ja **irvitamist,** kui ta ei lase seda kõike endale teha **rõõmuga Issanda nimel**, soovimata mingit inimlikku tasu – au või kuulsust või toidu, joogi ja riiete nautimist – ei või temast saada tõelist kristlast (Püha Markus askeet…,viidatud Ware 2001: 129 kaudu).

Kui Marmeladov Raskolnikovilt küsib, kas ta on siga, hakatakse taas naerma. Marmeladov tõlgendab siin naeru kui kiiduavaldust. Ta on leidnud huvitava viisi enda alandamiseks: "Noh," jätkas kõneleja nüüd **soliidselt** ja isegi **suurema väärikusega**, kuna ta enne jällegi toas tõusva **naerukihina** ära ootas. "Noh, olgugi mina siga, aga tema on daam!" (lk 16). Soliidsemaks muudab ta oma kõne ka seepärast, et mainib esimest korda oma naist, Katerina Ivanovnat. Kui Marmeladov jutustab, et Katerina Ivanovnal on komme teda "salkudest kiskuda" kostub jällegi naerukihin. Marmeladov räägib uhkusega sellest, mis kõrtsirahva jaoks on tabu ning see kutsubki esile naerureaktsiooni. Naeru õhutab kindlasti seegi, et Marmeladov, kes teistele näib koomilise karakterina, räägib väga tõsistest asjadest. Nagu on habras piir naeru ja nutu vahel, on see habras ka koomika ja traagika vahel.

[28] Autori tõlge. "Ridiculousness in Dostoevsky's works is often a litmus test for humility, and humility is the essence of the Russian Christ. Ridiculousness is also the quality which, initially loathed by the Ridiculous Man, ultimately becomes his way of life, the only way he can point people to the greater truth of Christ's Utopian commands"(Givens 2011: 100).

Marmeladov räägib nutmisest esimest korda, kui kirjeldab Katerina Ivanovna esimest abielu:

> Lõpupoolel mees peksis teda; ja ehkki tema talle seda kunagi andeks pole andnud, mis on mulle täiesti dokumentide järgi teada, siiski mäletab ta teda seniajani **pisarsilmil** ja hurjutab mind temaga ning ma olen **rõõmus**, olen väga rõõmus, sest ometi kujutlusiski näeb ta end millalgi **õnnelikuna**… (lk 18).

Siin on tegemist liigutusest ja rõõmust tulenevate pisaratega. Marmeladov tõlgendab pisaraid kui kindlat märki selle kohta, et Katerina Ivanovna oli tõesti sel hetkel õnnelik. Niisiis väljendavad pisarad siirast tundmust. Marmeladovi rõõmus Katerina Ivanovna pisarate pärast, väljendub tema **isetus**: ta ei mõista oma naise üle kohut, kuigi Katerina Ivanovna on selgelt tema vastu eksinud. Ta teeb etteheiteid mehele, kes kord tema ja lapsed suurest hädast välja aitas. Siin avaldub jällegi Marmeladovi hingeline kainus. Katerina Ivanovna rõõmupisarad mehe pärast, kellega ta armastusest abiellus, saavad kurbusepisarateks, kui ta peab olude sunnil Marmeladovi abieluettepaneku vastu võtma: „Tuli **nuttes** ja **nuuksudes** ning käsi murdes!" (lk 18)**.** Tammsaare on sõna *рыдать* tõlkinud *nuuksumiseks. Рыдать* tähendab otsetõlkes aga valju, kõva ning sündantlõhestavat nutmist (VES 2000). Nuuksumine on aga nuttes kramplike häälekate tõmmetena sisse hingamine (EKSS 2009). Tammsaare kasutas ilmselt sellist tõlget, sest inimene võib nuuksuma hakata siis, kui ta juba mõnda aega nutnud on. Sõnaveebis on sõna *nuuksuma* juurde toodud selline näide: "Hakkasin nuuksuma, pisarad tilkusid näole" (Sõnaveeb 2022). Nii et nuuksumine võib olla ka nutueelne seisund. Dostojevski sõnakasutuses tuleb esile Katerina Ivanovna kannatuse gradatsioon – alguses ta nutab (*плакать***),** kuid hiljem nutab juba südantlõhestavalt (*рыдать)***.** Tammsaare tõlkes sellist kontrasti nende sõnade vahel ei teki. Huvitav on see, et kui kõrtsis hakatakse aina enam ja enam Marmeladovi üle naerma, siis Katerina Ivanovna ja pere mure ning pisarad kasvavad samuti üha enam ja enam. Kõrtsistseen pole aga ainus näide sellest. Naastes veelkord Raskolnikovi unenäo juurde hobuse peksmisest: sealgi naerab kõrtsirahvas hobuse kannatuste suurenedes aina rohkem.

Järgmine nutmise juhtum on seotud olukorraga, kus Katerina Ivanovna Sonjal tänavale minna käsib. Sonja arvab, et see on üsnagi radikaalne samm. Katerina Ivanovna vastab Sonjale järsult: "Aga mis siis," vastab Katerina Ivanovna pilkavalt[29], "mida seal hoida? **Ennäe mul varandust!**" (lk 19). Marmeladov asub Katerina Ivanovnat kaitsma (sarnaselt käitub ta ka naerjate puhul): "See

[29] пересмешки – kõnek. pilkamine, pilamine, nöökamine, tögamine (VES 2000).

polnud mõistusega räägitud, vaid ärrituses, haigelt ja näljaste laste **karjumise**[30] ajal, pealegi enam haavamiseks kui otseses mõttes öeldud…" (lk 19). Nii nagu Raskolnikovi kuritööd mõjutab ka Katerina Ivanovna järske sõnu Sonjale tööstitu keskkond: laste nutmine. Lapse ja ema vahelises suhtes on nutmisel eriline tähendus: see annab märku, et laps vajab midagi. Ema tunneb nii emotsionaalset kui puhtfüüsilist vajadust lapse nutule reageerida. Olukorda üritabki Katerina Ivanovna parandada Sonja abil. Kuid sõnad, mis Katerina Ivanovna Sonjale ütleb, hakkavad paratamatult mõjuma nagu pilkav naer. Kui inimese hing pole varandus, siis mis veel on?

Sonja tagasijõudmist koju kirjeldatakse nii:

> Ei lausunud seejuures sõnagi, oleks korra vaadanudki, võttis ainult meie suure **rohelise** õhukesest kalevist rätiku (meil on niisugune **ühine** villane rätik), mässis sellega oma pea ja näo üsna kinni ja heitis voodisse, **silmad seina poole**, ainult **õlad ja keha värisesid**… (lk 20).

Sonja eelistab oma kurbust ja häbitunnet üksi kanda: poeb villase rätiku alla peitu ning pöörab silmad seina poole. Tema nutt on **salajane**, mitte **avalik** nagu Svidrigailovi üle irvitava lapse naer. Sonja nutmine ei saa kindlasti olla spirituaalne, sest tema õlad ja keha värisevad. Spirituaalse nutmisega ei kaasne aga peale pidevalt voolavate pisarate muid kehalisi tunnusmärke (Patton 2005). Sonja vaikne kannatamine ja nutmine seob teda Kristusega, kes hoolimata peksmisest ja kõigest muust, mis talle enne Kolgata teed ja selle ajal osaks sai, vaikis. Sest ta ei tulnud maailma üle kohut mõistma. Sonjagi ei taha Katerina Ivanovna üle kohut mõista. Piiblis ütleb Jumal vastuseks Hiskija pisaratele: "Ma olen kuulnud su palvet, ma olen **näinud** su **silmavett**." (2Kn 20: 5). Jumala jaoks ei ole ilmtingimata vajalik nutmise kuulmine, vaid piisab ka pisarate nägemisest (Patton 2005). Naermisega nii olla ei saa: naeru puhul on tavapäraselt oluline akustiline element. Vaikiv naer on ju naeratus, samas kui iga pisar on siiski nutmine. See, et Jumal pisaraid just näeb seob need ohvritega. Piiblis õpetatakse, et kui inimene annab armuande, st toob ohvri, siis ei tohi tema üks käsi teada, mis teine käsi teeb, "et su almus oleks varjatud, ja su Isa, kes näeb varjatutki, tasub sulle!" (Mt 6:4). Sonja pisarad ja isiksus vastavad neile kriteeriumitele. Sonjale vastandub siin teravalt Lužin, kes paneb tema taskusse raha ja kutsub Marmeladovi peielauas neiut vargaks. Seeläbi tahab ta end avalikult heategijana esitleda. Varga parem käsi peab aga ju suurepäraselt

[30] *плач* – nutt, nutmine, hala, halamine (VES 2000).

teadma, mida vasak teeb. Nii et varas on siiski Lužin ise. Selle plaani haledas läbikukkumises ja muustki, mis Lužiniga seondub, võib kuulda Dostojevski naeru.

Sonja pisarate taga peituvat valu aitab mõista prostitutsiooni kristlik tõlgendus. Prostitutsioon on oma “keha avamine” (see võib toimuda ka naeru kaudu) maailmale. Varajases kristlikus kultuuris usuti, et mida kaugemal seisab inimene kehalisusest ja maailmast, seda lähemal on ta Jumalale. (Gilhus 1997: 71) Kehtima peab ka vastupidine: mida enam on keha maailmale avatud, seda enam on hing Jumala ees suletud. Dostojevski lükkab selle idee ümber nii Marmeladovi kui Sonjaga. Sonja on prostituut, “avalik naine", kuid ta on astunud selle sammu, sest teda sunniti “laia teed” valima. Selle poolest sarnaneb ta oma isaga: Marmeladov “puudutab” klaasi pärast seda, kui ta on ametnike arvu vähendamise tõttu koondatud. Nii et teda tõukab pahedesse **väline katalüsaator**. Teisalt on Sonja aga Jumalaga väga lähedane (ta loeb Piiblit ja õpetab Raskolnikovile, kuidas Jumalalt patte andeks paluda). Sonjagi hoiab seespidist puhtust – südamepuhtust. Dostojevski idee on Piibli lähedane, sest sealgi peetakse olulisemaks “seespidist inimest” (nt Ef 3:16), mitte inimese nn “välist kesta”. Seepärast on ka loogiline, et **seesmine katalüsaator, pisarad,** on olulisema tähendusega kui kõik väline (Patton 2005). Sonja nutab kibedaid patukahetsuse pisaraid. Pisarad sillutavad uskliku ja Jumala vahele taas tee. Selline mõju Sonja pisaratel on, sest Marmeladov ütleb hiljem kohtupäevast rääkides, et Kristus ütleb Sonjat kohates: "Tule! Kord juba andsin sulle andeks…Kord andsin andeks…" (lk 24). See, et Marmeladov seda lauset kordab näitab, et tegu on millegagi, mis talle sügava mulje on jätnud. Marmeladov võib siin silmas pidada seda korda, mil Sonja esimest korda tänavalt tagasi tulles nuttis. Aga kibedatest pisaratest, nagu ütles Klimakus, saavad tihtipeale magusad (Klimakus 1864: 804B, 801C viidatud Ware 2005: 247 kaudu). Kuid magusaid pisaraid ei nuta Sonja enda, vaid Raskolnikovi pärast, kes sunnitööl taas "ellu ärkab". Sonja nutab tänavalt naastes patu ja selle läbi otsekui surma pärast, sest patu palk on surm (1Kr 15:55). Raskolnikov nutab aga magusaid pisaraid elluärkamise pärast. Nagu usklik nutab Jumala, nagu kadunud poeg alati leitava isa ees, valab Raskolnikov pisaraid Sonja ees. Raskolnikov saab endale kivist südame asemel uue, “lihase südame”. See on sama suur ime kui kaljust välja voolav vesi: “Kuidas see juhtus, seda ei teadnud Raskolnikov isegi, kuid **äkki** oleks nagu **miski temast kinni haaranud ja tema Sonja jalgade ette heitnud**. Ta **nuttis j**a hoidis neiu põlvede ümbert kinni.” (lk 521). Raskolnikovi pisarad on spirituaalsed, sest need ei olene kuidagi tema tahtest. Sonja ja Raskolnikovi kuritöö kaotab oma jõu läbi armastuse pisarate: “Sest patt ei valitse enam

teie üle, kuna te ei ole Seaduse, vaid armu all" (Rm 6: 14). Raskolnikovi ja Sonja nägudes särab "täieliku ülestõusmise" koit.

Katerina Ivanovna eelnevalt öeldud sõnadest võis järeldada, et ta ei pidanud Sonja ohverdust tema, nälgivate laste ja joodikust isa eest miskiks, aga nüüd käitub ta hoopis vastupidiselt. Ta läheb Sonjat lohutama:

> Ja siis nägin ma, noormees, nägin, kuidas pärast seda Katerina Ivanovna, samuti sõna lausumata, Sonjakese voodi juurde astus ja kogu õhtu tema **jalutsis põlvitas, tema jalgu suudles,** enam tõusta ei tahtnudki, ja pärast mõlemad koos nõnda magama uinusid, teineteise ümbert kinni hoides… mõlemad… mõlemad… jah… mina aga… lamasin joobnuna. (lk 20)

Sonja nutmine on siinkohal see, mis Katerina Ivanovnat kogu asja tõsidust tajuma sunnib. Kui Sonja enne teda veenda proovis, et "tänavale saatmine" ei ole hea mõte, siis Katerina Ivanovna teda kuulda ei võtnud. Kuid nüüd ei pea Sonja midagi isegi ütlema: kõik on selge. Nutmise mõju on seega tunduvalt tugevam kui keele mõju. Nutmine ise, nagu öeldud, on õigeusu mõtte järgi iseseisev keel. See on keel Jumala ja uskliku vahel. Samuti on see keel ema ja lapse vahel sel ajal, kui laps ei oska veel rääkida. (Pattom 2005: 255, 266, 268, 270) Katerina Ivanovnat võib pidada Sonja emaks. Niisiis on Katerina Ivanovna ühe lapse nutmise summutamiseks ajanud tänavale teise. See, kuidas ta nutule reageerib pole siin seotud seega vaid süütundega, mis on ilmselgelt üüratult suur, vaid ka sellega, et Sonja nutu nägemine meenutab talle emaduse kogemust. Ema lohutab oma last tavaliselt teda sülle võttes. Katerina Ivanovnagi embab Sonjat: "(...)koos nõnda magama uinusid, teineteise ümbert kinni hoides" (lk 20).

See, et Katerina Ivanovna Sonja jalgu suudleb, loob järjekordse seose Sonja ja Kristuse vahele. Maarja, kelle patukahetsust peetakse õigeusu traditsioonis meeleparanduse ideaaliks, heidab Kristuse jalge ette ja suudleb tema jalgu. Lisaks Katerina Ivanovnale heidab Sonja ette maha Raskolnikov, kes ütleb, et ta ei kummarda naist, vaid " inimlikku kannatust". Kristus on inimkonna kannatuse sümbol nii kristluses kui kultuuris üleüldiselt. Just äratoodud stseenis Raskolnikov ka nutab Sonja jalge ees. Raskolnikovi ja Katerina Ivanovna reaktsioonid moodustavad seega kokku tervikliku kujundi: Raskolnikov heidab end Sonja jalge ette ja nutab, Katerina Ivanovna aga suudleb Sonja jalgu.

Aga nagu Dostojevski tegelaste puhul ikka – kõik ei ole nii, nagu näib. Paralleele saab tõmmata ka Sonja ja Maarja vahele. Maarja on seotud prostitutsiooniga nagu Sonjagi. Nad mõlemad on kirglikud usklikud, kes ime ootuses nutavad. Enne kui Sonja Raskolnikovile Piiblist Laatsaruse loo ette loeb, usutleb Raskolnikov teda: mis saab lastest, kui Katerina Ivanovna sureb. Sonja vastab, et Jumal ei luba seda. "Aga võib-olla jumalat pole olemaski," vastab Raskolnikov naerdes. Seepeale hakkab Sonja kibedasti nutma. Ta nutab, sest tema usk on sama tugev nagu piiblitegelasel, kes annab ära kogu oma vara, ehkki seda pole palju, ja nagu Maarjal, kes Kristuse jalgu võides oma kõige kallima mürriõli ära kulutab. See usk on ekstreemsusse kalduv ja sobib kui valatult õigeusklikku traditsiooni. Kuid mitte vaid sinna, sest ka Piibli järgi on tuline usk Jumala silmis õige. Sonja pisarad seonduvad Raskolnikovi osutusega, et ehk Jumalat ei ole. Samamoodi nagu on pisarad märgiks tugevast usust, on need ka reaktsioon hirmule. Kui Jumalat ei peaks olemas olema ei jääks Sonjale enam mingit lootust. Kogu tema lootus püsib sellel kaljul – kui see kalju osutuks liivaks, siis variseks ta elu kokku. Sonja pisarates avaldub Klimakuse täheldus selle kohta, et nutu loomuses põimuvad magus ja kibe. Marmeladov usub, et kohtupäeval ütleb Kristus Sonjale sama, mis ta Maarjale ütles: "Ka nüüd antakse sulle sinu paljud patud andeks, sest et sa oled palju armastanud!…" (lk 24). Nagu eelpool analüüsitud tähendamissõnast selgub on just kõige suurem patune see, kes kõige rohkem armastab. Sest just temale on kõige enam andestatud. Maarja pisarad Kristuse ees muutsid ta pühakuks, kellelt nüüd usklikud oma patte andeks paluvad. Sonja ja Marmeladov on samuti tegelased, kes on eksinud paljude teiste käskude, kuid mitte esimese vastu: "(...)Armasta Issandat, oma Jumalat, kogu oma südamega ja kogu oma hingega ja kogu oma mõistusega!" (Mt 22: 37). Tammsaare kutsub Dostojevskit "kannatuse apostliks", ent kannatus ilma armastuseta, kui mõelda Raskolnikovi näitele, ei vii just kaugele.

Marmeladov meenutab, kuidas ta kunagiselt ülemuselt oma endist ametit tagasi palumas käis. Kui Ivan Afanasjevitš on Marmeladovite kurva loo ära kuulanud, annabki ta joomarist perepeale teise võimaluse ning isegi nutab seejuures: "Isegi **pisaraid valasid**, kui olid heaks arvanud kõik ära kuulata" (lk 21). Ivan Afanasjevitši reaktsioon vastandub kõrtsirahva pilgetele ja naerule. Marmeladov leiab tema silmis selle haletsuse, mida ta enda sõnutsi väga vajab. Ta valab kaastundepisaraid. Perekond on Marmeladovi teenistusse naasmise pärast õnnelik. Üks põhjus, miks Marmeladov joomisega algust tegi, peitus selles, et Katerina Ivanovna oli temaga rahulolematu juba nende abieluaastate alguses, kui mees veel teenistuses oli ega joonud. Nüüd

viimaks on aga Katerina Ivanovna Marmeladovi üle uhke ja kutsub teda isegi "maimukeseks". Raskolnikovile sellest kõneldes hakkab ta peaaegu nutma: "Marmeladov peatus, tahtis nagu **naeratada**, kuid **äkki** hakkas tema **lõug hüplema**" (lk 22). Dostojevski loomingus esineb sageli sõna *äkki* (*вдруг*). Pjotr Bitsilli tõlgenduse järgi märgib *äkki* tegelaste hüpet ühest vaimsest seisundist teise. (Bitsilli 2004) Marmeladovigi puhul toimub muutus – liikumine naerust nuttu. Ta naeratab, sest on tänulik, et Ivan Afanasjevitš talle teise võimaluse andis ja Katerina Ivanovna tema üle uhkust tundis. Reaalsus on hetkel aga muutunud ja see ajab nutma. Ta oli õnnele nii lähedal, kuid nüüd on ta juba teenitud raha ära laristanud ning pole juba viiendat päeva koju läinud. Siin on nutmine siis jällegi märk reaalsuse teravnenumast tajumisest.

Ehkki ta räägib oma lugu teiste naerutamiseks, ei pea ta seda ise üldse naljakaks. Seda ütleb ta ka Raskolnikovile: "Oo, mu härra, teile ehk on see kõik **naeruks** nagu teistelegi, tüütan teid ainult oma koduse elu viletsate ja rumalate üksikasjadega, noh, aga minule pole see **naeruks!**" (lk 22). Ometi hakkab ta õigepea naerma: "Kuid üürikese aja pärast muutus ta nägu ja mingisuguse **silmakirjaliku kavaluse** ning **tehtud häbematusega** vaatas ta Raskolnikovile otsa, hakkas **naerma** ja ütles: "Täna käisin Sonja juures, käisin raha peaparanduseks nurumas! **He-hehee**!"" (lk 23). Marmeladov teab, et sedalaadi avameelsus on ka tema püsikuulajate jaoks uudne. Ta on teinud allakäigutrepil ühe uue sammu ning on selle üle uhke. Seepärast ajabki Marmeladovi naer teised naerjad veel suuremasse hoogu: "Ega ta ometi andnud?" hüüdis keegi sissetulijate seast, hüüdis ja hakkas ise **täiest kõrist naerma** (lk 23). Siiski on Marmeladovi reaktsioon üllatav, sest veidi aega tagasi oli ta nutmise äärel ja ütles, et miski, mis ta kõrtsis jutustab, ei ole talle endale naeruks. Kuna Marmeladov laenab raha Sonjalt, siis kannatab ka tema. Ei oleks loogiline, et Marmeladov isana oma tütre kannatuste üle naeraks.

Marmeladovi kummaline naerureaktsioon saab alguse "hullumeelsusest", mis aeg-ajalt tema silmades "mõtte ja mõistuse" vahel välgatab. Ootamatu, isegi hullumeelne, käitumine on paljudele Dostojevski tegelastele omane. Näiteks muidu liiderliku iseloomuga Svidrigailov kingib Marmeladovite perekonnale suurema summa raha. Katerina Ivanovna, kelles on palju uhkust ja isegi kõrkust, ruttab pärast Marmeladovile korraldatud peielauda lastega koos tänavale kerjama (muidugi kaitseb ta sellega osaliselt ka oma uhkust – pääseb majaomaniku nõudmistest). Need on näited Dostojevski paralingvistilise keele irratsionaalsusest. Irina Belobrovtseva toob oma ariklis

“Мимика и жест у Достоевского” välja, et Dostojevski teostes esinevad üheltpoolt žestid, mis on loomulikus korrelatsioonis tegelaskõnega, teisalt aga ka žestid, mis on ootamatud ning lähevad loogikaga vastuollu. Need ootamatud žestid või žesti absoluutne puudumine hetkel, mil see oleks loomulik või isegi hädavajalik, toovad esile tegelaste olemuse. (Belobrovtseva 1978: 196–197, 200–201) Žesti puudumist illustreerib Belobrovtseva stseeniga “Idioodist”, kus Rogožin Mõškinit pussitada proovib. Mõškin ei tee enda kaitseks midagi: “Rogožini silmad hakkasid kiiskama ja hulluirve moonutas ta nägu. Ta parem käsi tõusis ja selles välgatas midagi; **vürst ei mõelnud seda peatada**. “ (Dostojevski 1975: 258). Irratsionaalset žesti õpetab Kristuski: “Aga mina ütlen teile: Ärge pange vastu inimesele, kes teile kurja teeb, vaid kui keegi lööb sulle vastu paremat põske, **keera talle ka teine ette**!” (Mt 5: 39). Täpselt niimoodi Mõškin siin käitubki, ainult “teise põse keeramine” leiab tema puhul omamoodi väljenduse: ta ei reageeri kuidagi. Kuid tema žesti tähendus on sama: ta ei vasta kurjale kurjaga. Mõškin ei kaitse ennast põhimõtteliselt (Belobrovtseva 1978: 199). Kristuse õpetuse järgimisekski on samuti sisemist tahet vaja, sest loomulikule instinktile kuuletudes ei pööraks keegi lööjale teist põske. Enne, kui Marmeladov naerma hakkab, vaatab ta Raskolnikovi “tehtud häbematusega”. Temagi on selle häbematuse ise loonud. Erinevalt naerust ei kuulu nutmine aga tahtega seonduvate paralingvistiliste märkide hulka, sest nutmise esilekutsumine on keeruline.

Nendes alateadvuse juhitud reaktsioonides avaldub Dostojevski ratsionalismivastane idee sellest, et inimene ei ole matemaatiline skeem. Dostojevski jutustuse “Ülestähendusi põranda alt” (1864) minategelane arutleb selle üle, miks ei saa ealeski luua sellist süsteemi, mille abil inimeste soove ette prognoosida:

> Aga ma kordan teile sajandat korda, et ühel juhul, ühelainsal juhul, võib inimene meelega, teadlikult tahta endale kas või halba, või lollust, või koguni lolluste lollust – ja nimelt selleks, et tõestada **oma õigust tahta kas või lolluste lollust** ja et mitte olla kohustatud ainuüksi mõttekalt tahtma (lk 28).

Seda tõdemust illustreerib hästi Marmeladovi soov jääda “loodud lojuseks” ja liikuda allakäigutrepil üha edasi. Dostojevski tegelane ei allu loogikale kaks-korda-kaks-on-neli, vaid kui üldse mingile loogikale, siis sellele: kaks-korda-kaks-on-viis. Dostojevski ütleb kirjas vennale: “Inimene on saladus. See tuleb lahti mõtestada, ja kui sa mõistatad seda ka terve elu, siis ära ütle, et oled aega raisanud; ma tegelen selle saladusega, sest tahan olla inimene” (Dostojevski 1989:

14). Inimese lahti mõtestamisele võib lähemale liikuda, kuid inimest ei või kunagi täielikult mõista.

Sonja andis oma joodikust isale raha ning ei heitnud talle selle küsimist isegi ette. Nii Sonja žest, kui ka see, kuidas Marmeladov sellele reageerib (naer) on irratsionaalsed. Sonja suhtumist peab Marmeladov jumalikuks: "Mitte maa peal, vaid seal… seal kurdetakse nõnda inimeste pärast, **nutetakse**, kuid ei heideta ette, ei heideta!…" (lk 23). Piiblis on öeldud, et need, kes maa peal nutavad, naeravad järgmises ilmas. Samuti pühib Jumal usklike pisarad, kui nad temaga sealpool kohtuvad. Marmeladov arvab aga, et Jumal ja teised taevased väed nutavad. Sonja loeb Raskolnikovile ette Laatsaruse loo, kus Kristus (Jumal) nutab. Ehkki Kristus teab, et ta Laatsaruse üles äratab, nutab ta nähes Maarja ja juutide nutmist. Üheltpoolt on ta ärritatud nende etteheidetest ja uskmatusest, teiseltpoolt tunneb ta neile aga kaasa. Kristus teadis, mis tunne on olla inimene. Need Kristuse pisarad, mida Marmeladov ilmselt silmas peab, on kaastunde, mõistmise märk.

Marmeladov arvab, et Sonjale oleks endale ka kindlasti seda raha tarvis läinud. Ta küsib irooniliselt: "Noh, kel on siis minusugusest hale meel? Mis? On teil minust, härra, praegu hale meel, või ei ole? Räägi, härra, kas on hale meel või mitte? **He-he-he-hee**!" (lk 23). Marmeladov soovib, et teda haletsetaks, kuid samas naerab ise selle mõtte juba eos välja. Üleüldse näitab Marmeladov ennast negatiivses valguses, teisi, nt Katerina Ivanovnat ja isegi naerjad, vabandab ta välja. Paljus vastandub Marmeladov enda ees istuvale Raskolnikovile, kes just oma vigu varjab ja end ümbritsevaid inimesi põlgab. Samas kui Marmeladov tunnistab oma vigu sõnadega, reedab Raskolnikov oma olemuse paralingvistilise keele, samuti naeru kaudu.

Kui Razumihhin ja Raskolnikov Porfiri Petrovitšile külla lähevad, naerab Raskolnikov esikus Razumihhini armumise üle Dunjasse. Enne kui Porfiri Raskolnikovi näeb, kuuleb ta tema naeru. Hiljem, kui Porfiri Petrovitš Raskolnikovile teatab, et tal on nüüd tema vastu kindlad süütõendid, meenutab uurija seda korda, kui ta Raskolnikovi naermas kuulis: "**Teie naer, teie naer,** kui sisse astusite, mäletate, **just nagu läbi klaasi aimasin ma siis kõik**, aga kui ma teid nii iseäralikul viisil poleks oodanud, siis poleks ma ehk teie naerus midagi märganud. " (lk 430). "Läbi klaasi" viitab sellele, et naer õgvendab seina reaalsuse ja alateadvuse või intuitsiooni vahel. Klaas on nagu peegel, milles Porfiri Raskolnikovi olemust näeb. Seda, mida nähakse peeglis, nähakse kord ehk

ka palgest palgesse (1 Kr 13:12). Teose "Märkmed surnud majast" minategelane sõnab: "Võib-olla ma eksin, aga mulle tundub, et **naerust võib inimest tunda,** ja kui teile mõne võhivõõra inimese naer juba esimesel kohtumisel meeldib, siis võite julgelt öelda, et see on hea inimene" (Dostojevski 2021: 47). Nii et naer ütleb väga palju Raskolnikovi kohta. Tookord oli Raskolnikov Porfiri juurde sisse astudes oma naermisega väga rahul. Sama rahul, kui ta oli pimeda trepikojaga enne mõrva sooritamist. Ta uskus, et see naer hajutab kahtlust. Raskolnikov ei mõista, et naergi on üks asitõend.

Olenemata sellest, et Raskolnikovi naer ta paljastab, pole see siiski "avalik naer". Pigemini sarnaneb see Sonja pisaratega. Sonja nutmine on varjatud ja seda näeb Jumal. Raskolnikovi naer on ka mõnes mõttes pigemini salajane kui avalik: mitte keegi peale Porfiri selles midagi iseäralikku ei märka. Kui Porfiri Raskolnikovile üles tunnistab, et ta tema kuritööst teab, ütleb ta, et nemad kaks vaid sosistavad siin kahekesi. Porfiri ei soovi avalikustada informatsiooni, mis ta osalt läbi Raskolnikovi naeru, mis paljastas ta hingelaadi, saanud on. Raskolnikov küsib romaani lõpupoole Porfirilt irooniliselt: "(...) mis prohvet teie olete? Missuguselt üleva rahu kõrguselt avaldate mulle need ülitargutavad ennustused?" (lk 437). Samas on selles, et Porfiri on Raskolnikovi prohvet, tõetera sees: kõige tabavamad tähelepanekud Raskolnikovi loomuse kohta teeb just tema.

Peremees küsib, miks Marmeladovit haletsema peaks. Sellele vastatakse naeruga: "Kõlasid **naer** ja isegi **sõimusõnad**. **Naersid** ja sõimasid kuulajad ja ka mittekuulajad, sõimasid muidu niisama, ainuüksi **eruametniku kuju** vaadates" (lk 24). Naermisele on nüüd lisandunud sõimusõnad – Marmeladovi jutu peale reageeritakse suurema mõnitusega. Ja selgub, et ei naerdagi Marmeladovi sõnade, vaid tema enda üle. Marmeladov vastab nii:

> "Haletseda! Milleks mind haletseda!" karjus äkki Marmeladov, **käsi ettepoole sirutatud**, **püsti tõustes**, **täies vaimustuses,** nagu oleks ta just neid sõnu oodanudki. "Milleks haletseda, ütled sa? Jah! Mind ei tule millegi pärast haletseda! Mind peaks **risti löödama**, **ristile risti löödama**, mitte aga haletsetama! Kuid löö risti, **kohtumõistja**, — löö risti ja haletse ristilöödult! Ning siis lähen ma ise sinu juurde, sest ma ei **janune rõõmu, vaid kurbust ja pisaraid**! Arvad sa, peremees, et sinu pooltoop sai mulle **maiuseks**? **Kurbust, kurbust** otsisin tema põhjast, **kurbust ja pisaraid**, maitsesin ja leidsin; haletseb meid aga see, kes kõiki on haletsenud ja kes mõistis kõiki ja kõik, tema ainuke, tema on kohtumõistja. (lk 24).

Marmeladovi kõnes on jällegi palju piibellike elemente: ristilöömine, kohtumõistmine, pooltoop. Lisaks sellele muutub Marmeladovi meeleolu drastiliselt: ta karjub, sirutab käed ette, tõuseb püsti

ja on seejuures suures vaimustuses. Seda kõike kokku viies muutub Marmeladovi kõnelus otsekui palveks. Vana testamendi uurija Patrick D. Miller ütleb oma palveteemalises uurimuses “They Cried to the Lord”, et piiblipalvetele on iseloomulikud samad žestid: püsti tõusmine ja käte välja sirutamine. Need žestid näitavad inimese alandlikkust Jumala ees. Ka nutmine on tihti üks osa palvest. Ehkki Marmeladov ei nuta, räägib ta pisaratest. Milleri sõnul aitab palve, väljendugu see siis sõnades või žestides, jõuda väljapoole inimelu loomulikku korda. (Miller 1994: 50–52) Kujundlikus mõttes väljub Marmeladovgi püsti tõustes kõrtsist. Lisaks palvele aitavad ka pisarad usklikul teist, jumalikku, reaalsust tajuda (Chryssavgis 1988: 10). Ja see ongi ehk üks põhjus, miks Marmeladov pisarate järele januneb. Ta tahab kohtuda Jumalaga. Piiblis palvetatakse Jumala poole igalpool ja igal ajal (Miller 1994: 50). Palvetada võib ka kõrtsis.

Marmeladovi palveekstaas meenutab Mõškini (“Idioot”) kogemust enne langetõvehooge. Hermann Hesse analüüsib oma essees Mõskini erinevust teistest tegelastest nii:

> Mõškin erineb teistest inimestest seeläbi, et tal idioodina ja langetõbisena, kes aga samaaegselt on äärmiselt tark inimene, on palju lähedasemad ja vahetumad suhted **alateadvusega** kui neil. Suurim elamus on talle see **pool sekundit ülimat tundmist ja mõistmist**, mida ta on kogenud mõne korra, see maagiline võime üheks hetkeks, üheksainsaks silmapilguks **suuta olla kõik, suuta kõigega kaasa tunda**, kõigega koos kannatada, **suuta mõista ja jaatada kõike**, mis maailmas on. (Hesse 1995: 55)

Nagu väljub langetõve peale tulles reaalsusest Mõškin, minetab selle hetkeks ka Marmeladov. Ta seisab nüüd lähemal "alateadvusele", siinsel juhul jumalikule reaalsusele läbi palve.

Marmeladov ütleb, et teda pole mõtet haletseda ja kõrtsirahvas kirjutab oma naermisega sellele alla. Raskolnikovi vaikimine näitab aga tema kaastunnet. Marmeladov arvab, et ta vääriks ristisurma: ta mõistab oma eksimusi ja tõdeb, et tema tegude palk on karistus. Siis pöördub ta aga kõrtsiperemehe ja naerjate poole: "Kuid löö risti, kohtumõistja, — löö risti ja haletse ristilöödult!". Selle sõnaga "kohtumõistja" viitab Marmeladov muidugi neile, kes Kristuse, kelle Pilaatus kolm korda õigeks mõistis, risti lõid. Nad seisid Kristuse risti all, **naersid** ja viskasid tema riiete üle liisku. Marmeladov rõhutab aga, et mitte kõrtsiinimesed või liisuviskajad pole kohtumõistjad, vaid Kristus ise.

Marmeladov toonitab, et peremehe (kohtumõistja) pooltoop ei ole talle maiuseks – ta otsib juues kurbust ja pisaraid. Tavaliselt nähakse alkoholi tarbimises põgenemisteed, ent Marmeladov näeb

seda viisina, kuidas enam kannatada. Pooltoop[31] on siin kutsumuse ja kannatuse kujund. Karikas, mille Marmeladov peab tühjaks jooma, on siis kogu tema elu ja sellega kaasnev piin. Oma elu elades, karikast juues, otsib Marmeladov pisaraid. Pisaraid otsisid ortodoksi pühakudki. Kuna usklikud saavad kohata Jumalat nuttes, siis hoiavad pisarad neid eemale ka ilmalikest kiusatustest. (Patton 2005: 258) Järjekordne paradoks Marmeladovi karakteris on see, et ta säilitab endas janu pisarate järele just juues. Joomine aitab tal püsida selles õiges seisundis. Joomine aga ongi üks ilmalikest pattudest, millest usklikud nuttes hoiduvad.

Pisarad, mille järele Marmeladov januneb seostuvad just **kurbusega.** Kurbuse pisarad on **kibedad pisarad**, mida valades patune mõistab, kui kaugel ta Jumalast on (Patton 2005: 261). Niisiis on Marmeladovi palve nagu **patukahetsus**: ta ihkab pisaraid, mis oleksid kui sillaks üle eksimuste kuristiku. Ometi ta ei nuta. Mitmed õigeusu pühakud on öelnud, et piisab sellestki, kui usklik ihkab nutta – januneb, et Jumal ta kivise südame pehmendaks (Ware 2005: 246). Mõned inimesed pole juba oma loomuse poolest pisaravalajad See ei tähenda aga, et nad ei nutaks seespidiselt (Ware 2005: 246). Nagu Sonja näite puhul juba öeldud: Jumal näeb inimese pisaraid, isegi kui need on peidetud. Marmeladovi pisarad on veelgi enam varjatud kui Sonja omad. Sonja peidab oma pisaraid salli alla, Marmeladovi pisarad "voolavad jõena" (Nl 2: 18) sügaval hinges.

Piiblis on mitmeid kirjakohti sõnumiga – kes praegu nutavad, saavad tulevikus rõõmustada. Marmeladov ihkab pisaraid, sest teab, et nutuorg muutub kord allikatemaaks (Ps 84:7). Marmeladov usub sedasama, mida õigeusu pühamehed ning Koguja. Sama kindel kui see, et elule järgneb surm, on seegi, et nutule järgneb naer ning naerule nutt. Aga mis saab kõrtsis naerjatest? Sest ka vastupidine seaduspärasus on Piiblis olemas: kes maailmas naerab, nutab elus pärast surma.

Marmeladov jätkab nii.

> Ja kui ta lõpetab kohtumõistmise kõigi üle, hüüab ta ka meile: "Tulge ka teie," ütleb ta. "Tulge, te **joobnukesed,** tulge, te nõdrakesed, tulge, te jõledad." Ja meie tuleme kõik, tuleme häbenemata, ja seisame tema ees. Ja ütleb: "Teie, sead! Teil on ju metsalise kuju ja metsalise täht; kuid tulge ka teie!" Ja siis hakkavad rääkima targad ja mõistlikud: "Issand! Miks võtad sa need vastu?" Ja ütleb neile: "Sellepärast võtan nad vastu, oh **targad**, sellepärast võtan nad, oh **mõistlikud**, et ükski nendest ise ei arvanud **ennast selle**

[31] Pooltoop on nagu Piibli karikas. "Ja ta läks pisut eemale, langes silmili maha ja palvetas: „Minu Isa, kui see on võimalik, siis möödugu see **karikas** minust! Ometi ärgu sündigu nõnda, nagu mina tahan, vaid nii nagu sina!"" (Mt 26:39).

> **vääriliseks**!…" Ja sirutab meile oma käed ja meie **langeme maha**… ja hakkame **nutma… ja mõistame kõik! Siis mõistame kõik!… Ja kõik mõistavad**… ja Katerina Ivanovna… ka tema mõistab!… Issand, sinu riik tulgu!" (lk 24).

Marmeladov räägib oma palves edasi kohtumõistmise päevast. Jumal andestab joobnukestele, sest nad on alandlikud nagu kadunud poeg. Marmeladov nimetas end enne seaks ja selle üle naerdi. Nüüd on sead just need, keda Kristus kutsub. Piiblis on öeldud, et Jumal kuivatab oma riigis kõigi usklike pisarad. Siin on aga hoopis vastupidi: Jumal ajab joobnukesed nutma. Kuid nad ei nuta kibedaid pisaraid, vaid tänupisaraid. Kuna patused hakkavad nutma siis, kui nad kõigest aru saavad, käivad pisarad siin kokku taevaste tõdede mõistmisega. Kui inimesed elavad oma maist elu, siis läbi pisarate näevad nad hetkeks teist maailma. (Chryssavgis 1988: 10). See pole kindlasti aga pisarate ainus funktsioon, sest Marmeladovi poolt kirjeldatud Jumala riigis on pisarad jätkuvalt tõe tunnetamiseseks vajalikud. Ehk maa peal näitavad pisarad tõde taeva kohta ja taevas tõde inimese maapealse elu kohta? Purjutajad hakkavad nutma tänutundest, sest nad tunnevad ära Jumala, kellel oli ainukesena võimalus visata esimene kivi, kuid ometi ta seda ei teinud. Kuid nad nutavad ka seepärast, et nad mõistsid, miks oli neil vaja juua just sellest karikast, millest nad jõid.

Pärast Marmeladovi palavikulist palvekõnet jääb kõrtsis vaikseks. See paus on üleminek palvelt reaalsusesse, Jumala palge eest kõrtsi. Marmeladovi pöördumine Jumala poole on teisteski tekitanud pühadusetunde. Sellest saadakse aga üsnagi ruttu üle: "Tema sõnad avaldasid teatavat mõju; üürikeseks valitses vaikus, kuid varsti kõlasid endine **naer** ja sõimusõnad (...)" (lk 24). Miks nad naeravad? Mihhail Lotman tõlgendab sõna *äkki* korduvat esinemist Dostojevski loomingus viitena sellele, et tema teostes pääsevad tegelased just tänu imele (Lotman 2017). Raskolnikov naerab Sonja üle, kes usub, et Jumal tema perekonna hädast päästab. Samamoodi naerab kõrtsirahvas Marmeladovi usu üle. Nii nagu tundub kõrtsirahvale naljakas see, et Marmeladov võiks Jumalaga rääkida või ennast tema sulaseks pidada, teeb itkejatele nalja see, et Kristus on lunastaja. Mida head saab tulle Naatsaretist ja mida head saab tulla kõrtsist?

Ime ja ratsionaalsuse vaheline võitlus on 19. sajandile omane. Seda sajandit tuntakse kui ilmalikustumise ja ratsionaliseerimise ajastut. Koos ratsionalismi ideega hakkas paradoksaalsel kombel suurenema aga ka inimeste usk imedesse. Maarja ilmutused olid paljudes Euroopa riikides tõmbenumbriks ning Jeesuse Pühima Südame kultus hakkas tänu uutele

kommunikatsioonivahenditele kiiremini levima. (Frevert; Heinz-Gerhard 2018: 11) Marmeladovi üle naerjad esindavad ratsionalismi ideed, Marmeladov aga ideed imest. Väga sarnane võitlus toimub jutustuses "Ülestähendusi põranda alt", milles minategelane esindab irratsionaalsuse, tema kuulajad aga ratsionaalsuse ideed. Kedagi välja naerdes kaitstakse oma seisukohti elu kohta. Seepärast jäävad võõrad tihtipeale naerualusteks. (Gilhus 1997: 4) Marmeladovi tõde erineb naerjate tõest ning temagi, nagu juba mainitud, on kõrtsis otsekui võõras. Selleks, et säilitada oma maailmanägemust peavad nad Marmeladovi välja naerma.

Kui naer on taas alanud vajub Marmeladov rammetult pingile. Ta on öelnud oma palve ja valmis koju naasma. Naer saab olla kas elu andev või just seda hävitav (Gilhus 1997: 4). Marmeladovi ei väsitanud mitte ainuüksi üleliigne alkohol, vaid ka pilkamine. Eelnev nauding, mis Marmeladov teiste naerust sai, on kadunud. Marmeladov palub Raskolnikovil end koju viia. Kui nad Marmeladovi maja trepist üles lähevad, näevad nad ülemise korruse avatud ust. On kuulda seda tuttavat sammude kaja. Nagu Dunja ja Raskolnikovgi käib oma kadunud meest koju ootav Katerina Ivanovna köhides ja käsi murdes edasi-tagasi. Katerina Ivanovna haarab Marmeladovil juustest kinni ning lohistab teda mööda põrandat. Marmeladov ütleb Raskolnikovile, et see, mis toimub, on talle naudinguks. Magav laps ärkab lärmi peale üles ja hakkab **nutma.** Poiss hakkab aga **karjuma** ning jookseb õe juurde. Selle stseeni üle leidub samuti naerjaid: "Pealegi **avanes sisemine uks pärani** ja sealt vahtis mitu uudishimulikku. Sirutusid ettepoole häbematud, **naervad** pigimütsis pead, hambus paberossid ja piibud. Eriti lõbusalt **naersid** nad sel silmapilgul, kui Marmeladovit karvupidi kisti, kuna aga too ise karjus, et see on talle naudinguks " (lk 27–28). Tsitaati analüüsides peaks alustama juba avatud uksest, mis on romaanis tähtis motiiv. Romaani alguses kardab Raskolnikov trepist alla minna, sest majaperenaise köögi uks on alati lahti. Ta ei saa trepikojast väljudes seda ust kuidagi vältida. See ärritab Raskolnikovi. Kuid mõrvates Aljona Ivanovna jätab Raskolnikov ise ukse lahti. Kõik Raskolnikovi edaspidised teod on nagu avatud uksed. Porfiri Petrovitš ütleb teda paljastades: "Härra Zametovile torkasid silma kõigepealt teie viha ja avalik julgus: noh, kuidas võib trahteris äkki välja pahvatada: "Mina tapsin!" Liiga julgelt, liiga ülbelt, ja kui see on süüdi, mõtlen ma, siis on see hirmus võitleja."(lk 430). Raskolnikov läheb hiljem liiakasuvõtja korterisse ja hakkab kella helistama: ta ei talu, et uks on suletud. Svidrigailov kuulab, kuidas Raskolnikov Sonjale mõrva üles tunnistab samuti ukse taga. Ehkki uks on suletud, toimib see ikka, nagu oleks avatud – paljastab Sonja ja Raskolnikovi vahelise vestluse. Ka

Marmeladovite korter on läbikäidav ja sealgi on uksed lahti. Avatud uksed sümboliseerivad hingelist kontakti tegelaste vahel. Indiviid ei saa end eraldada teistest inimestest. Kui kurja tehakse ühe inimese, tehakse seda tegelikult kogu inimkonna vastu. Selle tõdemuseni jõuab Raskolnikov oma viimases unenäos. Seda tõde ei adu aga naabrid, kes Marmeladovi üle naeravad. Nad ei saa aru, et naerdes Marmeladovi üle naeravad nad ühteaegu iseenda üle.

Sarnase tõdemuseni jõuab Tammsaare oma essees "Naerjast nutusel ajal", milles ta muuseas analüüsib Antole France´i teoste tegelaste armastust vanade raamatute vastu. Vanadesse raamatutesse süübides mõistab lugeja, et "inimese mõte käib paremal korral ainult eksijana mõistete rägas ringi" (Tammsaare 2011: 307). Kui inimene selle tõe avastab, reageerib ta Tammsaare meelest nii: "Seda nähes kipud alguses ironiseerima, **kurjaltki naerma**, aga siis märkad, et **naerad iseennast**, vähemalt oma lihaseid vendi, ja nüüd muutub **naer kurvaks, muiged saavad nukraks elu otsani**." (Tammsaare 2011: 307). Tammsaare arutluse põhiline mõte on sarnane: inimene naerab mingi tõe välja, kuid siis avastab, et osa sellest tõest on ju ta ise. Tema ise on see, kes "mõistete rägas" uitab.

2.3. Nutmine pärast Marmeladovi surma

Pärast seda, kui Raskolnikov on Marmeladovi koju viinud, lähevad nende teed mõneks ajaks lahku. Järgmine kord näeb Raskolnikov Marmeladovi siis, kui ta tänaval lamades oma elu eest võitleb: "Raskolnikov puges rahva vahelt läbi, võimalikult lähemale ja nägi viimaks kõigi uudishimu ja rahutuse põhjustajat. Maas lamas just praegu hobuse jalgade all puruks tallatud inimene, nähtavasti meelemärkuseta, väga viletsas, kuid **"suursuguses"** riides, üleni verine." (lk 167) Raskolnikov ütleb Marmeladovi ümber seisvatele inimestele, et ta tunneb haavatut ning asub agaralt tema kojuviimist eest vedama. Kodus on kõik uudist kuuldes jahmunud. Palju rahvast tuleb tuppa asjade kulgu jälgima, kuid keegi ei naera Marmeladovi üle. See on ainus stseen, kus Marmeladovi üle ei naerda. Ainult naabrid kõrvaltoast naeravad majaomaniku Amalia Ivanovna ja Katerina Ivanovna sõneluse üle. Amalia Ivanovna ja Katerina Ivanovna ei suuda tülitsemist lõpetada isegi sel hetkel, mil Marmeladov elu ja surma vahel kõigub. Kui Marmeladov meelemärkusele tuleb, läheb Katerina Ivanovna kohe mehe juurde ning nähes tema kannatusi valab

pisaraid: “Katerina Ivanovna vaatas teda kurva, kuid valju pilguga, kuna ta silmist **pisarad voolasid**” (lk 173). Kui juba preester kutsutakse ja Marmeladov temaga rääkida proovib, palvetab Katerina Ivanovna koos lastega: “Katerina Ivanovna näris huult ja surus **pisaraid** tagasi; ka tema palvetas ja kohendas aegajalt lapsel särki seljas; ta oli põlvili seistes lähedalt kummutist rätiku võtnud ja selle tütarlapse liiga paljastatud õlgadele heitnud.” See, et Katerina Ivanovna pisaraid tagasi hoiab, näitab midagi ehk tema loomuse kohta. Vaatamata tööstitule olukorrale on ta uhke ning ei loobu oma põhimõtetest. Ehkki kõik võivad näha, kui vaene perekond on, sätib Katerina Ivanovna ikkagi laste riideid, sest kord on tema jaoks tähtis.

Kui Marmeladov surmale juba väga lähedal on, üritab ta midagi Katerina Ivanovnale öelda: “Ole vait! Pole vaja!… Tean, mida tahad öelda!…” (lk 176). Marmeladov tahab andeks paluda. Kui Marmeladov Sonjat silmab, tahab ta püsti tõusta, ehkki see on tema seisundis võimatu:

> Kuid surija oli juba jõudnud enda üleloomuliku pingutusega teisele käele üles ajada. Ta vahtis metsiku ja liikumatu pilguga natuke aega tütart, nagu ei tunneks ta teda. Pealegi polnud ta teda veel kunagi niisuguses riietuses näinud. Äkki tundis ta ära selle alandatud, masendatud, ehitud ja häbeneva neiu, kes vaikselt korda ootas, et oma isaga jumalaga jätta. Surija näkku ilmus lõpmatu kannatus.
>
> “Sonja! Mu tütar! Anna andeks!” hüüdis ta ja tahtis temale kätt sirutada, kuid kaotas toe ja langes prantsatades otseteed silmili põrandale; kohe tõtati teda üles tõstma, pandi sohvale, kuid ta suri juba. Sonja karjatas nõrgalt, jooksis juurde, võttis ta ümbert kinni ja kivines sellesse sülelusse. Ta suri tütre kätel.

Toimub täpselt sama, mis kõrtsis – Marmeladov sirutab käe välja ning tahab püsti tõusta, Kui ta kõrtsi lauale kummuli kukkudes taas tõusis, siis siin jääb ta igaveseks lamama. Üheks palvežestiks on ka näoli maha kummardamine. Ehkki Marmeladov ei tee seda tahtlikult, kummardab ta ikkagi Sonja ees. See hullumeelsus Marmeladovi silmis, mida jutustaja kirjeldab on just see jõud, mille najal Marmeladov veel püsti suudab tõusta ja andeks paluda. “Sai, mida tahtis!”ütleb Katerina Ivanovna üheltpoolt selle peale, et mees on tema meelest ise oma hädades süüdi. Samas ta sai ka selle, mis soovis – Sonja andestuse. Ehkki Katerina Ivanovna otsesõnu ei ütle, et ta andestab, on Sonja andestus isegi olulisem. Sonja on selle perekonna suurim kannataja. Kui tema andeks annab, peavad andma ka kõik teised. Kui tema kohut ei mõista, ei saa mõista ka keegi teine.

Pärast Marmeladovi surma annab Raskolnikov tema perekonnale matuste korraldamiseks raha ning ruttab läbi rahvamurru toast välja. Teepeal kohtab ta Nikodim Fomitšiga, kes Raskolnikovi ära tunneb. Raskolnikov räägib, millised on asjalood, kuid Nikodim Fomitš pärib selle peale: “Aga

kuidas teie enda veriseks olete teinud?" (lk 177). Raskolnikov vastab: ""Jah, sain veriseks… ma olen üleni verine!" rääkis Raskolnikov mingisuguse iseäraliku näoilmega, mispeale ta **naeratas,** pead nikutas ja mööda treppi alla läks." (lk 178) Dostojevski uurija Joseph Frank tõlgendab Raskolnikovi naeratust nii: "Vereplekid, mis mõrvast ta riietele jäid, täitsid ta hirmuga. Seevastu vereplekid, mis tekkisid ta riietele heateo pärast, täitsid ta elevuse ja uue lootusega."[32] (Frank 2020: 121). Raskolnikovi naeratus annab edasi ta sisemist soovi teha head. See on tema seesmise inimese võidukäik. Huvitav on see, et alles olid Raskolnikovi riided määritud mõrvaga, nüüd aga heateoga. Pärast Marmeladovi surmastseeni tuleb Raskolnikovil ka mõneks ajaks eluisu tagasi. Ehkki Raskolnikov ise seda nii ei tõlgenda on mitu järjestikku sooritatud heategu kinkinud talle uue lootuse.

Raskolnikovile jookseb järele Katerina Ivanovna vanim laps Polenka. Tüdruk pärib Raskolnikovilt, kus ta elab ja mis ta nimi on. Raskolnikov küsib üsna ootamatult tüdrukult esmalt, kas ta armastab Sonjat ja siis "Kas mind ka hakkate armastama?" Laps reageerib küsimusele nii:

> Vastuse asemel nägi ta endale lähenevat tütarlapse nägu ja pondunud huulekesi, mis ulatusid **naiivselt suudluseks**. Äkki võtsid tuletikuna peened käed kõvasti-kõvasti mehe ümbert kinni, pea langes tema õlale ja tütarlaps hakkas vaikselt **nutma**, surudes ikka kõvemini ja kõvemini oma nägu tema vastu. (lk 178)

Ka Polenka varjab oma pisaraid nagu Sonja, kui ta Raskolnikovi kallistab – ta langetab esmalt oma pea Raskolnikovi õlale ja alles siis hakkab nutma. Pärast seda ütleb tüdruk Raskolnikovile, et tal on Marmeladovi surma pärast kahju. Jutustuses "Märkmed surnud majast" nutab samuti laps, kui temalt küsitakse, kas ta mäletab oma kadunud õpetajat Aleksandr Petrovitš Gorjantšikovi: "Ta vaatas mulle sõnatult otsa, pööras näo seina poole ja puhkes nutma. Niisiis on see mees ometi suutnud kedagi ennast armastama panna" (lk 8). Siingi varjab laps oma pisaraid. Siinsel juhul pöörab laps küsijale selja ilmselt seepärast, et soovib hoida mälestust oma õpetajast endale. Mõlemad lapsed nutavad armastuse pärast: Polenka armastab Marmeladovi ja õpilane oma õpetajat Aleksandr Petrovitš Gorjantšikovi.

[32]The bloodstains on his clothes from the murder had filled him with terror, but the bloodstains from his charitable deed fill him with exhilaration and new hope (Frank 2020: 121).

2.4. Peatüki kokkuvõte

Dostojevski "Kuritöös ja karistuses" vastanduvad idee **joobumusest ja ristist.** Kahe teose ("Pihtimus" ja "Purjutajad"), millest Dostojevski romaani kokku pani, peategelased on mõlemad joobnud. Marmeladov on sõna otseses mõttes pidevalt purjus, Raskolnikov on aga seestunud kurjadest mõtetest. Niisiis saavad Raskolnikov ja Marmeladovis kokku need pahed, mille ohtlikust Dostojevski Peterburis nägi ning ka oma romaaniga rõhutada püüdis: joobumus ideest (nihilism jms) ja joobumus alkoholist. Sellele vastandub **rist,** mille puudumist rõhutatakse purjus hobusepeksija Mikolka juures. Sonja tahab Raskolnikovile ilmtingimata risti kaela panna, sest hoolimata sellest, et Raskolnikov pole alkoholijoobes, on purjus tema hing. **Marmeladovi hing on seevastu kaine.** See, et Marmeladov palub end kõrtsis risti lüüa, näitab tema tugevat seotust õigeusu tähtsa vooruse: **alandlikkusega.** Marmeladov teab, et ainus, mis teda päästa, kainestada saab on Kristus. Kuid erinevalt Raskolnikovist ei pea Marmeladov end jumalikuks, vaid arvab, et midagi rohkemat kui siga, kellest kuri alkoholi vaim välja aetakse. Läbi selle tunnetuse on ta lähedal jumaliku ja seeläbi ka inimliku reaalsuse tunnetamisele. Marmeladovi kainust rõhutab ka see, et ta pihib oma elu möödapanekutest nagu pühak. Marmeladov on nagu Mõskingi imelik, naljakas inimene (*смешной человек*), kes sarnaselt usuhulludega otsustab jääda naeruväärseks, et Kristuse ilu saaks nähtavaks.

3. KRÕÕDA NUKRAD SILMAD JA ÕNDSALIK NAERATUS

Krõõt on Vargamäe lepitaja või isegi – lunastaja. Pearu ütleb Krõõda matustel Eespere peremehele, et nüüd ei ole enam kedagi, kes Andrese ja tema riide pidurdaks. Ja ehkki tema surmale ei järgnegi ülestõusmist, vaid kõik läheb ikka enam ja enam allamäge – tüli ajab tüli ja kohtuistung kohtuistungit taga ning Vargamäe võtab üha uusi elusid, jääb mälestus õndsast Krõõdast kestma, lohutama ja lepitama. Krõõdast jäävad Vargamäele maha kolm tütart, kellest üks, Anni, lahkub kahjuks peatselt pärast Krõõta, ja poeg. Noort Andrest Krõõdaga ei seostata, küll aga Indrekut, kes on hoopis Mari ja Andrese poeg. Krõõda puudutust kannavad edasi iseäranis tütred. Kui Pearu, Krõõda hääle suur austaja, Liisit laulmas kuuleb, leiab ta taas õigustuse heietada Krõõda heledast "jaalest", mis põrsadki rukkist välja meelitab. Põrsad ju teadsid, nagu ütleb Andres: "Õige perenaise hääl on magusam kui teise mehe rukis" (Tammsaare 1974: 80). [33]Kui Maret Sassiga abielluda soovib, on Andres esmalt vastu, kuid nähes Mareti näos midagi tuttavat – Krõõda silmi – annab ta tütre soovile järele. Lisaks kaotusvalule, mis on segatud magusa nostalgiaga, tajub Andres Krõõda silmadesse vaadates muudki. Nende silmade nukrus on osaliselt tema hinge peal. Oma järeleandmatu loomuse kiuste tunneb Andres Maretile armuandmisest siiski rõõmu, sest ta on nii osast oma süüst vabanenud. Teisisõnu on Krõõta meeldetuletamine pannud ta iseendale armu heitma. Mälestus Krõõdast püsib ka Maris, kes just Eespere esimese perenaise palvel tema tütreid julma tõe ja õiguse eest kaitseb. Nii et ehkki Krõõdale pole elupäevi palju antud, jätab ta Vargamäele kustumatu jälje. Ta on romaani pentaloogia allhoovus, mis ühendab paljusid tegelasi ja sündmusi.

Kuid alustada tuleks siiski Krõõda ja teiste vargamäelaste teekonna algusest:

> See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatunud valgustama ei mäkke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümnelist meest, kes kõndis vankri kõrval (lk 5).

Jutustaja maalib siin esmalt figuurid: mäkke roniv hobune, vankril istuv noor naine ja vankri kõrval sammuv mees. Kui peatselt tuhmuv päikesevalgus rändajate näole langeb, esitab jutustaja juba esimesed detailid: "Varsti jõudsid teelised mäerinnakul nii kõrgele, et päikeses helendama lõid

[33] Edasi viitan selles peatükis "Tõe ja õiguse" I osale vaid leheküljenumbriga.

mehe nägu – laiavõitu, tugevate lõuapäradega, **terassilmadega**, lühikese, kuid tiheda musta habemega –, naise **nukrad silmad**, look ja hobuse kikkis kõrvadega pea" (lk 5). Esimeste detailidena rõhutatakse just Krõõda ja Andrese silmi ning ei ole ka ime, sest eks silmad ole, nagu vanasõnagi ütleb, hingepeegel. "Tões ja õiguses" korduvalt esinev silmamotiiv kinnitab vanasõna õigsust. Näiteks jälgib Juss hoolega pidevalt naerva Mari silmi. Mari silmad täituvad hirmuga peale surma puudutust – hetke, mil Juss peaaegu upub. See momentaalne (peagi hakkab Mari taaskord Jussi kallal lõõpima) hüpe naerult nutule on otsekui Mari edaspidise saatuse eelvaade. Silmade motiiv on tihedalt seotud ka Indrekuga. Tema suurtest ja eredatest silmadest järeldab nii Andres kui ristiisa Hundipalu Tiit, et poisist saab haritud inimene. Ja tõepoolest, juba köstri juures koolis käimise ajal meeldib Indrekule lugeda ning romaani lõpus läheb ta linna edasi õppima.

Seega toob juba romaani kolmas lause esile konflikti Andrese ja Krõõda hingelaadide vahel: Andrese silmad on kui terasest, Krõõda silmad aga nukrad. Kui keegi on murdumatu, öeldakse ikka, et ta on tugevam kui teras. Andrese silmad iseloomustavad kaunis hästi ta iseloomu – on ta ju oma sookuivendamisplaanides ja muudes unistustes paindumatu kui teras. See, mis ei paindu, murdub ning Andreselgi on hetki, mil ta maailm kokku variseb (nii mõnigi neist on seotud Krõõdaga). Krõõda silmade nukrus ei viita muidugi sellele, et tal on, vastupidiselt Andresele, nõrk iseloom. Krõõt on paljuski julgem kui teised. Ta on üks vähestest, kes Andrest noomib ning hoolimata oma mõõdukatest kompromissidest, jääb ta siiski endale truuks. Näiteks kui Krõõt ja Pearu esmakordselt kohtuvad, palub naabrimees tal naiste viina juua. Krõõt võtab naabri ja Andrese pealekäimise peale lõpuks pudeli vastu, kuid rüüpab õige väikese sõõmu. Ta ei täida Pearu soovi lõpuni ja see nõuab julgust. Krõõt on Vargamäel alles võõras, kuid söandab kohalikule vastu hakata.

3.1. Pisaratest kibeda nutuni

Krõõda silmade nukrus tuleneb hoopis tundlikust hingelaadist. Marta Sillaots kirjeldab Krõõda olemust nii: "Krõõda nukrad silmad kõnelevad juba noorikuna **hellemast**, **pehmetundelisest hingest**, **õrnustigatsevast südamest** (...)" (Sillaots 1927: 95). Krõõda ebaharilikku hingelaadi avavad hästi hetked, mil ta nutab. Juba Krõõda nukrad silmad ennustavad, et ta peab Vargamäel palju kannatama ja nutma. Ja nii see lähebki – Krõõt nutab palju enam kui naerab. Esimest korda tõusevad Krõõdal peaaegu pisarad silma (nutma ta siiski ei puhke) juba samal hetkel, mil nad Vargamäele jõuavad. Karjapoiss[34] tuleb soo poolt nuttes ja ütleb, et Krõõdale kaasavaraks antud lehm Maasik on sohu kinni jäänud. Andres läheb koos Madise ja karjapoisiga lehma päästma. Perenaine hõikab meestele järele: "Ärge talle haiget tehke (...)" (lk 9). Varsti tunneb Krõõt toas igavust ja otsustab meestele vastu minna. Teepeal näeb ta aga juba vabaks päästetud Maasikut. Ta on lehma nähes õnnelik: "Perenaisel **tõusid peaaegu pisarad silma**; ükski **vana tuttav**, ükski **omane hing** võhivõõras kodus!" (lk 11). Lehm on Krõõda jaoks killuke kodukohast ning praegusel hetkel just eriti kallis, sest ta ei tunne end veel Vargamäel koduselt (ja ei hakkagi tõeliselt niiviisi tundma).[35] Krõõda ja Maasiku kohtumises peitub aga sügavamgi äratundmine.

Lisaks lehmale on Krõõt kaasavaraks saanud mära, kes samamoodi nagu lehm soos sumpab, kui ta vankrit Vargamäe poole veab: "Siin-seal tungib looma jalg läbi mäda aluspõhja pehmesse mudasse, kus ei tundu mingit pidet" (lk 7). Nii nagu Krõõt on mures lehma, on ta mures ka hobuse pärast. Ta ütleb Andresele, et siia sohu võib ära uppuda. Vastupidiselt Krõõdale ei näe Andres aga seda, mis on, vaid seda, mis olla võiks ning proovib sellega Krõõta rahustada: "(...)Ega see nõnda igavesti jää. Kraavid teeme sügavamaks, tee kõrgemaks ja siledamaks" (lk 8). Samasuguseid piinu, nagu peavad tundma soos elamiseks liiga raske lehm ja talutöödeks sobimatu mära, peab läbi elama pikk ja kõhnapoolne Krõõtki. Nad kõik kolm on mujalt tulnud ja ei sobi Vargamäele ei keha ega vaimu poolest. Kummalisel kombel on siiski lehmal ja hobusel Vargamäel kergem põli kui Krõõdal, sest nemad tõmmatakse vähemasti soost välja. Andres mõtleb enne Krõõda surma isegi, et hoolitseb loomade eest enam kui enda ja perekonna eest. Pole siis ka ime, et Krõõda raske elu jääb Andresel märkamata. Krõõt teeb hullumoodi tööd: hoolitseb laste ja loomade eest ning käib

[34] Karjapoiss Eedi ongi esimene, kes romaanis nutab.
[35] Krõõt ei lähe enam kunagi (vähemalt seda ei mainita) oma isakoju tagasi. Andres ikka aeg-ajalt käib.

igal vabal hetkel heinatöödel ja mujal abiks. Nõnda hakkab Eespere noor perenaine aina enam meenutama noort mära esimesel kündmisel. Kuna hobune on kündmise jaoks liiga tulise loomuga ja põld on kivine, murdub saha rauapuu üks haru. Ehkki kaassüüdlaseks on kindlasti kivine põld, saab Andres hobuse peale maruvihaseks ning lööb teda. Kivid sümboliseerivad. "Tões ja õiguses" irratsionaalset jõudu (Vaino 2011: 63). Andres proovib põldu kividest puhastada, kuid see ei õnnestu, näib, nagu tekiks kive aina juurde ja juurde. See on Vargamäe Jumala vastuhakk inimesele. Seda konkreetset episoodi märaga saab tõlgendada kui Vargamäe Jumala [36]naeru Krõõda üle. Vargamäe ajab isegi omad – mära (sümboliseerib Krõõta) ja Andrese, tülli.

See episood tuletab meelde hobusemetafoori Dostojevski "Kuritööst ja karistusest".[37] Nagu on Raskolnikovi unenägu hobuse peksmisest hoiatus sellest, et mõrvates võtab ta enda kanda liiga suure koorma, on stseen põllul meeldetuletus: Krõõda õlul lasub liiga palju raskusi. Sellest hoolimata kannab ta oma osa vaikselt, nurisemata: "(...)talitab nagu täis perenaine muistegi" (lk 80). Ja Andres talitab nagu täisperemees muistegi: ta ei anna asu ei endale ega teistele. Siinkohal saab kasutada sedasama tõdemust, milleni Tammsaare "Kuritööd ja karistust" analüüsides jõudis – see, et inimene oma väärtust ei mõista, on samuti kuritegu.

Krõõt ei saa enda ja loomade saatuse vahelisest paralleelist teadlik olla, kuid midagi ta hinge siiski piinab, sest ta küsib mehelt: "Miks sa just selle koha ostsid?" (lk 12). Andres proovib põhjendada – teised talud olid ära ostetud või liiga kallid. Pärast seda vestlust mainib jutustaja esimest korda Andrese ja Krõõda nimesid: "Nõnda vastas Vargamäe Andres oma noorele naisele, kellele pühas ristimises oli nimeks pandud Krõõt" (lk 12). Jutustaja kasutab nimede puhul sama tehnikat nagu romaani alguses – esmalt visandab figuuri ja siis lisab detailid. Alguses kutsuti Andrest ja Krõõta meheks ja naiseks, siis juba täpsemini – peremeheks ja perenaiseks ning nüüd juba nimepidi.

Tagasihoitud pisaratest saab õigepea kibe nutt, kui Krõõt teise lapse ilmale toob ning avastab, et seegi on tüdruk:

---

[36] Vargamäe ja Jumal on Andrese jaoks üks (Liiv 1989: 734). Samasugune tõlgendus on sauna Madisel. Ta ütleb Liisile: "Vihukse ja Vargamäe ei tunne küll pühakirja, aga ometi on neil ainuüksi õigus, sest nemad ise oleks nagu puht pühakiri, nagu puht jumala sõna, nagu puht jumal ise."
[37]Raskolnikovi unenäost on pikemalt kirjutatud eelpool.

> Aga kui ta mõtles, et ka see teine on tüdruk ja et mis silmad küll Andres teeb, kui ta sellest teada saab, siis tulid tal **silmad vett täis ja ta nuttis kõigest südamest,** nagu oleks ta kõige mahajäetum inimene mitte ainult Vargamäel, vaid kogu maailmas" (lk 106).

Krõõt ei nuta aga vaid seepärast, et sündis tüdruk. Põhjused on palju mitmekihilisemad. Nimelt mõtleb Krõõt pärast teise lapse sündi tagasi hetkele, mil Andres temaga esmakordselt pahandas. See toimus esimesel Vargamäe suvel ning Krõõt ootas siis oma esimest last. Vihma hakkas sadama ja Andres läks ühes Krõõdaga rukkist sisse tooma. Krõõt pidi rukkikoorma vankrile laduma, kuid ta ei pannud koormapuud tähele ja ladus rukkivihud viltu peale. Kui Andres seda nägi, vihastas ta: "Mis su isa ja ema sulle on õpetand, kui sa rukkikoormatki ei oska teha" (...) (lk 107). Krõõt jooksis pärast seda, kui rukis oli sisse viidud, aita ja nuttis seal: "Kodus läks ta aita ja seal **nuttis ta kibedasti** oma suure valge **kirstu** najal" (lk 107). Krõõt ei mõistnud, miks Andres pidi kohe nii vihaseks saama ning miks ei mõelnud ta sellele, et naine on lapseootel. Kirstu juurest otsis ta, nagu Maasikut silitadeski, kodutunnet. Tundub, nagu kahetseks ta seda, et on pidanud kodukoha jätma ja Vargamäele tulema. Andres vaatab, kuidas Krõõt aidas nutab ja proovib teda lohutada: "Krõõt, ära nuta. Ma mõtlesin ju, et vihm tuleb kaela, kastab rukki märjaks, ega ma siis muidu" (107). Andres ei puuduta Krõõta, kui teda rahustab. Ta ei suuda puudutada ei Krõõta ega ta hinge. Mehe lohutussõnade peale tüli siiski vaibub.

Vaibumine on aga suhteline, sest pärast seda intsidenti Andresega nuttis Krõõt tihti: "**Nuttis** heinamaal rehavarre või vikatilöe najal, **nuttis** last kiigutades või imetades, **nuttis** sigu söötes ja kapsaid rohides, **nuttis** isegi söögilaua ääres, kus nägid seda sulane ja tüdruk." (lk 107–108). Nendel kordadel ei läinud Andres teda enam lohutama ning samuti ei jooksnud Krõõtki enam emalt saadud kirstu najale nutma. Andrese ja Krõõda vaheline distants on selge. Krõõt ei otsi Andreselt lohutust ning Andres hakkab Krõõda muredesse ükskõiksemalt suhtuma – kes neid Krõõda pisaraid ikka loendada suudab. Kui Krõõt esimest korda näeb, kuidas Andres temaga vihasena käituda võib, saab ta aru, milline tema elu Vargamäe soode vahel õieti välja nägema hakkab. Ta oma silmavesi ristib ta uude reaalsusse, mis on täis üksindust ja valu.

Pärast teise tüdruku sündi tunnebki Krõõt end kõige üksildasema inimesena Vargamäel, sest lapse sündimine meenutab talle tema **sündimist Vargamäe perenaiseks. Nüüdki**, kui ta oma teist tütart kätel hoiab, nutab ta selle korra pärast, mil Andres temaga pahandas: "Tänagi, jah, tänagi nutab ta

vististi selle **esimese korra** pärast, just tema pärast võtavad **pisarad** nii hoogu" (lk 108). Kuna Krõõt nutab esimest korda just ema kirstu najal, peab Rein Veidemann Vargamäe perenaise tõeliseks pisarate allikaks ema surma (Veidemann 2007: 46). Veidemann arvab, et Tammsaare rõhutab siin eksistentsiaalset ja heideggerlikku tõdemust, et inimene heidetakse maailmas alles pärast sünnitaja lahkumist teise ilma: "Ema surm **katkestab sümboolsegi nabanööri**, mis inimest seob tema sünnitajaga seejärel, kui ta iseseisvalt hingama hakkab" (samas). Krõõda ema surm on igaveseks ära lõiganud kodutee – tee Vargamäelt alla. Need näited kätkevad endas palju sündimise motiive: kui Andres Krõõdaga riidleb on naine lapseootel, nuttes sünnib Krõõt Vargamäe perenaiseks ning selle kõige peale mõtleb Krõõt tagasi, kui sünnib teine tütar. Sündimine on seotud valu ja kibedate pisaratega: "**Kannata aga rõõmuga,** noorik, ega armastus muidu tule, kui valu ei ole" ütleb saunatädi Krõõdale, kui talle esmasündinu esimesed puudutused haiget teevad. Krõõt naeratab saunatädi sõnade peale ning talle näib tõesti, et see, kui laps talle haiget teeb, äratab armastuse. Kannatuse ja rõõmu vahelised seosed on ka Piiblis. Nt Jaakobuse kirjas on öeldud: "Pidage seda lausa rõõmuks, mu vennad, kui te satute mitmesugustesse kiusatustesse (...)" (Jk 1:2). Valu kutsub esile naeratuse.

Krõõda jaoks on hetkepinge vaid kurbuse jäämäe tipp – valu juured on mujal. Sarnaseid juhtumeid esineb romaanis veel. Karjapoiss Eedi nutab VI peatükis sellepärast, et ta ei saa pererahvaga koos kirikusse sõita. Tema riided on selle jaoks liiga lihtsad: peas nokata müts ja jalas lapitud püksid. Siiski on poisi hinges teisigi traumasid – kui ta kuuleb, kuidas kirikus kahte kella lüüakse, meenub talle ema matus. Kirikukellad on tema jaoks surmakellad. Kusjuures, Eedi täheldab, et kui tema ema matustel löödi ühe kellega, siis nüüd, kahe kella ajal, läheb kirikusse Krõõt. Andrest Eedi ei maini, ehkki temagi sõidab ühes Krõõdaga kirikusse. Nii et see mõte tekitab kurja eelaimduse: "Kaugel aga kumisevad kirikukellad, nagu maetaks kellegi ema…" (lk 44). *Kaugel* viitab tulevikule ja *ema* Krõõdale, kellest surres nii palju lapsi maha jäi. Nähes aina kirikusse minevaid inimesi, tunneb Eedi end aina kurvemana. Jutustaja, kes muidu vahendab tegelase mõtteid – seisab otsekui tema kõrval, pöördub nutmist kirjeldades hoopis möödaminejate sekka: „Kui hilised kirikulised Vargamäe Eespere õueväravast mööda tõttasid, nägid nad, et värava taga istub poiss, nokata müts peas, ja nutab" (lk 44). Karjapoiss nutab küll möödujate silme alla, aga siiski täiesti üksi. Just niimoodi, nagu Krõõtki Vargamäel nutab: paljud näevad, et Krõõt nutab, aga vähesed lohutavad.

Siiski leidub ka hetk, mil Krõõt õnnepisaraid valab. Kui Mari räägib oma plaanist Jussiga abielluda, lähevad Krõõdal silmad märjaks: „Ka Krõõda silmad tulid vett täis ja nõnda vahtisid nad vastastikku märgade silmadega, nagu mõistaksid nad teineteist sõna lausumata" (lk 112). Krõõt kiidab Mari otsust ja ütleb, et Jussil on hea süda. Nende ilusate sõnade peale (veel kaunimana mõjuvad need kõigi Jussile osaks saanud mõnituste taustal) räägib Mari ära kogu Jussiga juhtunud loo – kuidas Juss end üles puua proovis ja Mari teda takistas. Krõõt ongi ainuke, kes Jussiga toimunust teada saab.

Järgmine kordki nutab Krõõt Mariga koos olles. Eelmisest rõõmsast hetkest toimub üleminek tragöödiasse. Krõõt on kandmas oma esimest poega, Andrest, ning ta süda aimab halba. Nii pöördubki ta tööd tehes Mari poole: "Olen vahel mõelnd," rääkis perenaine kord pisarsilmil Marile, "kui mind änam ei ole, küll tahaks ma siis, et sina mu laste ema oleks. Sinu kätte jätaks ma nad rahuliku meelega" (lk 148). Mari ehmatab perenaise jutu peale ning ütleb, et tal on ju Juss. Krõõt vastab seepeale, et ta räägib niisama. Krõõda prohvetlik tunnetus peab aga paika. Krõõt ja Mari on väga tugevalt seotud – Marist saab järgmine Vargamäe perenaine. Mari ja Krõõt usaldavad teineteisele ka oma kõige suuremad saladused. Koos nutmine on romaanis haruldane – enamasti nutetakse üksinda, koos nutavad vaid lähedased tegelased. Üheskoos nutavad nt Juss ja Mari ning pärast mitmete Eespere laste traagilist surma Mari ja lapsed. Lastega koos nutab just nimelt Mari, aga mitte Andres, sest temaga pole lapsed emotsionaalselt seotud.

Seegi on võimalik, et tegelased nutavad koos, kuid on seejuures ometi üksinda. Selline hetk on Maril ja Andresel. Andrese hinge koormavad mitmed mured: Liisi tahab Joosepiga abielluda ning ta on just Pearule kohtus alla jäänud. Ta ärkab südaööl vihasena üles ja asub Hiiobi raamatut lugema. Ta nutab koos Jumalaga, sest Vargamäe Jumal on ainuke, kelle palge ees Andres pisaraid valada söandab. Kui Krõõt Maasikut näeb, nutab ta osalt seepärast, et aimab ette – tema ja lehm saavad Vargamäel oma päritolu tõttu päevi näha. Andres nutab, sest tunnetab paralleeli enda ja Hiiobi vahel. Nagu Hiiob proovib Andreski käituda nii, nagu Jumala silmis õige. Kuid tema tegudele järgneb üks tagasilöök teise järel. Andres tunneb Jumala ees häbi: „Aga täna tundis ta end nii viletsana ja haletsemisväärsena Issanda ees, et ta meel ühes Hiiobiga härdaks läks ja ta

nutma puhkes, nagu polnud seda sündinud mitmel–setmel aastal" (lk 416). Kuuldes Andrese rääkimist Jumalaga, ärkab Mari ja hakkab samuti teki all nutma. Mari tõuseb lõpuks voodist:

> Aga viimaks ei suutnud ta enam vastu panna, tõusis asemelt, nagu ta oli, ja jäi sängisamba najale seisma, jäme linane särk seljas, lühike triibuline seelik selle peal. Ei ta julgenud mehe juurde astuda, seisis ainult kõveras ja köökus sängisamba najal ja aitas temal laua äärde, püha piibli juurde nutta" (lk 416).

Mari loodab, et Andres heidab talle kasvõi sõbraliku pilgugi. Mari tunneb ju Andresele kaasa. Seda aga ei juhtu. Andres kuivatab Marit nähes kohe pisarad ja pahandab, et naine ei anna talle ööselgi rahu. Seega nutsid Andres ja Mari küll samal ajal – Mari voodi ja Andres Piibli najal, aga nad ei nutnud koos. Kui Andrese asemel oleks olnud Juss või Krõõt, siis ilmselt oleks Mari ilma erilise kaalumiseta kohe lohutama tõtanud. Andrese ja tema vahel on sein – on asi siis selles, et Mari ei suutnud Jussist lahti lasta või selles, et Andres ei lubagi endale kedagi ligi. Tulemus on aga täpselt sama: Andres ja Mari tunnevad nagu Krõõtki, et nad on kõige üksildasemad inimesed Vargamäel. Samas sängis, aga kumbki oma raskustega üksinda.

3.2. "Mis meist kahest nüüd küll suab" – nutmine pärast Krõõda surma

Pärast esimese poja, Andrese ilmale toomist, Krõõt ei nuta, kuid tema asemel nutab siis Vargamäe Eespere peremees. Tanel Toomi filmis "Tõde ja õigus" (2019) kujutatakse Andrese (Priit Loog) nutmist Krõõda (Maiken Schmidt) pärast üsna romaanitruult. Kuna "Tõe ja õiguse" visuaal aitab Tammsaare ideed avada, siis kirjeldan filmistseeni, kus Andres põllul kivi najal palvetab ja nutab. Sellele eelneb vestlus Krõõda ja Andrese vahel. Andres istub Krõõda voodi peal ja ütleb naisele, et ta võiks eespere perenaise tohtri juurde viia või arsti Vargamäele kutsuda. Krõõt vastab: "Enam ei maksa. Ma tunnen. Poiss võttis hinge." (Tõde ja õigus 2019). Andrese nukker pilk jääb pidama nutval lapsel, keda Mari (Ester Kuntu) kussutab. Järgmises stseenis näidatakse Andrest selja tagant. Ta istub põllul kivi najal. Tuul viliseb ja Andrese juuksed lehvivad tuules. On kuulda ebamäärane sosinat – alguses ei saa päris täpselt aru, mida Andres räägib. Esimesena kostub selgelt lauseosis: "ja kõik teised poisid, keda sa oled mõelnud mulle anda" (samas). Kui Andres tõotust jätkab ja ütleb "Ainult lase mu Krõõt elada", hakkab mängima nukker viiulimuusika (Tõde ja õigus 2019). Andres sosistab lauset veel mitu korda ja kaamera liigub sel ajal järjest lähemale. Näidatakse Andrese kätt, mille ta mulda surub ja siis ta näo profiili. Kui kogu Andrese nägu filmitakse, on näha ta pisarais silmi. Kõneldes vaatab ta taeva poole. Uuesti filmitakse Andrese

vasakut kätt, mis mulda rusikasse surub. Andres hakkab kiiremini ja valjemini rääkima. Vahepeal on ta häält kuulda, ehkki ta nägu ei liigu. Jääb mulje, nagu oleks kaamera pilt korraks hangunud. Lõpuks Andres juba peaaegu karjub taeva poole. Just kõige pingsamal silmapilgul hõikab saunaeit (Marika Vaarik) Andrest: “Peremees, perenaine tahab näha” (samas). Nüüd näitab kaamera suurt plaani, millel saunanaine, Andres, Juss (Simeoni Sundja), teised kündjad ja isegi hobune näivad Vargamäe põldude kõrval nii väiksena. Saunanaine vaevalt näebki Andrest, kes istub kivi taga.

Romaanis räägib Andres oma Jumalaga juba Krõõda voodi peal istudes. Kui Krõõt Andresele ütleb, et ta sängist enam ei tõuse, hakkab Vargamäe peremees mõtlema, mida kõike oleks ta võinud teisiti teha, et Krõõdal poleks Vargamäel nii raske olnud. Need mõtted üllatavad Andrest ennastki. Ta kujutleb, mis saaks siis, kui Jumal nüüd tagakambri uksest sisse astuks ja ütleks, et Krõõt jääb elama vaid juhul, kui Andres lubab Vargamäe eespere esimese poja tüdrukuks muuta. Andres ei oleks omaltpoolt mitte ainuüksi tehinguga nõustunud, vaid veel enamatki pakkunud. Järgmine kord pöördub Andres Jumala poole põllul. Enne kivi najal palvetamist proovib ta kaera maha "visata", kuid ei suuda. Ta paneb külimitu käest, sest tunneb, et peab hetkel midagi muud tegema. Siis istubki ta kivi juurde maha. Andres ei käitu siingi endale loomuomaselt. Põllul imestavad tema teguviisi üle aga Juss ja sulane. Tundub, nagu Andres puhkaks töö tegemise asemel kivi najal, soojendaks selga ja kuulaks lindude laulu, kuid sellist “asja polnud Andresest keegi varem tähele pannud” (lk 150). Kui Andres nüüd kivi kõrval istub, tekitavad temas imestust ka kibedad pisarad: “Aga enne kui ta midagi sai **teha** või **mõelda**, kiskus ta suu temale **endalegi ootamatult** viltu ja silmist hakkas jooksma **kibedat vett**“ (lk 150). Kõik imekspandav Andrese juures kulmineerub pisaratega. Pisarad jõuavad Andrese mõtetest ja tegudest, kahest põhilisest impulsist, mis on ajendiks tema elule Vargamäel, ette. Siin tuleb esile sarnane konflikt nagu õigeusus: mõistuse vastandumine südamele. Filmistseenis kaamerapilt justkui hangub, kui Andres nutab. See, et Andrese hääl ja nägu enam kokku ei lähe, sümboliseerib ehk tema lõhestumist. Tema muidu terasest loomus muutub Jumala ees pehmeks kui savi. Kuid Andres, nagu teada, annab harva kellelgi järele. Ta surub käed mulda otsides abi oma põldude Jumalalt. See on põld, mille heaks on Andres kõik teinud. Miks ei võiks põld nüüd teda aidata tema hinge kividest puhtaks visata? Samas märgib mulla rusikasse surumine justkui inimese kontakti mullaga: “Tõesti, sa oled põrm ja pead jälle põrmuks saama.” (1Ms 3: 19). Mulda käes surudes Andres justkui võitleks selle

tõsiasjaga. Kuid selles võitluses, peab ta nagu iga teinegi inimene alla vanduma. Andrese pöördumine Jumala poole on ühtaegu palve kui patukahetsus.

Andrese nutmisstseen sarnaneb hetkega, kus Krõõt esimest korda Andrese pahandamise peale nutma puhkeb. Krõõt ja Andres on mõlemas stseenis esmalt koos, kuid siis läheb Krõõt kirstu, Andres kivi najale nutma. Mõlemad sündmused on pöördumatud. Krõõt ei suuda seda esimest nutmist unustada ja mõtleb selle peale tagasi, kui teise lapse ilmale toob. Krõõda surm pärast seda, kui Andres on põllul nutnud, on samuti traagiline punkt. Andres annab oma Jumalale küll lubadusi tuleviku kohta, kuid ta ei suuda minevikku kustutada. Minevikku ei saa tulevikuga osta. Vargamäe Jumalaga ei saa niimoodi rehnutit pidada ja kohtu- või kõrtsileti ees seista nagu Oru Pearuga. Andres saab nüüd aru, et ta on Krõõda Vargamäele ohverdanud. Kuid mõistes õieti, kui suur ja kallis see ohver on, otsustab ta vastupidist teha – Vargamäe Krõõdale ohverdada. Andres on eelnevalt mõelnud: võõrastele ta Vargamäed jätta ei soovi. Poisslapseta ei või aga kindel olla, et Andrese ja Krõõda lapsed Vargamäe kord oma kätte võtavad. Nii et poisiga annab ta ära kogu Vargamäe. Kuna Vargamäega seonduvad paljud Andrese unistused ja kinnismõtted, siis annab Andres Krõõda eest ära üldse kõik, mis talle kallis.

Muutused, mis saavad alguse Krõõda sõnadega "Poiss võttis hinge!", peavad saama pisarapitseri: "Aga kui Andres kõik oma tõotused naise ja laste suhtes oli vanajumalale andnud ja kui ta nad oli kinnitanud **kibeda veega, mis jooksis silmist,** sai ta tundmuse, et nüüd on ta kõik teinud, mis sureliku inimese võimuses, sellepärast tulgu nüüd, mis tuleb" (lk 151). Andres rääkis Jumalale juba toas, kuid mõte üksi Andrese südant ei kergendanud. Alles pärast nutmist tunneb Andres, et ta on kõik andnud, mis ajalik inimene anda võib. Andrese tõotus või palve on kristliku traditsiooni kohaselt veatu. Nagu Aabraham toob Iisaku ohverdamiseks, on nõus tooma ohvriks oma poja ka Andres. Ja Jumal jätab Iisaku elama. Ka Vargamäe Jumal jätab Andrese poja elama. Kuid ometi ei vasta Jumal Andresele, vaid saadab "oma käskjala" Vargamäele. Nuttes avab üks tegelane teisele oma hinge. Andres valab oma hinge Vargamäe Jumala ees välja, kuid too ei vasta talle. Sellest võibki alguse saada Andrese üha suurenev kibestumine ja viha.

Niisiis taganeb Andres Krõõda pärast oma põhimõtetest, ka oma tõest ja õigusest, ning kinnitab selle otsuse kibedate pisaratega. Krõõt on Andreselt varem isegi palunud, et too oma tõe ja õiguse

taga ajamise jätaks: "Kuhu sa oma tõe ja õigusega ikka saad, näe, lasi su koera maha nagu ei midagi" (lk 132). Neid tegelasi, kes on pisarate pärast, mille kutsub esile armastus, oma tõest loobunud, on Dostojevski ja Tammsaare loomingus veel. Jan Kaus mõtestab oma ettekandes „Kuidas õigus võidab tõe: näiteid Dostojevski ja Tammsaare toel" lahti *tõe* ja *õiguse* tähenduse ning nende kooseksisteerimise vastuoksused. Üldiselt tõlgendab Kaus *tõde* ja *õigust* nii: ""**Tõde"** kui kogu inimlik-sotsiaalset eksistentsi või lausa **kõiksust põhjendav lugu** või lugude kooslus, **"õigus"** kui teatud **kokkuleppeline viis tõdedesse suhtuda,** tõdesid rakendada, ellu viia või mitte ellu viia " (Kaus 2007: 19). Seega on *tõde* mingi kindel uskumus ja *õigus* see, kuidas pannakse see vastavusse reaalsuse ja teiste inimestega. Tõe ja õiguse küsimust saab näitlikustada sõnaga *olema*: tõde on kompromissitu ja kategooriline, öeldes "on" või "ei ole", samas, kui õigus kasutab sõnu nagu "võib olla" või "võib ka mitte olla". Õhtumaises romaanikirjanduses esineb juhtumeid, kus tõde ja õigus ei saa koos eksisteerida. Tõde kas võidab õiguse, või vastupidi, õigus tõe. Kaus toob kaks näidet tegelastest, kes salgavad *tõe*, et vältida kellegi teise *õiguse* kokkuvarisemist. Indrek vaidleb "Tõe ja õiguse" II osas emand Vaarmanniga Jumala olemasolu üle. Indrek väidab kindlalt, et Jumalat ei ole, kuid kõik muutub hetkel, mil ta Tiinat **nutmas** kuuleb**.** Ta tõttab kohe Tiinale ütlema, et Jumal on olemas. Võttes Tiinalt usu Jumalasse, rööviks ta tüdrukult usu sellessegi, et ta kord paraneb ja hakkab kõndima. Seda Indrek teha ei suuda. Indrek tunneb pärast oma tõe osalist mahasalgamist õnnetunnet. "Idioodis" vestleb Mõškin kindral Ivolginiga. Ivolgin fantaseerib Mõškinile kokku loo sellest, kuidas ta kord Napoleonile nõu andis ja temaga suureks sõbraks sai. Kindralil on luisates aga **pisarad** silmas, mis näitab, et lugu on talle väga tähtis ja on otseselt seotud tema identiteediga. Nende pisarate pärast otsustab Mõškin, kes aususest väga lugu peab, mitte kindrali illusiooni lõhkuda. (Samas: 19–20, 22–25)

Andres kutsutakse põllult tuppa tagasi ja Krõõt ütleb talle oma viimase soovi: Andres võtku endale naine, kes on lastele hea ema. Kui Krõõt on Mari käte vahel surnud, algab suur nutmine. Krõõda pidev pisarate valamine argipäevatoimetuste juures on asendunud intensiivse nutmisega tema pärast: "Ja ei olnud Vargamäe **suurtes valgetes tubades** muud kuulda kui aga **nuttu**. **Nuttis** sauna–Mari, **nuttis** saunatädi ja **nutsid** nende nuttu nähes ka suuremad ja väiksemad lapsed" (lk 152). Sood ei hakanud Krõõdale vastu rõkkama, kuid nüüd vastatakse tema kurbusele vähemalt pisaratega. Kuigi vargamäelased on ehitanud endale suured kambrid, on need ikka nuttu täis. Andres mõtleb hiljem kirstu üle soosilla viies, kuidas ta oli naisele kord lubanud, et soosillast saab

tulevikus üle sõita “kaks hobust kõrvu”. Krõõta viimsele puhkepaigale viies ei tea Andres, kas ta isegi kord saab üle soosilla sõita, kaks hobust kõrvuti. Kuid on see üldse tähtis?

Pärast saadikut, kes on Krõõdale järele tulnud, astub Vargamäe Eespere uksest sisse teinegi saadik. Pearu on oma naise palunud vaatama tulla, kas naabritel on abi tarvis. Muidu ainult pahandust külvav Pearu on siin empaatiline. Kui Andres ütleb, et Krõõta ei ole enam, vaikib Oru perenaine viivuks ja tal lähevad silmad märjaks. Naabriperenaine küsib, kas laps elab. Sellele järgneb dialoog: “Laps elab, aga Krõõt ... “ Andres ei saanud öeldud, mida öelda oli tahtnud. **Midagi valusat** pitsitas kurgu kinni. “Heldene aeg!” hüüdis Oru perenaine. “Mis siis saab? Neli väikest ... “ Ka temal jäid nüüd sõnad **millegi valusa pärast** kurku kinni “ (lk 152). Kuna Andresel ja naabriperenaisel on pisarad kurgus seisavad nad kõrvuti, kuid vaatavad mujale. Nad üritavad mitte nutta. Järelikult ei tunne kumbki end avalikult nuttes mugavalt. Andres ja Oru perenaine pole omavahel ka nii lähedased, et koos nutta. Siis palub Andres, et naabriperenaine tõesti neile appi jääks.

Andres läheb taas välja, et viimased kaerad “maha visata”. Seda stseeni on jällegi väga hästi filmis kujutatud. Kõlab muusika, mille sõnad algavad nii: "Et kiitke Jumalat/kes on nii helde/ ja kelle arm on kallis,/ suur ja selge." (Tõde ja õigus 2019). Stseenis toimuv tegevus on tavalisemast aeglasem, kuid kaadrid vahelduvad kiiresti. Kaamera filmib viljakotte vankril ja Andrese käsi külimittu võtmas ja selle nööri endale üle õla panemas. Hämar on, päike on just äsja loojunud. Nagu siis kui Krõõt ja Andres esimest korda Vargamäele jõudsid. Ka Krõõda elu loojus Vargamäel liiga pea. Andres kõnnib külimituga põllule. Näha on aidaakent ja Krõõda pead lamatsil, millele paistab tuhmuv päikesevalgus. Saunatädi, Mari ja Pearu naine (Liisa Aibel) pesevad Krõõda surnukeha. Näidatakse kätt, mis tõmbab Krõõda jalgadest kaltsuga üle. Siis filmitakse uuesti Andrese tõsist nägu, kui ta põllul päikseloojangu ajal külvab. Andres sammub suurte hoogsate sammudega ja viskab kaera avatud käega. Alguses filmitakse Andrest eest, siis tagant poolt. Näidatakse Andrese käsi, mis hööveldavad Krõõda kirstu jaoks laudu. Andres libistab käe hellalt üle sileda laua. Krõõda nägu ja pead pestakse. Näidatakse taas Andrese külvavaid käsi ning külimittu. Filmitakse kaerateri, mis pudenevad mulla peale. Andres järgneb neile paljajalu. Filmitakse Andrese käsi, mis löövad Krõõda kirstule inglinäo. Surnule laotatakse valge siidlina peale. Näidatakse, kuidas Andres Krõõda valmistehtud kirstu ees seisab ja jälle külvamist.

Matuselised viivad Krõõda kirstu üle selle saatusliku lävepaku, mille Andres uksepiitade külge lõi.

See stseen illustreerib hästi, kui tühised ja väikesed ning samas kui suured ja kaunid on inimese elu külvamised ja lõikamised. Stseenis on vaheldumisi kaadrid argipäevatöödest nagu külvamine ja hööveldamine ning surnu pesemisest, mis vihjab enam igavikulistele väärtustele. Kuid neid kaadreid ei lahutata, vaid need põimuvad ühte. Samamoodi on kogu romaaniga: inimsuhete keerukused, surm ja elu, pisarad ja naer on keset igapäevast töörügamist. Filmistseenis on keskne koht just külvamisel. Romaanis külvab Andres nuttes: “Külvas teine seal kärmesti ja kärmesti, aga endal silmad jooksid vett, nagu pilluks kevadine tuul vahetpidamata kibedat tolmu” (lk 152). Tammsaare “Tõde ja õigust” peetakse eesti kirjanduse tüvitekstiks ning seda kindlasti mitte vaid seepärast, et seal kujutatakse tõetruult eestlase minevikku. Tammsaare teostes valgustatakse hästi läbi inimese, iseäranis just eestlase, hing. Eestlasi tuntakse pigem vaikse ja mitte väga ekspressiivse rahvana. Ütlesin kord oma Tšiilist pärit sõbrale, kes oli sel ajal juba mitu aastat Eestis elanud, et eestlased on “külmem rahvas” kui lõunaameeriklased, st nad ei väljenda oma tundeid sageli intensiivselt. Ta vastas, et võrreldes tšiilastega on eestlased sügavad inimesed, kes suudavad luua pikki ning tähendusrikkaid suhteid. Andreses põimub eestlasele omane "külmus" ja samas ka sügavus. Andreses elab soov varjata seda, mida ei saa ja tegelikult ei peagi. Ta ei soovi teiste ees nutta ja tööd teheski otsib ta pääseteed oma tunnete eest. Samas armastuse sügavus Krõõda vastu paneb ta sellele soovile alla jääma. See heitlus muudabki metafoori nii mõjusaks. Püüd pisaraid varjata vastandab Tammsaare tegelased õigeusu õpetusele, kus tunnete väljaelamine, sh nutmine, on aktsepteeritud. Andrese pisaraid sooviks varjata justkui ka tuul, mis "kibedat tolmu" üles keerutab. See, et loodus inimest hoiab ja katab, on eestlasliku mõtteviisi osaks. Näiteks võib tuua kasvõi Koidula luuletus: "eesti muld ja eesti süda – kes neid jõuaks lahuta’!". Kuid olenemata sellest, et Andrese nutmises on eestlaslikku, ei välista see ka üldisemaid järeldusi inimese kui sellise kohta. Kui keegi, kes Andrese olukorrast midagi ei teaks, meest külvamas näeks, arvakski ta ilmselt, et Andres ei nuta, vaid talle lendab tolmu silma. See on hea metafoor selle kohta, kuidas võib kaugelt vaadates inimeses eksida. Andres ütleb ise tabavalt: “(...)mees on mees ja ristikivi on ristikivi” (lk 18). Inimene ise ongi enda piirikivi ja seepärast on raske mõista, mis ühe või teise hinges toimub. Vargamäe Andres jääb mõistatuseks, kui ei tea tema igat reaktsiooni. Kui ei ole veendumust, et ta ei istu lihtsalt kivi juures, et selga soojendada ja ei vala pisaraid tuule pärast.

Lause, millega jutustaja Andrese nutmist kirjeldab jätab kuidagi hellitava mulje. Ilmselt tuleneb see sõna *kärmesti* kordamisest. Tundub nagu jutustaja kiidaks Andrest tema vapruse eest. Selle eest, et Andres proovib õppida elama ja töötama varem tundmatu valuga. Piiblis on öeldud: "Kes **silmaveega** külvavad, lõikavad hõiskamisega. Kes minnes kõnnib **nuttes**, kui ta külviseemet kannab, see tuleb ja **hõiskab**, kandes oma vihke" (Ps 126: 5–6). Kuid Vargamäe puhul selline reegel alati kehtivat ei näi. Kas Andres lõikab hõisates, kui ta lapsed romaani lõpus järjest Vargamäelt lahkuvad, vihjates, et nad ei pruugi enam kunagi naasta? Pisarates külvamine ei garanteeri Vargamäel naeru lõikamist. Kuid Krõõda kohta võiks ehk teisiti öelda: tema seemne viljast elatakse veel kaua. Tema inimlikkusest lõigatakse rõõmu ja naeru. Seepärast, et Krõõt ei külvanud põllule, vaid inimeste hinge.

Huvitav on see, et Vargamäel ei lunasta igaüks naeru välja oma pisaratega, vaid see, kas keegi nutab või naerab, sõltub tegelaskonna üldisest dünaamikast. Indrek teatab Andresele ja Marile, et ta läheb linna kooli. Mari on rõõmus, aga Andres kurvastab. Siiski ei pane Andres kui põline vargamäelane sellist olukorda imeks:

> Aga imestada polnud selles midagi, sest Vargamäel oli ikka nõnda olnud, et **kui rõõm tuli kellegi südamesse, siis lahkus ta mõne teise südamest,** sest Vargamäel ei jätkunud rõõmu korraga kõigi südamete tarvis, nii vähe oli teda jumalast jagatud siia soode ja rabade keskele. Kui rõõmutsesid vanad, siis nutsid noored, aga kui naersid noored, siis pühkisid silmi vanad, nagu leinaksid nad oma laste nuttu. Kui kilkasid naised, siis kannatasid mehed, aga kui maitsesid mehed õnnejoovastust, siis ägasid naised, nagu oleksid nad kadedad oma laste isade õnne peale. **Andres oli Vargamäel vähemalt üks kord südamest rõõmustanud – kui Krõõdal sündis poeg, aga siis oli Krõõt kohe surnud ja ise surmale naeratanud, mida nähes Andres kivi äärde läks ja nuttis, nagu oleks tal kahju, et Krõõt korragi siin Vargamäel sai südamest naeratada.** Niisugune imelik asi oli Vargamäe inimestega ja nende rõõmudega ning kurbusega. (lk 512)

Sellise rõõmu ja kurbuse, nutmise ja naermise seaduspära kohta on romaanis palju näiteid. Enne Andrese sündi tundis Eespere peremees rõõmu, et Vargamäe hakkab lõpuks kujunema selliseks, nagu ta unistanud on: õitsevad puud ja nende ümber linnud ning põrisevad põrnikad. Seda rõõmu pole tal aega kellegagi jagada, sest Krõõt vaevles neljandat last kandes ja ta "esialgne silmade nukrus oli levinud üle kogu ta olemuse" (lk 147). Andres on õnnelik, et Mari teda pärast Krõõda surma aitab, kuid tänu sellele on Juss jälle teiste naerus. Mari, kes enne majja rõõmu tõi, ei saa enam pärast Jussi surma naerda, sest Juss on tema naerus. Tundub, et Vargamäel on peaaegu võimatu see, et kaks inimest on samal ajal õnnelikud

Kuid hoolimata sellest, kas nutetakse või naerdakse, peab elu igatahes jätkuma: "Esiteks kivi ääres istudes oli Andres kõik öelnud ja tõotanud, mis tal üldse öelda või tõotada oli, ja kui see siiski polnud abi toonud, siis pidi edasi rühmama, kuni kaks kätt rinnal." (lk 153). Kui võrrelda seda filmistseeni, kus Andres kivi juures palvetab ja külvamisstseeni, siis ühes on Andres paigal, teises liikumises. Andres ja teisedki liiguvad viimati kirjeldatud filmistseenis, ainus, kes ei liigu, on Krõõt. Romaanis on samamoodi. Pärast Krõõda surma töötab eriti usinalt Mari. Hoolimata lähedusest Krõõdaga ei kaota Mari pead, vaid asub juba innukalt täitma seda, mida Krõõt temalt surivoodil palus. Nii et elu jätkumise küsimus on selles metafooris kindlasti oluline. Kui inimene lõikab surma nagu Andres, siis peab ta siiski edasi külvama, et lõigata elu.

Krõõda matuste ajal lähevad Hundipalu, Aaseme ja Ämmasoo perenaine Krõõda surnukeha aita vaatama. Nutetakse sellepärast, et Krõõt suri nii noorelt ja jättis neli väikest last endast maha. Puusärk tuuakse kambri ning Andres loeb toas Piiblit ja laulab, ehkki tal "hääl kippus kurku kinni jääma" (lk 155). Sõnu ja nutmist justkui vastandatakse: "Aga nuttu olid kõik Vargamäe hooned täis. Sõnad olid suhu hangunud, voolasid ainult pisarad." (lk 155). Kui sõnadest jääb puudu, hakatakse nutma. Sõna taha võib paljutki varjata, kuid pisarad on autentsuse märk. Vargamäe Eespere Krõõt ja Andres on tavaliselt üsna napi väljendusega, sest jutustaja teeb märkusi nagu "See oli kõik, mis Eespere Krõõt oma vanamehele ütles" (lk 151) või " Sellega jutt lõppeski, kui nad puhkama heitsid" (...) (lk 12). Kui sõnadega vähem väljendatakse, jääb suurem kaal paralingvistilisele keelele. Kuid ka sellised jutumehed nagu Pearu nutavad ja vaikivad. See on juba erilisem.

Kui Andres loeb ja laulab, nutavad isegi mehed: "Mehedki pühkisid silmi, Oru Pearugi pühkis." (lk 155). Ilmselt ei ole nutmine Pearule eriti omane, sest jutustaja toob tema nime eraldi välja. Jutustaja mainis Pearu nime ehk ka sellepärast, et ta on suur vembumees. Sellistega tavaliselt nutmist ei seostata. Kindlasti ei tunne Pearu end teiste ees nuttes mugavalt: "Aga temale nähtavasti ei meeldinud niisugune **silmapühkimine** ja sellepärast läks ta enne teisi uksest välja, nagu oleks päikese paistel seda parem teha." (lk 155). Andres eelistas samuti pisaraid põllul, päikese käes valada. See näitab, et Pearu ja Andres armastavad siiralt Vargamäed. Nad tunnevad, et Vargamäe pakub neile lohutust ja kuivatab nende pisarad.

Kui matuselised on Krõõda viimsesse puhkepaika saatnud, tulevad nad juba rõõmsamas meeleolus Vargamäele tagasi. Matuselised on valjud, kuid kõige kõvemini räägib neist Pearu, kes alalõpmata Krõõta meelde tuletab. Pearu peab Andresele pika monoloogi sellest, kui veart eit tal oli. Ta räägib, kuidas ta Krõõdale hommikutundideni teed sillutas ning kuidas Krõõt sead ta rukkist välja kutsus. Rääkides ta nutab: "Endal hakkasid **silmad ikka enam ja enam vett jooksma**. Habemekarvadelt tilkusid pisarad kuuerinnale, söögilauale ja viinaklaasi" (lk 158). Andres väsib viimaks Pearut kuulamisest ning palub tal lõõpimine lõpetada. Pearu solvub: "Mis? Mina lõõbin?" (lk 159). Pearu sõnad on siirad, sest ta nutab. Nõnda nagu kinnitab Andres kibeda veega oma sõnu Jumala ees, kinnitavad Pearu pisarad tema sõnu. Pearu läheb solvunult nurka istuma, kuid nutab seal edasi: "Ning kõik nägid, et ka seal tal pisarad habemekarvadelt kuuerinnale, põrandale ja viinaklaasi tilkusid." (lk Pearu sõnade siirust näitab see, et ta ei nuta ainult teiste ees laua ääres, vaid ka üksinda nurgas. Avalikus ruumis oleks tal ehk mõtet teeselda, kuid nurgas ta seda ei tee. Nagu öeldud, ei meeldi Pearule teiste ees nutmine. Õhtu jooksul on ta selles üle saanud (osaliselt ehk tänu alkoholile). Andrese kõrval istudes ja nuttes avab Pearu Andresele, ehkki omapärasel moel oma hinge, nagu avas Pearu Krõõdale kord oma hinge, kui mõistis, et Krõõt hoolimata oma heast rehnuti pidamine oskusest, Pearus siiski midagi head nägi. Pearu on nõus tunnistama, et tema ja Andres on nõrgad: "Nagu kaks kärbest istume siin sitahunniku otsas, kõnnime ja peame aru ning tühised on kõik meie arupidamised ja suured rehnutid" (lk 158). Kindlasti tundis Andres pärast Krõõda surma põllul kündes sama tunnet – et kui väike on inimese igapäevane rehnutipidamine ja kui suur on samas inimese elu. Nagu Andreses toimuvad Pearuski muudatused. Õigemini Pearu seest tuleb esile see, mis temas alati on olemas olnud. Kui Krõõta matmispaika viiakse, küsib Sauna Madis Andreselt, kas tema on teed sillutanud. Kui Andres eitavalt vastab, tõdeb Madis: "Siis on õige Pearu selle tembuga hakkama saand." (lk 155). Tembuks kutsuti ka seda, kui Pearu kõrtsist tulles oma naist peksis. Kuid Pearu suudab teha ka häid tempe. Kui Pearu Andresega praegu lepitust otsib ja teda isegi kallistab, on Andres skeptiline. Andres ei ole nõus oma arvamust Pearu kohta muutma.

Ühe põhjuse, miks Krõõda pärast nii palju pisaraid valatakse toob välja Pearu: "(...)mõtlesin, et mis meist kahest nüüd küll suab. Kui sinu eit alles elas, **lepitas i**kka tema meid, sest tema oli meist mõlemast parem." (lk 157–158). Pearu hirm on põhjendatud, sest Andres muutub tõesti üha karmimaks ning rehnutipidamisi on veel rohkem kui Krõõda ajal. Kuid ega Krõõt oma eluajal

Andrest ja Pearut sõna otseses mõttes ei lahutanudki. Kuid Pearu peab silmas Krõõda olemust: "vaataks hea silmagagi".

3.3. Läbinägev naer ja õndsalik naeratus

Krõõt küll nutab täiest südamest, kuid naermise kohta sama väita ei saa. Naermisele on ta kõige lähemal V peatükis. Krõõt ja Andres näevad pealt Pearu tembutamist. Pearu on purjuspäi kõrtsist koju tulnud ja andnud naisele, kes ei suutnud väravat õigel ajal hobuste ees avada, keretäie. Toimus suur mürgel ja naine põgenes aita. Pearu leidis aga nõu, kuidas naine aidast kätte saada – ta ähvardab kaevu ära solkida. Lõpuks leiab konflikt siiski lahenduse. Andres arutab seda, mis nad pealt nägid, õhtul, enne magamaminekut Krõõdaga. Ta mõistab Pearu teod hukka. Aga Krõõt naerab: "Ennemini valmistas see temale nalja, sest tal kippus **naer** peale" (lk 34). Andres ei mõista, miks Krõõt naerab. Tema meelest pole siin midagi naljakat, sest ta ei tunne Pearu karakterit – ta arvab, et Pearu on vaid üks kõlvatu inimene. Pearu on aga trikster ja Krõõt tabab tema olemuse – näeb Pearu tembud läbi ja säilitab seepärast külma närvi. Sarnaselt reageerib Krõõt ka siis, kui Pearu aia ära lõhub ning Eespere põrsad oma rukkisse ajab. Pearu loodab, et sigasid tuleb rukkist ära ajama karjapoiss või Andres, sest nendega saab tüli norida. Aga sigasid tuleb koju tooma hoopiski Krõõt, pealegi veel laps süles. Pearu mõistab, et Krõõdaga ei saa vaielda: „Mis temale ikka öelda, ega tema ometi midagi vastama hakka, millest võiks pikem asjalik jutt ja sõnadega kemplemine tekkida. Pealegi on ju perenaine alles nooruke, kõnnib lapsegagi, **nagu mõtleks naeru või nutu peale"** (lk 79). Pearu ei tõsta perenaisega riidu, sest arvab, et Krõõt ei hakka talle nagunii vastu, ent sellest, et Krõõt teda läbi näeb, ei ole tal aimugi. Pearu ju ei tea, et Krõõt tema tembutamise peale naeris.

Pearu toob Krõõta kirjeldades esile, et naabriperenaine mõtleb nutu ja naeru peale. Seda kirjeldust võib mitmeti tõlgendada. Üheltpoolt on see negatiivne hinnang – Krõõt tegeleb lapsikute asjadega, ega ole veel asjaliku jutu ajamiseks küps. Teisalt ei soovi Pearu Krõõdaga vestelda juba ainuüksi seetõttu, et ta on naine. Pearu suhtumine naistesse on üldse eraldi teema. Oma naist kutsub ta nt lambasihveriks. Üks nime ära võtmise tõlgendus on, nagu ennegi öeldud, vabaduse kaotamine. Pearu naisel ongi talus vähe õigusi – ta peab tegema nii, nagu Pearu ütleb. Pearu kirjeldus Krõõda

kohta vihjab ka sellele, et Eespere noor perenaine on tundliku loomuga. Krõõt mõtlebki palju naeru ja nutu, rõõmu ja valu, peale. Ta hoolib inimestest ja nende tunnetest rohkem kui Andres. Seda illustreerib hästi Mari tõdemus Krõõda surma kohta. Kui Liisi ja Andrese vahel riid puhkeb, on Marigi murest murtud. Kui nad Liisiga kahekesi on, meenutab Mari Krõõta: „Aga temal põlnd seda kangust, mis Vargamäel peab olema, kui siin elada tahad. Tema **ei pand oma südant ilmaski kõvaks** ja nõnda siis pidi ta noorelt surema." (lk 415).

Marta Sillaots peab tundeelu esileseadmist üheks Tammsaare naistegelaste „puhtnaiselikuks elemendiks". Oma loomingutee alguses kasutab Tammsaare naistegelasi enam dekoreerivate elementidena – meestegelaste psühholoogia avajatena. Mida edasi, seda enam aga naispeategelased kirjaniku loomingus domineerima hakkavad. (Sillaots 1928: 49, 52) Krõõt on kogu romaani (ja ka sellele järgnevate osade) allhoovus, mis sümboliseerib inimlikkust, lähedal olemist tunnetele. Dostojevski sümpaatia kuulub samuti neile tegelastele, kes toimivad tunnete, mitte mõistuse järgi. [38] Tammsaarega näib olevat samamoodi, sest ta laseb just naistel, kes läbi tunnete seisvad lähemal irratsionaalsusele, domineerida.

Krõõt ei näe naerdes läbi ainuüksi Pearut, vaid aimab ka tammsaarelikku paradoksi või irratsionaalsuse ideed. Friedrich Scholz annab Tammsaare romaani "Põrgupõhja uus Vanapagan" analüüsides naerule sellise tähenduse: "Võib-olla tahab Tammsaare lasta meil ka järeldusele jõuda, et naer ja kõige naljaga võtmine, on ainus, mis võimaldab inimesel taluda maailma ja elu paradokse, ainus relv, mis on tema käsutuses selles ebavõrdses võitluses" (Scholz 2001: 142). Olenemata oma tundlikust loomusest, sobimatusest Vargamäele ning ka nendest pisaratest, mis ta valab, on Krõõt just see, kes suudab hallata tervikut ning mõista, mis on oluline, mis mitte. Vajaduse korral ta ka naerab selle üle, mis pole tähtis. Oma heleda häälega ei karjata Krõõt vaid sigasid, Pearugi tuleb selle hääle peale rukkist välja. Pärast Krõõda surma on Pearu see, kes viimasena teed sillutama jääb.[39] See võib olla viide Piibli kirjakohale: "Minge, minge väravaist välja, valmistage rahvale teed, sillutage, sillutage maanteed, puhastage kividest, tõstke rahvaile

[38]Nt Dostojevski kirjutab kirjas vennale: "Mida tahad Sa ütelda sõnaga teadma? Tunnetada loodust, hinge, jumalat, armastust…Seda tunnetatakse südamega, mitte mõistusega (Dostojevski 1981: 13).
[39] Õueväravast teele minnes leidsid surnumatjad, et sügavad roopad olid tasaseks tehtud ja suuremad **kivid** vankrirataste ning inimeste jalust koristatud (lk 155).

lipp! Vaata, Issand on kuulutanud maa ääreni: Öelge Siioni tütrele: Vaata, su pääste tuleb!"(Js 62:10). Pearu viskab kive, irratsionaalsuse ja jumalikkuse sümboleid, teelt ära. Tema suudab tee puhtaks visata, samas kui nt Andres oma põllust jagu ei saa. Krõõda omadus inimeste sisse näha on lausa jumalik. Ta naeris, sest teadis, et Pearu tembutamise taga on midagi muud. Ja isegi kui Krõõt seda enam oma silmaga ei näe, oli tal Pearu osas õigus. Siin see kaevurikkuja seisab ja sillutab teed. Ja ta on ainuke, kes teed puhastama jääb, kui väljas juba koidab.

Krõõt naerabki vaid ühe korra, kuid naeratamist esineb see-eest enam. Kui Krõõt ootab oma esimest last ning keegi peale tema veel sellest midagi ei tea, tõuseb saunatädis kahtlus, et perenaisega ei ole kõik päris korras: „„Ega hullu tea," naeratas perenaine häbelikult vastu." Lapse sünniga seotud elevus on Tammsaare naistegelastele väga omane. Marta Sillaots toob Juuditi tegelaskuju analüüsides välja Tammsaare naistegelastele omase mõtlemisviisi:

> (...) naise elumõte ja olemasoluõigustus on laps; last ihkab ta üle kõige ja kõigest muust hoolimata; mida täiuslikum naine puhtnaiseliku seisukohalt, seda täiuslikumat meest tahab ta, et laps oleks täiuslik, – naise ülim ideaal on „kuninga-poegi ja - tütreid ilmale kanda" (Sillaots 1928: 54).

Krõõdagi unistus on sünnitada kohapärija.

Teine kord naeratab Krõõt Jussi jutustuse peale. Krõõda naermise põhjus on jällegi seotud Pearuga. Juss leiab öösel soosillalt viljavihud, mille Pearu on sinna poetanud. Hommikul kaeravihke nähes pärib Andres, kust Juss need varastanud on. Juss räägib loo ära. Ehkki Juss vestleb Andresega, kirjeldatakse, et ta viskas nalja just Krõõda lõbustamiseks: „Praegugi naljatas ta vist rohkem perenaise kui peremehe pärast, sest esimese nukrad silmad nõudsid nagu rohkem naeru kui teise külmad hallid, mis olid ajuti teravad nagu raudnael" (lk 67). Jällegi tuleb sisse silmade motiiv. Juss tunneb, et Krõõt vajab enam hellust kui Andres, kelle silmistki paistab tema raudne iseloom.

Naljatamine on Vargamäel alati teretulnud. Andreski naudib rõõmsat meeleolu. Näiteks, kui Mari Vargamäele tuleb, on pere väga õnnelik – Mari on töökas, naerab ja laulab alalõpmata. Kui Krõõt endale hiljem, kui Mari juba Jussiga abielus on, teise tüdruku leiab, hakatakse Mari kohe taga igatsema. Uus tüdruk ei ole üldse nii rõõmus. Paradoksaalne on see, et Vargamäele igatsetakse naeru, kuid tehakse sellest hoolimata kõik, et seda ei oleks – rühmatakse vahetpidamata tööd,

keelatakse pidudel käimine (Maretit ja Liisit ei luba Andres küla peale) ning Vargamäe heaolu seatakse tihtilugu seal elavate inimeste heaolust ettepoole.

Nutu ja naeru kohta kehtib "Tões ja õiguses" omapärane reegel:

> Vanad inimesed uskusid Vargamäel ja ka mujal ümberringi, et ilmas valitseb mingisugune jumalik tasakaal. On talv külm, siis tuleb vastukaaluks palav suvi, on ta aga pehme, siis jääb suvi viluks. Ikaldab mõni aasta vili või hein, siis on loota varsti peale seda haruldast saaki, juhtub mõni aasta haruldane saak, siis ole valmis ikaldust vastu võtma. Sellepärast hoiatati alati lapsi suure naerulagina eest, sest sellele peab paratamatult järgnema nutukisa (lk 344).

Kõike seda võib öelda palju lühemalt: pill tuleb pika ilu peale. Vargamäel on alati rõõmukandjad – kui Mari rõõm pärast Jussi surma kaob, jäävad ikkagi lapsed, kes mistahes oludes mängivad ja naeravad. Selles mõttes valitseb tõsiduse ja rõõmu vahel tõesti mingisugune konkurents. Siiski tekib küsimus, kas tõesti korvavad mõned rõõmsad sündmused: hea saak, Liisi ja Joosepi abiellumine või laste hullamine lumes Krõõda, Jussi ja paljude laste surma ning lõputu töötegemise, mis kulmineerub ei millegagi. Andres sõdib vastu loodusele– ta tahab Vargamäed totaalselt muuta. Samamoodi hakatakse Vargamäel vastu ka loomulikule tasakaalule ja see päädib kõik sellega, et natuke naeru tuleb pika nutu peale. Noored vargamäelased mõistavad seda ning soovivad vanematekodust lahkuda. Nad ei suuda vastata küsimusele, mis noor Andres vanale esitab: "Aga miks siis just meie need peame olema, kes oma elu seia sohu matavad, kui mujal kergemalt leiba saab?" (lk 527).[40] Eelpool on toodud mitmeid näiteid sellest, kuidas Andres Krõõdale räägib, mis Vargamäest saada võiks. Krõõdale ei meeldi see – ta näeb justkui ette, mis sellest kõigest välja tuleb.

Ülejäänud Krõõda naeratused on seotud Andrese sünniga. Krõõt naeratab, kui ta kuuleb lapse häält ja aimab, et tegu on lõpuks, pärast kolme tütart, poisiga, "kuningapojaga": „Nõnda jäigi Krõõda suu nagu naeratama, ilma et ta oleks küsinud, kas on sündinud tütar või poeg" (lk 148). Sünnitus

[40] Dostojevski romaanides on väga palju kurbust ja kurjust ning seepärast jääb headus ja rõõm eriti eredalt silma. Nt raamatus "Märkmed surnud majast" – vanglaelu on karm, kuid minategelane leiab endale ühe väga hea sõbra ja kiindub temasse. ("Kuritöös ja karistuses" on inimeste vahelised suhted sügavamad kui "Tões ja õiguses", kus mees ja nainegi (Mari ja Andres) üksteisele võõraks jäävad.)Nii "Kuritöös ja karistuses kui ka "Märkmetes" on romaani lõpus ülestõusmise, taas ellu ärkamise motiiv. "Märkmete" minategelase edaspidist elu kirjeldatakse siiski üksildase ja kurvana, kuid see ülestõusmise, vanglast välja pääsemise hetk on väga silmapaistev. Tammsaarel pole selliseid eredaid ülestõusmise hetki, pigem väikesed rõõmud suurte kurbuste keskel.

oli raske ning Krõõt tunneb juba, et ta enam voodist ei tõuse. Kui Krõõt Andresele räägib, et ta suremas on, ei taha Andres esiti uskuda. Siis vaatab ta naist:

> Ja kui mees talle otsa vaatas ja tema näol ikka alles nagu õndsalikku naeratust nägi, siis aimas ta, et naise sõnades võib ometi tõde peituda. Tal oli nii imelik näha, et Krõõdal, kel kõik need aastad aina nukker nägu oli olnud, korraga nagu silmiski oleks naeruhelk. See võis küll surma pärast olla" (lk 149).

Krõõda naeratust kirjeldatakse mitmeid kordi õndsalikuna. Õndsalikkust võib Krõõt tunda, sest lõpuks vabaneb ta oma piinadest ning pääseb Vargamäelt ning ka sellepärast, et ta on täitnud Andrese soovi. Paratamatult haakub õndsalikkusega Tammsaare samuti tuntud romaan „Põrgupõhja uus vanapagan". Romaanis käsitleb Tammsaare õndsalikkust irooniavarjundiga – Vanapagan peab Jumalale tõestama, et inimesel on üldse võimalik õndsaks saada. Krõõda juures ei tarvitata seda sõna aga kindlasti mitte pilkevarjundiga. Krõõt pole õndsust nõudnud ega palunud end nii kutsuda. Krõõdas on see õndsus olemas, sest ta on Vargamäe lepitaja.

Krõõda viimane naeratus enne surma omandab oma täie tähenduslikkuse aga alles hiljem. Ennist sai mainitud Mareti ja Andrese vahel toimunud konflikti abiellumise pärast. Kui Andres on Maretile abiellumiseks loa andnud, naeratab Maret ning see naeratus meenutab Andresele Krõõda naeratust surivoodil. Nii et kogu piin, mida Krõõt pidi taluma, on lõpuks ometi Andrese südant pehmendanud. Krõõt on oma tütrele õnne välja lunastanud.

3.4. Peatüki kokkuvõte

Jutustaja kirjeldab juba romaani esimestel lehekülgedel Krõõda **nukraid silmi**. See on kui **ennustus**, et Krõõt saab Vargamäel veel päevi näha ja enam nutta kui naerda. Sellele, et rasked ajad ootavad ees ka Andrest ja tulevasi vargamäelasi, viitab pererahvale nuttes vastu ruttav karjapoiss. Esimene vargamäelane, keda Krõõt näeb, nutab ning esimene emotsioon, mis seda tegelast ning seeläbi Vargamäe noort perenaistki valdab on **meeleheide**. Tammsaare loomingus esineb palju saatuslikkuse tunnet: tegelased tajuvad, et nende elu juhivad jõud, mida nad ise suutelised kontrollima ei ole. Ettemääratuse eest on pea võimatu pääseda. (Vaino 2011: 57) Kui Vargamäe on Krõõta ja Andrest kord nimepidi kutsunud, pole neil enam taganemisteed. Ainus, mis teha jääb on, nagu Andres vahetult enne Krõõda surma tõdeb, "oodata ja risti kanda, mis sulle peale pannakse" (lk 151).

Kurjatõotavad eelaimdused saavad tõeks: Krõõt nutab Vargamäel tõesti tunduvalt rohkem kui naerab. Esimest korda tulevad Vargamäe noorel perenaisel “peaaegu pisarad silma” juba siis, kui ta näeb soost välja aidatud Maasikut – lehma, kelle Krõõt on kaasavaraks saanud. Nutmine seondub koduigatsusega. Just Maasikus näeb Krõõt üht tuttavat hinge võõras paigas. Kui Andres Krõõda peale vihaseks saab, läheb Krõõt just vanematekodust kaasa võetud kirstu najale nutma. See, kui Krõõt hiljem enam kirstu juures nutmas ei käi, sümboliseerib tema lahtilaskmist vanematekodust. Meeleliigutus paljastab **seose ka** Krõõda ning kodust kaasa toodud loomade vahel. Nii nagu on raske Maasikul sookarjamaal elades ja noorel märal põldu kündes, on keeruline ka Krõõdal, kes isegi südame all last kandes peab kõrgest uksepiidast raskeid ämbreid üle tõstma. Öeldes esimest korda Vargamäele tulles soos sumpavat hobust silmitsedes: "Siia võib uppuda!" räägiks ta justkui iseendast (lk 7). Krõõt upubki otsekui oma pisaratesse. Niisiis käivad pisarad ja aimdus, mis viitavad tegelase saatuse paratamatusele, käsikäes. Tegelase saatusekäik tuleb sageli esile just parallelide kaudu, mida markeerivad pisarad.

Krõõt palub Mari pisarsilmi, et too tema lapsi vahel vaatama tuleks, kui ta peaks surema. Sellest joonistub välja tugev seos Krõõda ja Mari vahel. See, et Marist saab Vargamäe perenaine oleks justkui juba Krõõda pisaraisse kirjutatud. Kui Andres Iiobi raamatut lugedes nutab, avab see seose tema ja Iiobi vahel. Andres proovib kindlaks jääda Jumala õpetusele, ehkki teda kiusab Pearu. Sellest hoolimata kaotab Andres Krõõda ja tema perekonda rüüstab tõbi, mis röövib paljude laste elud. Erinevalt Iiobist ei jää aga Andres pühakirjale truuks ja hakkab Piibli sõna oma tõe õigustamiseks väänama nagu variserid. Piibel muutub Andrese jaoks “mõtteta kirjaks”: “Viimastel aastatel kõik vabad tunnid südamerahustuseks piibli taga istudes luges Andres ta sõna otsekoheses mõttes tühjaks, sest ikka enam ja enam muutus see raamat talle mitte hingekosutuseks, vaid omakasuliseks õiguseraamatuks” (lk 414). Paralleel Iiobiga peaks Andresele tõotama mingisugust võitu. See jääb aga vähemalt esimese osa lõpuks siiski tulemata. Seega nutetakse koos nende tegelastega, kellega tuleb sama risti kanda. Just risti, sest ettekuulutused on tavaliselt seotud kannatusega. Andres kannatab nagu Iiob, Krõõt nagu mära, Mari Vargamäe perenaisena. Nutmine ei näi kuulutavat tulevast õnne. Hoolimata sellest, et Mari ja Krõõt koos Jussi ning Mari abielu pärast rõõmupisaraid valavad, kujuneb see traagiliseks.

Nutmine õgvendab seina reaalsuse ja irratsionaalse, kontrollimatu jõu vahel: pisaraid valades tajuvad tegelased selgemini ettemääratust. Kui karjapoiss oma ema surma meenutab ja nutab, mõtleb ta, et Krõõtki läheb nüüd kirikusse nagu kord ta ema. See viitab Krõõda kurvale saatusele. Kui Andres esimest korda Krõõda peale vihastab ja Krõõt kogu südamest nutab, jääb ta hiljemgi pisaraid valama. Ta on läbi katsunud oma saatuse Vargamäel ning seepärast ei suuda nutmist jätta.

Kuid pisarad märgivad ka tegelaste vahelist lähedust. Koos nutavad nt Mari ja Krõõt ning Mari ja lapsed. Andres nutab Jumala ees või puistab oma pisarad maamulda – Jumal ja Vargamäe on ainsad, kelle juuresolekul Andres oma valul ja meeleheitel välja lubab paista. Ootamatu paralleeli toob esile see, et ka Pearule meeldib toast väljaspool nutta. Krõõda ärasaatmisel läheb ta seepärast enne teisi majast välja. Andres ja Pearu nutavad Vargamäe looduse rüppes, sest erinevalt oma lastest armastavad nad mõlemad Vargamäed. Pearu väljub enne ülejäänud matuselisi ka seepärast, et talle ei meeldi see "silmapühkimine". Sellest hoolimata nutab ta siiski Krõõda matustel palju, teistest enamgi, sest ta pidas Krõõdast väga lugu. Üldisemas mõttes tähendab nutmine hinge avamist – tegelane lubab välja paista oma sügavamal, tõelisel olemusel. Vargamäe Andres avab enne Krõõda surma Jumalale oma hinge. Nii kõrvaltvaatajate kui ka Andrese enda meelest käitub ja mõtleb ta sel korral ebatavaliselt. Äkki on ta nõus kõigest, oma tõest ja õigusestki, loobuma, et Krõõt ellu jääks. Andrese reaktsioon näitab tema tunnete sügavust Krõõda vastu, kuid ka varjatud õrnust Andreses eneses.

Tegelaste sõnade tõsidust ja siirust märgib pisarapitser**.** Ehkki Andres annab oma tõotused Jumalale juba Krõõda sängi ees, leiab ta rahu alles siis, kui on need kivi juures "kinnitanud **kibeda veega, mis jooksis silmist" (lk 151).** Pisaratel on jõud, mida sõnadel ja mõtetel üksinda ei ole. Vargamäe Jumal ei vasta Andrese meeleheitele- ja parandusele. Pitser, mille Andres oma lubatustele pisarate läbi paneb, ei tundu Jumalale mingit mõju avaldavat. Ehkki Andres ei pöördu Jumalast, jätab see siiski temasse oma jälje. Ta avas Jumalale oma hinge, kuid ei leidnud siiski lohutust. See on ehk üks murdepunkte, millest alates Andres veelgi enam endasse sulgub ja üha rohkem terase sarnasemaks muutub.

Krõõda peielauas avab Pearu nuttes ja Andrest emmates **Eespere peremehele oma hinge**. Sellega, et Pearu jõuab järelduseni, kui tühised on Andrese ja tema rehnutipidamised, ulatab ta Andresele

lepituskäe. Andres lükkab selle tagasi: "Kallis üleajamees, mis sa nii palju selle asjaga **lõõbid** (...)" (lk 159). Pearu ei nuta aga ainult Andrese kõrval, vaid kas siis, kui on sealt, kus teda paremini näha on, oma kohale lauanurgas tagasi istunud. Kui Pearu oleks lõõpinud, oleks ta nutnud vaid teiste ees. Leppimissoov on seotud aga armastusega Krõõda vastu. Krõõt, erinevalt Andresest, proovis Pearut mõista, mitte hukka mõista. Hea näide sellest on ainus kord, mil Krõõt naerab. Kui Andres ja Krõõt esimest korda Pearu tembutamist näevad, tõlgendab Andres olukorda Pearut halvustades, samal ajal kui Krõõt naerab ja ütleb enda selgituseks: "Ta ehk ei mõelndki seda nii halvasti." (lk 34). Krõõda naermine on sarnaselt nutmisega seotud **tõe läbi tunnetamisega.** Pearu vembutamise üle naerdes saab Krõõt aru Pearu tõelisest olemusest. Krõõt mõistab, et Pearu võib teha erinevaid tempe: ta ei ole läbinisti halb tegelane. Krõõt ei näe Pearus ainuüksi kaevurikkujat, vaid ka teesillutajat. Viimast ta muidugi oma silmaga näha ei saa. Nagu see näide illustreerib on naer ja nutt koos väga olulised tegelassuhete avajad. Krõõda ja Pearu vahelist suhet ei saaks täielikult mõista, kui ei teataks nii Krõõda naermisest kui ka sellest, kuidas Pearu pärast Krõõda surma nutab.

Krõõda ja teiste vargamäelaste hingeheitlused on varjatud, kui neid suures plaanis vaadata. Nagu ei näe saunaeit Andrest filmis kivi taga, ei märka ka teised tegelased romaaniski üksteise pisaraid just sageli. Ja kui näevad, siis läheb hetk lohutamiseks mööda ja pärast on juba liiga hilja. Kõige otsustavamadki sõnad lausutakse ja valusamad pisarad valatakse keset argipäevakündmisi- ja lõikamisi. Kui kaugel seista, ei saagi aru, kas tegelasel jooksevad silmad vett "nagu pilluks kevadine tuul vahetpidamata kibedat tolmu" või on neil midagi südame peal või hinge all. Kas vaadatakse üksteisest kõrvale, sest ei hoolita või seepärast, et "midagi valusat pitsitas kurgu kinni"? Ometi ei kahanda argipäevaaskeldused tegelaste pisarate tähendust, vaid annab neile metafoorse mõõtme. Mis on inimese elu Vargamäel ja mujalgi, kui vaid pisarates külvamine ja vahel hõisates lõikamine. Ehkki hõiskamine tuleb summutada. Muidu pöördun naer veel äkki nutuks. Kindlal ja kiirel sammul kõndiv külvaja viskab oma parimal viisil külvi maha ja siis tulgu, mis tuleb, sest tema on kõik teinud, kõik andnud.

Pisarad ja naer on otsekui lähivõte tegelase hingest. Isegi sellest osast, mis on neile endalegi tundmatu. Inimene on ju siiski inimene ja ristikivi, ristikivi. Ja kivist rist Krõõda haual jääb seda

vargamäelastele meenutama. See on mälestus noorelt lahkunud Krõõdast, kes oli Vargamäe lepitaja või isegi – lunastaja.

3.5. Nutu ja naeru motiivide võrdlus

Nutu ja naeru sümboolika "Kuritöös ja karistuses" ning "Tões ja õiguses" on üsna sarnane. Samuti kattuvad paljud motiivid, millega nutt ja naer seonduvad (vt tabel 1–4). Mõlemas teoses kaasnevad **sündimisega pisarad**. Sündimine võib olla nii **puhtfüüsiline** kui **hingeline**. Krõõt nutab pärast teise tütre sündimist, mõeldes tagasi hetkele, mil ta ise Vargamäe perenaiseks sündis. Andrese nutmine pärast Krõõda surma on aga sündimine vaimses mõttes – ta laseb oma vanadel tõekspidamistel hetkeks minna. "Kuritöös ja karistuses" jutustab Marmeladov, et ta nutab, kui kohtub viimsel kohtupäeval Kristusega. Pisarad on seotud sündimisega igavesse ellu. Hingelises mõttes sünnib elule ka Raskolnikov, kes nutab vangilaagris Sonja jalge ees. **Naergi** seondub "Tões ja õiguses" **sünniga**. Krõõt naeratab kui saunatädi kahtlustab, et ta ootab last. Ta naeratab ka pärast Andrese ilmale toomist. Analüüsitud näidete põhjal tundub, et "Kuritöös ja karistuses" naer sünniga ei seondu. Ehkki seda, et Porfiri Petrovitš Raskolnikovi loomust naerust aimab, võib käsitleda uue teadmise, taju sünnina.

Mõlemas romaanis on **naer seotud surmaga.** Svidrigailov näeb unenägu lapsest, kes tema üle naerab. Selle lapse siirus ja süütus on surnud. Prostituudiga sarnaselt naerev laps märgib **pattulangemist.** Pärast seda košmaarset unenägu võtab Svidrigailov endalt elu. Ka kõrtsis naeravad Marmeladovi üle lapsed. Raskolnikovi unenäos naerab kõrtsirahvas, kui Mikolka hobust surnuks peksab. Krõõt naeratab pärast Andrese ilmale toomist surmale vastu. Selle töö raames ei analüüsitud Jussiga seonduvaid naerujuhtumeid, ent juba selle lausega, mis eelpool välja toodud sai, "Mina olen sinu naerus, mina olen kõigi naerus", loob ta kindla paralleeli surma ja naeru vahele (lk 103). Teiste mõnitustel ja naerul on suur osa selles, et Juss endalt elu võtab.

Nagu väljatoodust järeldada saab on naermine seotud ka **lastega**. Lastega seondub nutminegi. Pärast Krõõda surma nutetakse "nelja väikese" pärast, kes emata jäid. "Kuritöös ja karistuses" nutavad lapsed, kui Katerina Ivanovna Marmeladovi koju tulles endast välja läheb. Hobuse juures

valab pisaraid ka noor Raskolnikov. "Tõe ja õiguse" IV osas on Indrek nõus tunnistama, et Jumal on olemas, selleks, et väike Tiina ei nutaks enam. Sarnane olukord on “Tõe ja õiguse” I osas, kus Indrek soostub tegema risti linnutapjast kassile selleks, et Miili ei nutaks. Tammsaare ja Klimakus kasutasid mõlemad nutust ja naerust rääkides lapse metafoori. Nutmist kui metakeelt analüüsides toob Patton välja, et nutmine on eriline keel lapse ja ema vahel. Ka Pearu seostab nutmist ja naermist lapseks olemisega, kui ta ütleb, et Krõõdaga pole mõtet asjalikku juttu rääkida, sest ta on alles noor ning “(...) kõnnib **lapsegagi,** nagu mõtleks naeru või nutu peale” (lk 79). “Tões ja õiguses” on just noored need, keda liigse naermise eest hoiatatakse. Lapsed ei pea siiski neist keeldudest kinni. Ilmselt on naer ja nutt lastega seotud, sest nad on vahetud ja emotsionaalsed. “Kuritöös ja karistuses” on laps tegelase **tõelise olemuse sümbol.** Tegelase tõelise olemuse toob esile ka nutmine. Romaanides on nutmine tegelase loomuse esiletooja ja siiruse rõhutaja. Krõõda tundlik loomus väljendub selles, et ta nutab palju ning ei suuda esimest korda, mil Andres talle haiget tegi, unustada.

Loomulikult on nutmine seotud ka **surmaga**. Nutetakse pärast Marmeladovi ja Krõõda surma. Sonja nutab esimest korda tänavalt tulles seepärast, et hukkunud on osa tema ootustest ja lootustest. Sügavalt uskliku inimesena teeb Sonajale valu, et ta peab astuma üle pühakirja õpetusest. Teise lapse sündimise ajal **mõtleb** Krõõt **tagasi** hetkele, mil ta Vargamäel esimest korda tõeliselt nuttis. Kuna ta nuttis tookord emalt saadud kirstu najal, saab seda tõlgendada nutmisena **ema surma** pärast (Veidemann 2007: 46). Ka karjapoiss nutab nelipühade ajal seepärast, et talle meenuvad **ema matused** ja kirikusse minek. Viimaste juhtumite põhjal saab järeldada, et nutmine on seotud **minevikuga**. Krõõt ei nuta teist last kätel hoides tegelikult selle hetke pärast. Marmeladov hakkab peaaegu nutma oma lähiminevikus toimunud traagilist allakäiku meenutades. “Tõe ja õiguse” näidete puhul on tegu aga juba kauge mineviku ja vanade hingehaavadega. “Tões ja õiguses” on nutmine samuti märk või ennustus **traagilisest tulevikust.** Krõõt nutab, sest ta tajub oma tuleviku õnnetust, uut reaalsust. “Kuritöös ja karistuses” nutab Raskolnikov (unenäos) sureva hobuse juures. See näitab samuti ette, et Raskolnikov peab oma kuritöö pärast palju kannatama. "Kuritöös ja karistuses" on unenägu aga hoiatus ning Raskolnikov teeb ise valiku seda mitte kuulda võtta. “Tões ja õiguses” tundub aga, et tegelane ei saagi suurt midagi oma saatuse suunamiseks ette võtta.

Ka Piiblis ning õigeusu pärimuses on nutmist ja naermist seostatud **ajaga.** Nutmist on tõlgendatud kui teed ühest ajast teise (....). Koguja raamatus on öeldud, et igale asjale on oma aeg. Aeg on nutta ja aeg on naerda. (Kg 3: 1, 4) Piiblis on veel öeldud, et need, kes nutavad, saavad naerda ning need, kes naeravad, nutta (Luuka 6: 25). Õigeusus rõhutatakse seejuures enim seda, et inimesed, kes nutavad, saavad kord naerda. Põhiliselt mõeldakse siin: kes nutab selles elus, saab naerda järgmises ning vastupidi. Kuid see tõdemus võib vabalt kehtida ka ainuüksi maapealse elu kohta. Vargamäe inimesed uskusid samasugusesse tasakaalu: naerule peab paratamatult järgnema nutt. Võib olla tulebki vargamäelaste uskumus just pühakirjast, sest nagu romaanis näha on kirikul inimeste elus tähtis koht. Isegi puhkeaja panevad paika kiriklikud pühad ning Andrese ja Pearu tsiteerivad oma kemplustes muuseas Piiblit. Kui "Tões ja õiguses" ja Piiblis on naeru ja nuttu paaris mõistetena kasutatud, siis "Kuritöö ja karistuse" nutu- ja naerujuhtumites seda ei esinenud. Kuid laps, kes nutab, kui Svidrigailov ta läbikülmununa leiab, hakkab õigepea tema üle naerma. Nii et nutt ja naer võivad teineteisele kiiresti järgneda.

Sünd ja surm on suure üldistusjõuga sõnad, elu piiripostid. Sama tugevalt kui on ühendatud sünd ja surm, on kokku seotud nutt ja naer, võib järeldada Koguja sõnadest. Üldistusjõud on ka naerul ja nutul. Naer ja nutt on midagi väga inimlikku, seepärast seotakse seda lastega. Kõige inimlikum inimene on see, kes palju nutab ja naerab. On päris loogiline, et suured üldistajad Dostojevski ja Tammsaare naeru ja nuttu väga palju tähendusi on pikkinud. Kui Andres pärast Krõõda surma põllul vilja maha viskab ja nutab on tegu kellegi muuga kui ühe Vargamäe mehega. See on inimene, keda Piiblis kirjeldatakse nuttes külvamas. Enne, kui Tammsaare nimetas Andrest nimepidi, ütles ta tema kohta mees, sest Andres on inimese võrdkuju. Ometi, kui inimene, kes külvab Piiblis, hõiskab, siis Andres seda ei tee. Siiski on selles stseenis midagi positiivset ja helget. See on midagi Dostojevskile ja Tammsaarele väga omast: üks helge hetk keset lõputut kannatust. inimene, kes külvab. Ka pisarsilmi, läheb edasi. Ent nad koos on nagu **jaatus, elujaatus.** Koguja raamatu tõdemus, et aeg on nutmiseks ja naermiseks. Lihtsalt ei saa peatuda, sest inimene peab ju kuhugi minema, sest elu on veel ees. Hooimata Tammsaare ja Dostojevski teoste traagilisele üldmuljele, tajub lugeja seal ikka mingisugust jaatust või optimismi. Ja selle kannavad suurepäraselt edasi just nutmine ja naermine.

KOKKUVÕTE

Selle bakalaureusetöö katuseesmärk oli avada naeru ja nutu sümboolikat, tähendust ning tähtsust Fjodor Dostojevski "Kuritöös ja karistuses" ning Anton Hansen Tammsaare "Tões ja õiguses" (I osa). Naeru ja nutu motiive analüüsisin osaliselt läbi kristliku (põhiliselt õigeuskliku) perspektiivi. Analüüs lähtus eelkõige aga kontekstist, mis naeru ja nuttu teostes ümbritses. Töö teoreetiline osas keskendus sellele, kuidas on naeru ja nuttu käsitletud õigeusu pärimuses ning Piiblis. "Kuritöö ja karistuse" ning "Tõe ja õiguse" naeru- ja nutujuhtumeid piiritlesin võttes analüüsi alla kahe tegelase, Marmeladovi ning Krõõdaga seonduva nutu ja naeru. Analüüsitud materjali alla kuulusid Marmeladovi ja Krõõda naer ning nutt, samuti naer ja nutt, mida nad oma tegelaskõnes mainisid. Käsitletud said needki juhtumid, kus teised tegelased reageerisid naeru või nutuga Krõõda ning Marmeladovi peale. Uurimismaterjali mõistmiseks oli vajalik tuua näiteid teistest romaanides esinenud naeru- ja nutujuhtumitest. Kokkuvõte kätkeb endas järeldusi kõigi analüüsitud näidete põhjal.

Esimeseks uurimisküsimuseks seadsin: kuidas tõlgendab nutmist ja naermist õigeusk ning Piibel? See tähendab – kuidas sõnastaksid ordotoksid "nutmise grammatika"? Nutmisel ja õigeusul on mitmeid ühisjooni: äärmuslik loomus, algupärale truuks jäämine ning tugev kontakt tunnetega. See on ehk üheks põhjuseks, miks on õigeusu pärimuses enam pisaratele keskendutud kui teiste kristlike konfessioonide õpetuses. Õigeusu nutmisõpetus läheb vastuollu ühiskondlike normidega, mis nutmist tabuks peavad. Ortodokside jaoks on nutmine osa igapäevasest: palvetamisest, jumalateenistustest, meeleparandusest. Nutmine ei ole õigeusklike arvates nõrkuse, vaid tugevuse tunnus. Sellest ilmselt tulenebki osade õigeusu pühakute (nt Poemen Suur, Simeon Vanem) arusaamine, et õige usklik mitte ei või, vaid lausa peab nutma. Teised ortodoksi pühamehed (nt Pachomios) hindavad ja pooldavad jällegi enam pisarate spontaansust ja arvavad, et usklik võib pisaraid valada ka enda sees.

Õigeusu pärimuse järgi võivad pisarad olla nii kibedad kui magusad. Kibedad pisarad on seotud meeleparanduse ja patu läbi tunnetamisega. Magusaid pisaraid valab usklik aga siis, kui tunneb rõõmu Jumala ilust ja ligiolust. Kuna nutmine suudab väljendada erinevaid tuderegistreid, võivad kibedad pisarad muutuda magusaks. Naermine ei ole nii paindlik: rõõmsast naerust ei saa välja

kasvada kuri naer vms. Õigeusu pärimuses on pisarad seotud imega (nutvad ikoonid). Pisarad on ühteaegu nii inimlikud (keha) kui jumalikud (hing). Nutt ei ole õigeusu traditsioonis pelgalt paralingvistiline märk, vaid omaette metakeel, mille abil usklik Jumalaga suhtleb. Nutmine ja naermine on Piiblis tihedalt seotud ajaga. Kui nutetakse siin ilmas, naerdakse järgmises ja vastupidi. Naermine võib Piiblis märkida ebausku, võõraste ideede äratõukamist.

Marmeladov ja Krõõt on romaaniterviku seisukohalt väga olulised tegelased. Vaatamata sellele, et nad mõlemad varakult surevad, jääb nende mõju kestma. "Kuritöös ja karistuses" vastanduvad idee joobumusest ja ristist (kristlik idee). Marmeladov, kes on pidevalt purjus, joobunud on sellele vaatamata hingeliselt kaine. Kainusega käib kaasas jumaliku ja inimliku reaalsuse tõepärane tajumine. Krõõtki on Andresega võrreldes kui kaine: ta näeb seda, mis on, mitte seda, mis kord olla võiks. Marmledovi ja Krõõda tegelaskujude kristlikud jooned tulevad esile selles, et nad ei mõista teiste üle kohut. Mõlemad tegelased otsivad armu ja halastust. Krõõt on nõus tegema rahu nimel kompromisse. Piibellik metafoorika aitab avada Krõõda ja Marmeladovi postsiooni teostes. See aitab mõista ka nende nutmisi ja naermisi.

Naeru ja nutu tähendus ning motiivid, mis naeru ja nutuga seonduvad on "Kuritöös ja karistuses" ning "Tões ja õiguses" sarnased (vt tabel 1–4). Nutmine seostub romaanides erisuguste motiividega: sünd ja surm, minevik ja tulevik, lapsed ja lapsepõlv, patukahetsus, lahtilaskmise, üksindus, armuandmine, armastus, palve, loodus, loomad, rahvuslikkus, silmad kui hingepeegel, alkohol, esemed nagu rätik või kirst. Nutmine märgib romaanides lähedust või paralleelsust kahe tegelase vahel. Samuti on nutmine siiruse markeerija, tegelaste loomuse esiletooja, tegelaskonna ühendaja ning uks ajast ja ruumis välja. Nuttes tajuvad tegelased reaalsust, olgu see siis jumalik või inimlik. See muudab pisaratest kui hinge kainestaja. Nutmine on sündmuste käivitaja. Samuti märgib see ühe tegelase hinge avanemist teisele. Erinevalt "Tõest ja õigusest" pole "Kuritöös ja karistuses" nutmine üksinduse või rahvuslikkusega seotud. Piibel ja õigeusk seostavad nutmist samuti patukahetsuse, palve, hinge kainenemisega nagu "Kuritöö ja karistus" ning "Tõde ja õiguski". Piiblis on nutmine samuti ajaga, mineviku ja tulevikuga, seotud nagu romaanides.

Naer seostub romaanides samuti sünni ja surma ning laste ja lapsepõlvega, kuid ka pattulangemise, hukkamõistmise, (kellegi) kaitsmise, rõõmu, vaimne või füüsiline valu, kuritöö paljastumise ning

joobumusega. Neid juhtumeid, kus naer seostuks õnnega on vastupidiselt oodatule väga vähe. “Kuritöös ja karistuses” märgib naermine joovastust ning pisarad kainenemist. Naer võib olla hinge avaja (“avatud uks”), kiiduavaldus ning võõraste ideede eitamine, tagasitõrjumine. “Kuritöös ja karistuses” ei seostu naer sünniga. Ilmselt seepärast, et naer sümboliseerib tugevalt surma ja pattulangemist. “Tões ja õiguses” ei ole naer seotud pattulangemise, joobumise, kuritöö või eitamisega.

Naer ja nutt on omavahel tihedalt ühendatud nii romaanides kui Piiblis. Kuid erinevalt Piiblist ning “Tõdes ja õiguses” ei esinenud “Kuritöös ja karistuses” naer ja nutt paarismõistetena. Näib, et naeru ja nutu vahel on “Kuritöös ja karistuses” selgem distants. Piibel ning “Tõde ja õigus” annavad nutule ja naerule huvitava metafoorse mõõtme. Nutmine ja naermine sümboliseerivad inimese elu järjepidevust läbi tõusude ja mõõnade. Seeläbi toovad naer ja nutt esile Tammsaare “Tõe ja õiguse” peidetud helguse, optimismi. Andres külvab küll pisarsilmi, ent ta läheb siiski edasi, ei jää seisma.

Mõeldes nutu ja naeru sümboolikale võib märgata, et paljud tähendused seonduvad just tegelassuhetega: nt nutmine märgib romaanides lähedust kahe tegelase vahel ning naer on võõraste ideede eitamine, tagasitõrjumine. Koos nutavad tegelased, kes on teineteisega tihedalt seotud või isegi paralleeltegelased (mõlemas romaanis). Nuttes avatakse teisele tee oma hinge. Kuid vahel aiatavad tegelassuhteid avada just naer ja nutt koos. Kui Krõõt ei oleks Pearu vebutamiste peale naernud ning Pearu Krõõda matustel nutnud, ei mõistaks lugeja nii hästi nendevahelist seost.

Niisiis on naer ja nutt väga olulised paralingvistilised märgid, mis toestavad romaanide ideede mõtestamist. Kui vaadata, kui suurte motiivide ja kategooriatega naer ja nutt seonduvad, saab nende kaudu päris hea aimduse romaanide põhiideestikust.

Väga klassikalistel tekstidel on tendents muutuda dekoratiivseks taustateadmiseks. Seda illustreerib nt Piibli pealkirja kirjutamine väikese tähega. Teos jääb teiste sõnade hulgas kuidagi tähelepandamatuks. Selleks, et “Kuritöö ja karistuse” ning “Tõde ja õigusega” nii ei juhtuks, peaks neid ikka uutest perspektiividest analüüsima. Naeru ja nuttu saaks analüüsida nt keeleteaduslikuma rõhuasetusega – võiks uurida, kuidas erineb, sarananeb Dostojevski ja Tammsaare sõnakasutus.

Nutu ja naeru analüüsimisel Dostojevski ja Tammsaare teostes, võiks proovida rakendada mingit muud teoreetilist raami. Üleüldiselt võiks uurida rohkem paralingvistlisi märke Tammsaare ja Dostojevski loomingus. Saaks uurida kõiki naeru- ja nutujuhtumeid "Kuritöös ja karistuses" ja "Tões ja õiguses".

KIRJANDUS

24 Preludes 2002 = Arvo Pärt: 24 Preludes for a Fugue. DIR Dorian Supin.

Annus, Epp 2001. Proosakirjandus 1920–1944. Anton Hansen Tammsaare. *Eesti kirjanduslugu.* Tallinn: Kirjastus Koolibri, 275–290.

Arvo Pärt. Päevikud. 2020. Rež. Erle Veber. ERR, Jupiter, https://jupiter.err.ee/1608826543/arvo-part-paevikud.

Britannica 2020 = Encyclopaedia Britannica, https://www.britannica.com/ (27.03.2024).

Chryssavgis, John 1988. Repentance and Confession in the Orthodox Church. Brookline, Massachusetts: Holy Cross Orthodox Press.

Comboschini = Comboschini (The Prayer Rope), Orthodox Christian Information Center; http://orthodoxinfo.com/praxis/comboschini.aspx (15.05.2024).

Dostojevski, Fjodor 1975. Idioot. Tallinn: Eesti Raamat.

Dostojevski, Fjodor 1987. Kuritöö ja karistus. Tallinn: Eesti Raamat.

Dostojevski, Fjodor 1989a. Inimene on saladus. Loomingu Raamatukogu 27–30, koost Peeter Torop. Tallinn: Kirjastus Perioodika.

Dostojevski, Fjodor 2015. Vennad Karamazovid I osa. Tallinn: Kirjastus Varrak.

Dostojevski, Fjodor 2021. Märkmed surnud majast. Tallinn: Postimehe Kirjastus OÜ.

Dostojevski, Fjodor 2023. Ülestähendusi põranda alt. Tallinn: Postimehe Kirjastus OÜ.

Downson, Ernest 2018. Vitae summa brevis spem nos vetat incohare longam. *Väike inglise luule antoloogia.* Tlk ja koost. Märt Väljataga. Tallinn: EKSA, 224.

Down Once More = Down Once More/Track Down This Murderer. Sõnade autor Richard Stilgoe, https://genius.com/Original-london-cast-of-the-phantom-of-the-opera-down-once-more-track-down-this-murderer-lyrics.

EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat, https://www.eki.ee/dict/ekss/ (03.05.2023).

Frank, Joseph 2020. Lectures on Dostoevsky. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Frevert, Ute; Haupt, Heinz-Gerhard 2018. 19. sajandi inimene. *19. sajandi inimene*. Tallinn: Avita, 7–16.

Gilhus, Ingvild Sælid 1997. Laughing gods, weeping virgins: laughter in the history of religion. London, New York: Routledge.

Givens, John 2011. A Narrow Escape into Faith? Dostoevsky's Idiot and the Christology of Comedy. The Russian Review, 70, 95–117.

Hesse, Hermann 1957. Mõeldes Dostojevski Idioodile (1919). *Fantaasiad.* Loomingu Raamatukogu, 35, koost Krista Läänemets. Tallinn: Kirjastus Perioodika, 52–58.

Hiob, Arne 2021. Venemaa ja õigeusk. Tuhandeaastane Vene ortodoksia. Tallinn: Gallus.

Kaus, Jan 2007. Kuidas õigus võidab tõe: näited Dostojevski ja Tammsaare toel. *Tõde ja õigus: kirjandus, mis kunagi valmis ei saa.* Koost Maarja Vaino. Tallinn: A. H. Tammsaare Muuseum ja autorid, 19–27.

Kirikuelu 2020. Toim. Meelis Süld. Vikerraadio, ERR, 22.11., https://vikerraadio.err.ee/1156753/kirikuelu.

Liiv, Toomas 1989. A. H. Tammsaare "Tõe ja õiguse" interpreteerimine. Keel ja kirjandus, 12, 727–738.

Hütt, Henri; Raudsepp, Evelyn 2013. Lilled foonile; kuidas vaadata tehnoloogilist teatrit? Teater. Muusika. Kino, 11, 56–62.

Lotman, Mihhail 2019. Fjodor Dostojevski. *Maailmakirjandus muinasajast tänapäevani: ajalooline ülevaade III.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 50–60.

Lotman, Mihhail 2017. Fjodor Dostojevski elu ja looming**.** Ööülikool. Toim. Tõnis Tootsen. Vikerraadio, ERR, 29.04., https://vikerraadio.err.ee/810916/oolikool-mihhail-lotman-fjodor-dostojevski-elu-ja-looming

Miller, Patrick D. 1994. They Cried to the Lord: The Form and Theology of Biblical Prayer. Minneapolis: Fortress Press.

Patton, Kimberley Christine 2005. Howl, Weep and Moan, and Bring It Back to God: Holy Tears in Eastern Christianity. *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination*. Ed. Kimberley Christine Patton and John Stratton Hawley. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 255–273.

Piibel 1997. Piibel.NET, Piibel.NET :: Piibel.NET :: 1. Moosese 1 (03.05.2023).

Psarev, Andrei 2011. Repentance. *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*. Ed. John Anthony McGuckin. Malden: Wiley-Blackwell, 468–469.

Pärt, Nora 2020. Sissejuhatus Athose püha Sofroni juurde. Ööülikool. Toim. Jaan Tootsen. Vikerraadio. ERR, 11.04., https://vikerraadio.err.ee/1070191/oolikool-nora-part-sissejuhatus-athose-puha-sofroni-juurde.

Rienecker, Fritz; Maier, Gerhard 2011. Suur Piiblileksikon. Tallinn: Logos.

Scholz, Friedrich 2001. Paradoksi väljendusvormid Anton Hansen-Tammsaare romaanis Põrgupõhja uus Vanapagan. *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat.* Tallinn: Olion, 129–142.

Sillaots, Marta 1927. A. H. Tammsaare looming. Tartu: Noor-Eesti kirjastus.

Sillaots, Marta 1928. A. H. Tammsaare naiskujud. Looming, 1, 49–57.

Šestov, Lev 2019. Endastmõistetavuste ületamine. *Hiiobi vaekaussidel. Palverännakud läbi hingede.* Tartu: Ilmamaa, 63–169.

Tammsaare, Anton Hansen 1974. Tõde ja õigus I. Tallinn: Eesti Raamat.

Tammsaare, Anton Hansen 2011. Armastusest ja lapselikkusest. Koost. Maarja Vaino. Tartu: Ilmamaa.

Torop, Peeter 1987. Armastus ja halastus. *Kuritöö ja karistus.* Tallinn: Eesti Raamat, 523–534.

Tõde ja õigus 2019. Rež. Tanel Toom.

Vaino, Maarja 2011. Irratsionaalsuse poeetika A. H. Tammsaare loomingus. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool, https://www.etera.ee/zoom/1986/view?page=3&p=separate&search=irratsionaalsuse&tool=search&view=0,0,2067,2834 (29.05.2023).

Vaino, Maarja 2017. Tammsaare maailmataju eripärast. Ööülikool. Toim. Jaan Tootsen. Vikerraadio, ERR, 28.01; https://vikerraadio.err.ee/808703/oolikool-maarja-vaino-tammsaare-maailmataju-eriparast.

Veidemann, Rein 2007. Tammsaare äng. *Tõde ja õigus: kirjandus, mis kunagi valmis ei saa.* Koost Maarja Vaino. Tallinn: A. H. Tammsaare Muuseum ja autorid, 41–50.

VES 2000 = Vene-eesti sõnaraamat, https://www.eki.ee/dict/ves/ (03.05. 2023).

Volkov, Solomon 2007. Peterburi kultuuri lugu. Tallinn: Kirjastus Ilo.

Ware, Kallistos 2001. Õigeusu tee. Tallinn: EAÕK kirjastustoimkond.

Ware, Kallistos 2005. An Obscure Matter: The Mystery of Tears in Orthodox Spirituality. *Holy Tears:Weeping in the Religious Imagination*. Ed. Kimberley Christine Patton and John Stratton Hawley. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 242–254.

Zacharias, Archimandrite 2008. The Hidden Man of the Heart (1.Peter 3:4): The Cultivation of the Heart in Orthodox Christian Anthropology. Dalton, Pennsylvania: Mount Thabor Publishing; http://orthodoxinfo.com/inquirers/on-the-gift-of-speaking-in-tongues.aspx.

Belobrovtseva, Irina 1978 = Белобровцева, Ирина. Мимика и жест у Достоевского. *Достоевский материалы и исследования 3.* Ленинград: Наука (Ленинградское отделение), 195–204.

Bitsilli, Pjotr 2004 = Бицилли, Пётр. К вопросу о внутренней форме романа Достоевского. *Салимбене и Пушкин.* Варна: LiterNet; Пётр Бицили - К вопросу о внутренней форме романа Достоевского (1) (literne t.bg)**.**

Достоевский, Федор 1989b. Преступление и наказание. Ленинград: Наука, https://ilibrary.ru/text/69/p.1/index.html.

LISAD

Tabel 1. Nutu motiivi seosed teiste motiividega

Pluss märgib seda, et analüüsitud näidete põhjal esines nutt koos tabelis kirjas oleva motiiviga. Miinus tähendab, et nutt ja naer koos selle motiiviga ei esinenud.

Motiivid, millega nutt seondub	**“Kuritöö ja karistus”**	**“Tõde ja õigus”**
Sünd	+	+
Surm	+	+
Patukahetsus	+	+
Lahtilaskmine	+	+
Üksindus	-	+
Lapsed	+	+
Minevik	+	+
Tulevik	+	+
Armuandmine/halastamine	+	+
Silmad	+	+
loodus	+	+
Alkohol	+	+
Palve	+	+
Esemed (nt Sonja rätik, Krõõda kirst)	+	+
Armastus	+	+
Õnn	+	+
Rahvuslikkus	-	+
Loomad	+	+

Tabel 2. Nutmise sümboolika

Nutmise tähendus	**“Kuritöö ja karistus”**	**“Tõde ja õigus”**
Nutmine märgib lähedust või paralleelsust kahe tegelase vahel	+	+
Nutmine kui siiruse markeerija	+	+
Nutmine kui tegelase loomuse esiletooja	+	+
Nutmine kui hinge avamine	+	+
Nutt kui tegelaskonna ühendaja	+	+
Pisarad kui uks ajast ja ruumist välja	+	+
Nutmine kui reaalsuse tajumine	+	+
Nutmine kui sündmuste käivitaja	+	+

Tabel 3. Naeru motiivi seosed teiste motiividega.

Motiivid, millega naer seondub	**“Kuritöö ja karistus”**	**“Tõde ja õigus”**
Sünd	-	+
Surm	+	+
Pattulangemine	+	-
Hukkamõistmine	+	+
Lapsed	+	+
kuritöö	+	-
kaitsmine	+	+
eitus	+	-
alkohol ja joobumus	+	-
füüsiline ja vaimne valu	+	+
irratsionaalsus	+	-
Rõõm	+	+

Tabel 4. Naermise sümboolika

Naermise tähendus	**“Kuritöö ja karistus”**	**“Tõde ja õigus”**
Naer kui “avatud uks”	+	+
Naer kui kiiduavaldus	+	-
Naer kui joobumus	+	-

Tabel 5. Naermine "Kuritöös ja karistuses"

Osa, peatükk, lk nr	**Sõna, sõnaühend, väljend**	**Kes?**	**Lause**
I osa, II, 15	naeru kihistama хихикать	poisid, kes töötavad kõrtsis	Poisid leti taga hakkasid **naeru kihistama**. Мальчишки за стойкой стали **хихикать**.
I osa, II, 16	naerma turtsatasid фыркнули	poisid	"Sellest pole midagi, armuline härra, sellest pole midagi!" ruttas ta kohe näiliselt rahulikult seletama, kui mõlemad poisid leti taga **naerma turtsatasid** ja ka peremees ise **naeratas.** Ничего, милостивый государь, ничего! — поспешил он тотчас же, и по-видимому спокойно, заявить, когда **фыркнули** оба мальчишки за стойкой и **улыбнулся** сам хозяин.
I osa, II, 16	peade kõngutamine покиванием глав	poisid ja kõrtsipere mees	Sellest pole midagi! See **peade kõngutamine** [41]mind ei kohuta, sest kõigile on kogu lugu teada ja kõik salajane saab ilmsiks; ja mitte põlguse, vaid alistumisega andun sellele. Сим покиванием глав не смущаюсь, ибо уже всем всё известно и всё тайное становится явным; и не с презрением, а со смирением к сему отношусь.
I osa, II, 16	naerukihina хихикание.	kõrtsiinimesed	"Noh," jätkas kõneleja nüüd soliidselt ja isegi suurema väärikusega, kuna ta enne jällegi toas tõusva **naerukihina** ära ootas. — Ну-с, — продолжал оратор, солидно и даже с усиленным на этот раз достоинством переждав опять последовавшее в комнате **хихикание**.
I osa, II, 16	naerukihinat ***хихиканье***	kõrtsiinimesed	"Sest häbenemata kordan ma, noormees, tema kisub mu salkusid," ütles ta eriti väärikalt, kui ta jällegi **naerukihinat** kuulis), kuid, mu jumal, kui ta ometi ainuski kord… И хотя я и сам понимаю, что когда она и вихры мои дерет, то дерет их не иначе как от жалости сердца (ибо, повторяю без смущения, она дерет мне вихры, молодой человек, — подтвердил он с сугубым достоинством, услышав опять **хихиканье**), но, боже, что если б она хотя один раз...

[41] Selle žesti taga on varjatud naer.

I osa, II, 22	naeratada улыбнуться	Marmeladov	Marmeladov peatus, tahtis nagu **naeratada**, kuid äkki hakkas tema lõug hüplema. Мармеладов остановился, хотел было **улыбнуться**, но вдруг подбородок его запрыгал.
I osa, II, 22	naeruks в смех	-	"Armuline härra, armuline härra!" hüüdis Marmeladov toibudes, "oo, mu härra, teile ehk on see kõik **naeruks**, nagu teistelegi, tüütan teid ainult oma koduse elu viletsate ja rumalate üksikasjadega, noh, aga minule pole see **naeruks**! —Милостивый государь, милостивый государь! — воскликнул Мармеладов, оправившись, — о государь мой, вам, может быть, всё это **в смех,** как и прочим, и только беспокою я вас глупостию всех этих мизерных подробностей домашней жизни моей, ну а мне не **в смех**!
I osa, II, 23	naerma засмеялся He-hehee Xe-xe-xe	poisid	Kuid üürikese aja pärast muutus ta nägu ja mingisuguse silmakirjaliku kavaluse ning tehtud häbematusega vaatas ta Raskolnikovile otsa, hakkas **naerma** ja ütles: "Täna käisin Sonja juures, käisin raha peaparanduseks nurumas! **He-hehee**!" Но через минуту лицо его вдруг изменилось, и с каким-то напускным лукавством и выделанным нахальством взглянул на Раскольникова, **засмеялся** и проговорил: — А сегодня у Сони был, на похмелье ходил просить! **Xe-xe-xe**!
I osa, II, 23	He-hehee! Xe-xe-xe!	Marmeladov	Kuid üürikese aja pärast muutus ta nägu ja mingisuguse silmakirjaliku kavaluse ning tehtud häbematusega vaatas ta Raskolnikovile otsa, hakkas naerma ja ütles:"Täna käisin Sonja juures, käisin raha peaparanduseks nurumas! **He-hehee**!" Но через минуту лицо его вдруг изменилось, и с каким-то напускным лукавством и выделанным нахальством взглянул на Раскольникова**, засмеялся** и проговорил: — А сегодня у Сони был, на похмелье ходил просить! **Xe-xe-xe**!
I osa, II, 23	naerma захохотал	kõrtsi siseneja	"Ega ta ometi andnud?" hüüdis keegi sissetulijate seast, hüüdis ja hakkas ise täiest kõrist **naerma.** — Неужели дала? — крикнул кто-то со стороны из вошедших, крикнул и **захохотал** во всю глотку.
I osa, II, lk 22	He-he-he-hee **Xe-xe-xe-xe**!	Marmeladov	Noh, kel on siis minusugusest hale meel? Mis? On teil minust, härra, praegu hale meel, või ei ole? Räägi, härra, kas on hale meel või mitte? **He-he-he-hee**! Жаль вам теперь меня, сударь, аль нет? Говорите, сударь, жаль али нет? **Xe-xe-xe-xe**!

I osa, II, 24	naer/naersid Смеялись	kõrtsiinimesed	Kõlasid **naer** ja isegi sõimusõnad. **Naersid** ja sõimasid kuulajad ja ka mittekuulajad, sõimasid muidu niisama, ainuüksi eruametniku kuju vaadates. **Смеялись** и ругались слушавшие и неслушавшие, так, глядя только на одну фигуру отставного чиновника.
I osa, II, 24	naer **смех**	kõrtsiinimesed	Tema sõnad avaldasid teatavat mõju; üürikeseks valitses vaikus, kuid varsti kõlasid endine **naer** ja sõimusõnad: “Aga mõistis kohut!” “Küll õige luiskab!” “Ametnik!” Jne., jne. Слова его произвели некоторое впечатление; на минуту воцарилось молчание, но вскоре раздались прежний **смех** и ругательства: — Рассудил! — Заврался! — Чиновник!
I osa, II, 27	naervad **смеющиеся**	Marmeladovi naabrid	Sirutusid ettepoole häbematud, **naervad** pigimütsis pead, hambus paberossid ja piibud. Протягивались наглые **смеющиеся** головы с папиросками и трубками, в ермолках.
I osa, II, 27	naersid смеялись	Marmeladovi naabrid	Eriti lõbusalt **naersid** nad sel silmapilgul, kui Marmeladovit karvupidi kisti, kuna aga too ise karjus, et see on talle naudinguks. Особенно потешно **смеялись** они, когда Мармеладов, таскаемый за волосы, кричал, что это ему в наслаждение.

Tabel 6. Nutmine "Kuritöös ja karistuses"

Osa, peatükk, lk nr	**Sõna, sõnaühend, väljend**	**Kes?**	**Lause**
I osa, II, 18	pisarsilmil со слезами	Katerina Ivanovna	Lõpupoolel mees peksis teda; ja ehkki tema talle seda kunagi andeks pole andnud, mis on mulle täiesti dokumentide järgi teada, siiski mäletab ta teda seniajani **pisarsilmil** ja hurjutab mind temaga ning ma olen rõõmus, olen väga rõõmus, sest ometi kujutlusiski näeb ta end millalgi õnnelikuna… (lk 18). Бивал он ее под конец; а она хоть и не спускала ему, о чем мне доподлинно и по документам известно, но до сих пор вспоминает его **со слезами** и меня им корит, и я рад, я рад, ибо хотя в воображениях своих зрит себя когда-то счастливой...
I osa, II, 18	nuttes Плача и рыдая	Katerina Ivanovna	Tuli **nuttes** ja nuuksudes ning käsi murdes! Но пошла! **Плача** и рыдая, и руки ломая — пошла! Ибо некуда было идти.
I osa, II, 19	karjumise	lapsed	See polnud mõistusega räägitud, vaid ärrituses, haigelt ja näljaste laste **karjumise** ajal, pealegi enam haavamiseks kui otseses mõttes öeldud… Не в здравом рассудке сие сказано было, а при взволнованных чувствах, в болезни и при **плаче** детей не евших, да и сказано более ради оскорбления, чем в точном смысле...
I osa, II, 19	karjuma расплачутся	lapsed	Sest Katerina Ivanovnal on juba kord niisugune karakter, ja niipea kui lapsed **karjuma** hakkavad, olgugi nälja pärast, kohe kukub neid peksma. Ибо Катерина Ивановна такого уж характера, и как **расплачутся** дети, хоть бы и с голоду, тотчас же их бить начинает.
I osa, II, 20	õlad ja keha värisesid плечики да тело всё вздрагивают...	Sonja	Ei lausunud seejuures sõnagi, oleks korra vaadanudki, võttis ainult meie suure rohelise õhukesest kalevist rätiku (meil on niisugune ühine villane rätik), mässis sellega oma pea ja näo üsna kinni ja heitis voodisse, silmad seina poole**, ainult õlad ja keha värisesid…** Ни словечка при этом не вымолвила, хоть бы взглянула, а взяла только наш большой драдедамовый зеленый платок (общий такой у нас платок есть, драдедамовый), накрыла им совсем голову и лицо и легла на кровать, лицом к стенке, только **плечики да тело всё вздрагивают**...

I osa, II, 21	pisaraid valasid	Ivan Afanasjevitš	Isegi **pisaraid valasid**, kui olid heaks arvanud kõik ära kuulata. Даже **прослезились,** изволив всё выслушать.
I osa, II, 22	hakkas tema lõug hüplema подбородок его запрыгал	Marmeladov	Marmeladov peatus, tahtis nagu naeratada, kuid äkki **hakkas tema lõug hüplema**. Мармеладов остановился, хотел было улыбнуться, но **вдруг подбородок его запрыгал.**
I osa, II, 23	nutetakse	Jumal	Mitte maa peal, vaid seal… seal kurdetakse nõnda inimeste pärast, **nutetakse**, kuid ei heideta ette, ei heideta!… Так не на земле, а там... о людях тоскуют, **плачут**, а не укоряют, не укоряют!
I osa, II, 24	pisaraid	Marmeladov	Ning siis lähen ma ise **sinu** juurde, sest ma ei janune rõõmu, vaid kurbust ja **pisaraid**! И тогда я сам к тебе пойду на пропятие, ибо не веселья жажду, а скорби и **слез!..**
I osa, II, 24	pisaraid	Marmeladov	Kurbust, kurbust otsisin tema põhjast, kurbust ja **pisaraid**, maitsesin ja leidsin; haletseb meid aga see, kes kõiki on haletsenud ja kes mõistis kõiki ja kõik, tema ainuke, tema on kohtumõistja. Скорби, скорби искал я на дне его, скорби и **слез**, и вкусил, и обрел; а пожалеет нас тот, кто всех пожалел и кто всех и вся понимал, он единый, он и судия.
I osa, II, 24	nutma	Inimesed	Ja sirutab meile oma käed ja meie langeme maha… ja hakkame **nutma**… ja mõistame kõik! И прострет к нам руце свои, и мы припадем... и **заплачем...** и всё поймем!
I osa, II, 25	nuttu плача	lapsed	**Laste nuttu kardan ma ka…** Детского **плача** тоже боюсь...
I osa, II, 25	hakkas nutma заплакал	laps	Põrandal magav laps ärkas üles ja **hakkas nutma**. Спавший на полу ребенок проснулся и заплакал.
I osa, II, lk 25	pistis karjuma закричал	poiss	Poiss ei suutnud nurgas seda välja kannatada, lõi värisema, pistis karjuma ning jooksis koledal hirmul, peaaegu nagu mingist tõvehoost aetuna õe juurde.

			Мальчик в углу не выдержал, задрожал, закричал и бросился к сестре в страшном испуге, почти в припадке.
VII, lk 173	pisarad **слезы.**	Katarina Ivanovna	Katerina Ivanovna vaatas teda kurva, kuid valju pilguga, kuna ta silmist **pisarad** voolasid. Катерина Ивановна смотрела на него грустным, но строгим взглядом, а из глаз ее текли **слезы.**
lVII, k 174	pisaraid **слезы**	Katarina Ivanovna	Katerina Ivanovna näris huult ja surus **pisaraid** tagasi; ka tema palvetas ja kohendas aegajalt lapsel särki seljas; ta oli põlvili seistes lähedalt kummutist rätiku võtnud ja selle tütarlapse liiga paljastatud õlgadele heitnud. Катерина Ивановна закусывала губы и сдерживала **слезы**; она тоже молилась, изредка оправляя рубашечку на ребенке и успев набросить на слишком обнаженные плечи девочки косынку, которую достала с комода, не вставая с колен и молясь.

Tabel 7. Naermine ja naeratamine "Tões ja õiguses"

Peatük k/ lk nr	Sõna, sõnaühend, väljend	Kes?	Lause
V; 34	naer	Krõõt	Ennemini valmistas see temale nalja, sest tal kippus **naer** peale.
VIII; 56	naeratas	Krõõt	"Ega hullu tea," **naeratas** perenaine häbelikult vastu.
IX; 67	naeratas	Krõõt	Perenainegi **naeratas** Jussi juttu kuulates.
XVII; 148	naeratama	Krõõt	Nõnda jäigi Krõõda suu nagu **naeratama**, ilma et ta oleks küsinud, kas on sündinud tütar või poeg.
XVII; 148	naerule	Krõõt	Kui ta lõpus oma piinast vabanes ja lapse häält kuulis, lõi ta suur ja kahvatu suu **naerule**, sest hääle järgi pidi olema poiss – kohapärija, tulevane peremees Vargamäel.
XVII; 149	naeratust	Krõõt	Ja kui mees talle otsa vaatas ja tema näol ikka alles nagu õndsalikku **naeratust** nägi, siis aimas ta, et naise sõnades võib ometi tõde peituda.
XVII; 149	naeruhelk	Krõõt	Tal oli nii imelik näha, et Krõõdal, kel kõik need aastad aina nukker nägu oli olnud, korraga nagu silmiski olek**s naeruhelk**. See võis küll surma pärast olla.
XVII; 152	naeratuseks	Krõõt	Andres sulges Krõõda silmad ja suu; viimane kippus paotuma nagu ütlemata jäänud sõnad eks või õndsalikuks **naeratuseks**.

Tabel 8. Krõõda nutmine "Tões ja õiguses"

Peatükk; lk nr	Sõna, sõnaühend, väljend	Lause
I; 11	pisarad	Perenaisel tõusid peaaegu **pisarad silma;** ükski vana tuttav, ükski omane hing võhivõõras kodus!
XIII; 106	silmad vett täis/ nuttis	Aga kui ta mõtles, et ka see teine on tüdruk ja et mis silmad küll Andres teeb, kui ta sellest teada saab, siis tulid tal **silmad vett täis** ja ta **nuttis** kõigest südamest, nagu oleks ta kõige mahajäetum inimene mitte ainult Vargamäel, vaid kogu maailmas.
XIII; 107	nuttis	Kodus läks ta aita ja seal **nuttis** ta kibedasti oma suure valge kirstu najal.
XIII; 107	nutmast	Andres tuli talle sinna järele, ja leides ta **nutmast**, seisis natukese aega vaikides.
XIII; 107	nuta	Siis astus ta ligi, ilma et naist oleks puudutanud, ja ütles: "Krõõt, ära **nuta**. Ma mõtlesin ju, et vihm tuleb kaela, kastab rukki märjaks, ega ma siis muidu."
XIII; 107	nuttis	Aga esimesele pahandusele järgnesid teised, ja kui nüüd Krõõt kuskil seisis ja **nuttis,** siis ei tulnud Andres enam temaga rääkima.
XIII; 107	pisaraid	Ka ei läinud Krõõt enam aita emalt saadud kirstu najale **pisaraid valama,** nagu esimesel korral, kus ta oli valgelt kirjatud kirstult nagu emalikku õrnust ja troosti lootnud.
XIII; 107	nutt	Peale selle kirstu olid tal veel vana Maasik ja kaasavarana saadud mära, aga ka nende juurde ei läinud ta oma kurbusega, või olgu siis, et juhtus **nutt** peale tulema just lehma lüpstes.
XIII; 107	nuttis	Üldse **nuttis** aga Krõõt nüüd, kus juhtus.
XIII; 107	nuttis	**Nuttis** heinamaal rehavarre või vikatilöe najal, **nuttis** last kiigutades või imetades, **nuttis** sigu söötes ja kapsaid rohides, **nuttis** isegi söögilaua ääres, kus nägid seda sulane ja tüdruk.
XIII; 108	nutnud	Täna esimest korda oma teist last imetades näis Vargamäe perenaisele, et ikka oli ta **nutnud** ainult sellepärast, et ta oli pidanud tol korral nõnda ema kirstu najal seisma.
XIII; 108	nutud	Poleks olnud seda esimest korda, siis oleksid jäänud tulemata ka pärastised **nutud**.
XIII; 108	nutab	Tänagi, jah, tänagi **nutab** ta vististi selle esimese korra pärast, just tema pärast võtavad **pisarad** nii hoogu.

XIII; 108	nuta	“Ära sellepärast **nuta**,” manitses Andres. «Mis sinna parata, peame leppima.“
XIII; 108	pisaraist	Aga Krõõt ei vastanud, ta ei saanud **pisaraist** võitu.
XIII; 112	silmad tulid vett täis	Ka Krõõda silmad tulid **vett täis** ja nõnda vahtisid nad vastastikku märgade silmadega, nagu mõistaksid nad teineteist sõna lausumata.
XVI; 135	nutnud	Teise tütre sünnil oli Krõõt **nutnud**.
XVI; 148	pisarsilmil	“Olen vahel mõelnd,” rääkis perenaine kord **pisarsilmil** Marile, “kui mind änam ei ole, küll tahaks ma siis, et sina mu laste ema oleks. Sinu kätte jätaks ma nad rahuliku meelega.”

Tabel 9. Nutmine Krõõda pärast “Tões ja õiguses

Peatükk; lk nr	Sõna, sõnaühend, väljend	Kes?	Lause
XVII, lk 150	silmist hakkas jooksma kibedat vett	Andres	Aga enne kui ta midagi sai teha või mõelda, kiskus ta suu temale endalegi ootamatult viltu ja silmist hakkas jooksma **kibedat vett.**
XVII, lk 151	kibeda veega, mis jooksis silmist	Andres	Aga kui Andres kõik oma tõotused naise ja laste suhtes oli vanajumalale andnud ja kui ta nad oli kinnitanud **kibeda veega, mis jooksis silmist,** sai ta tundmuse, et nüüd on ta kõik teinud, mis sureliku inimese võimuses, sellepärast tulgu nüüd, mis tuleb.
XVII, lk 152	nuttu	Mari, saunatädi, pere- ja saunalapsed	Ja ei olnud Vargamäe suurtes valgetes tubades muud kuulda kui aga **nuttu**.
XVII, lk 152	nuttis, nuttis, nuttu	Mari, saunatädi, perelapsed.	**Nuttis** sauna–Mari, **nuttis** saunatädi ja **nutsid** nende **nuttu** nähes ka suuremad ja väiksemad lapsed.
XVII, lk 152	karjuma	saunalapsed	Perelastega kaasa hakkasid **karjuma** ka saunalapsed, sest ka nemad olid siin, polnud ju Maril neid sauna kellegi hooleks jätta.
XVII, lk 152	läksid tal silmad märjaks	Oru perenaine	Siis läksid **tal silmad märjaks** ja ta ütles: "Põle teist änam mitu päeva näha olnd."
XVII, lk 152	Midagi valusat	Andres	**Midagi valusat** pitsitas kurgu kinni.
XVII, lk 152	millegi valusa	Oru perenaine	Ka temal jäid nüüd sõnad **millegi valusa** pärast kurku kinni.
XVII, lk 152	silmad jooksid vett,	Andres	Külvas teine seal kärmesti ja kärmesti, aga endal **silmad jooksid vett,** nagu pilluks kevadine tuul vahetpidamata kibedat tolmu.
XVII, lk 155	silmi pühkides.	Hundipalu eit	"Küll oli temale vähe neid päivi antud," ütles Hundipalu eit **silmi pühkides.**
XVII, 155	silmi pühkima	Hundipalu eit, Aaseme eit, Ämmasoo eit	Lapsi nimetades hakkasid kõik eided **silmi pühkima**

XVII, 155	hääl kippus kurku kinni jääma,	Andres	Ja ehk küll **hääl kippus kurku kinni jääma,** ometi tegi ta kõik nagu kord ja kohus.
XVII, 155	nuttu	matuselised	Aga nuttu olid kõik Vargamäe hooned täis.
XVII, 155	voolasid ainult pisarad.	matuselised	Sõnad olid suhu hangunud, **voolasid ainult pisarad.**
XVII, 155	pühkisid silmi	mehed ja Pearu	Mehedki **pühkisid silmi**, Oru Pearugi **pühkis**.
XVII, 155	silmapühkimin	Pearu	Aga temale nähtavasti ei meeldinud niisugune **silmapühkimine** ja sellepärast läks ta enne teisi uksest välja, nagu oleks päikese paistel seda parem teha.
XVII, 158	vett jooksma, pisarad	Pearu	Endal hakkasid silmad ikka enam ja enam **vett jooksma**. Habemekarvadelt tilkusid **pisarad** kuuerinnale, söögilauale ja viinaklaas
XVII, 159	pisarad	Pearu	Ning kõik nägid, et ka seal tal **pisarad** habemekarvadelt kuuerinnale, põrandale ja viinaklaasi tilkusid.
XVIII, 159	nuttis	Mari	Mari nuttis.

XVIII, 168	nutu	Mari	Peremees ei rääkinud küll midagi halba, aga Marile ajas see **nutu** peale.
XVIII, 168	silmi pühkides.	Mari	“Peremees ei peaks nõnda rääkima,” ütles Mari viimaks põllenurgaga **silmi pühkides.**
XVIII, 169	puhkes nutma	Mari	“Kadund perenaine rääkis ka sellest ... laste pärast,” ütles Mari ja **puhkes uuesti nutma.**

Summary. Motif of laughter and crying in Fyodor Dostoevsky's Crime and Punishment and Anton Hansen Tammsaare´s Truth and Justice (part I)

The overarching goal of this bachelor's thesis was to open the symbolism, meaning and importance of laughter and crying in Fyodor Dostoevsky's Crime and Punishment and Anton Hansen Tammsaare's Truth and Justice (Part I). I analyzed the motives of laughter and crying partly through a Christian (mainly Orthodox) perspective. However, the analysis was primarily based on the context surrounding laughter and crying in the novels. The theoretical part of the thesis focused on how laughter and crying are treated in the Orthodox tradition and in the Bible. I defined the laughing and crying cases of Crime and Punishment and Truth and Justice by analyzing the crying and laughing related to the two characters, Marmeladov and Krõõt. The analyzed material included Marmeladov and Krõõt's laughter and crying, as well as the laughter and crying they mentioned in their character speech. Cases where other characters reacted to Krõõt and Marmeladov with laughter or tears were also discussed. In order to understand the research material, it was necessary to give examples of other cases of laughter and crying in the two novels.

The thesis had three central questions: what does laughter and crying symbolize in novels?; what other motives are laughter and crying connected with? and how are the depictions of laughter and crying in Dostoyevsky and Tammsaare's novels and in Orthodoxy and the Bible similar, and how are they different? The meaning of laughter and crying, as well as the motives related to laughter and crying, are similar in Crime and Punishment and Truth and Justice. Crying is associated with various motifs in the novels: birth and death, past and future, children and childhood, repentance, letting go, loneliness, forgiveness, love, prayer, nature, nationalism, eyes as a mirror of the soul, nature, animals, alcohol, objects such as a shawl or a clothes chest. Crying marks a closeness or parallel between two characters in novels. Crying is a marker of sincerity, a highlighter of character's nature, unifier of the characters and a door out of time and space. By crying, the characters perceive reality, be it divine or human. It turns tears into a soother for the soul. Crying is a trigger of events. It also marks the opening of one character's soul to another character. Unlike in Truth and Justice, crying in Crime and Punishment is not related to loneliness or nationalism. The Bible and Orthodoxy also associate crying with repentance, prayer, and interpret it as a soother for the soul. In the Bible, crying is also related to time, past and future, just like in novels.

In the novels, laughter is also associated with birth and death, children and childhood, but also with falling into sin, condemnation, protecting (someone), uncovering a crime, and drunkenness. Laughter is the revealer of a soul, praise, denial of foreign ideas, rejection. In Crime and Punishment laughter is not associated with birth, probably because laughter strongly symbolizes death and the fall into sin. In Truth and Justice laughter is not related to sin or crime. In the Bible and in Crime and Punishment laughter symbolizes denial, but in Truth and Justice such meaning wasn´t found.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eliise Vahero

1.annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose "Naeru ja nutu motiiv Fjodor Dostojevski "Kuritöös ja karistuses" ja Anton Hansen Tammsaare "Tões ja õiguses" (I osa), mille juhendaja on Lea Pild, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Eliise Vahero

31.05.2024